

ხატუნა დიასამიძე

**საერთაშორისო ურთიერთობების
ზოგიერთი საკითხი მეორე
მსოფლიო ომის წინ**

(სსრკ მოკავშირის ძიებაში)

1938 წლის სექტემბერი-1939 წლის აგვისტო

**გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2013**

მეორე მსოფლიო ომისწინა საერთაშორისო ურთიერთობები დღემდე იწვევს სპეციალისტთა განსაკუთრებულ ინტერესს, ვინაიდან სწორედ მათ შეამზადეს ნიადაგი კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე მასშტაბური და სისხლისმღვრელი ომისათვის. ამ პერიოდის ირგვლივ დიდი რაოდენობით დოკუმენტური მასალა არის ცნობილი, ხოლო ბევრი ჯერ კიდევ მიუწვდომელია დაინტერესებულ პირთათვის. ასევე მრავალფეროვნებით გამოირჩევა იმდროინდელი მოვლენების შეფასებებიც.

ისტორიის დოქტორ ხათუნა დიასამიძის წინამდებარე წიგნი არის მოკრძალებული მცდელობა თავისი წვლილი შეიტანოს ჭეშმარიტების გარკვევის საქმეში. ნაშრომი, ძირითადად, შესრულებულია უცხოენოვან მდიდარ დოკუმენტურ მასალასა და სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით. მასში მკითხველი ბევრ საინტერესო მოსაზრებას გაეცნობა.

წიგნი კარგი შენაძენი იქნება როგორც სპეციალისტებისათვის, ისე საკითხით დაინტერესებული საზოგადოების ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
რევაზ დიასამიძე

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი
ირაკლი გორგილაძე

ისტორიის დოქტორი
გურამ მარხულია

© ბ. დიასამიძე, 2013

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2013

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5[99] 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-22-117-0

ს ა რ ჟ ე ვ ი

შესავალი 3

თავი I. 1938 წლის 29 სექტემბრის მიუნხენის კონფერენცია

§1. ინგლის-საფრანგეთი და მიუნხენის შეთანხმება 11

§2. საბჭოთა კავშირი და მიუნხენის შეთანხმება 21

თავი II. 1939 წლის აპრილ-აგვისტოს მოსკოვის მოლაპარაკება

§1. მოლაპარაკებების წინა ეტაპი (1939 წლის მარტ-აპრილი) 29

§2. 1939 წლის აპრილ-ივლისის ინგლის-საფრანგეთ-საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკება 34

§3. ინგლის-საფრანგეთ-საბჭოთა კავშირის 1939 წლის 12-21 აგვისტოს სამხედრო მოლაპარაკება 43

თავი III. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის 1939 წლის 23 აგვისტოს თავდაუსხმელობის პაქტი

§1. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის დიპლომატიური ურთიერთობები 1933-1938 წლებში.....50

§2. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის დიპლომატიური ურთიერთობები 1938 წლის ოქტომბრიდან 1939 წლის აგვისტომდე.....54

§3. უკრაინის საკითხი საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობებში 61

§4. 1939 წლის 23 აგვისტოს სსრკ-გერმანიის თავდაუსხმელობის
პაქტი, საიდუმლო ოქმი და მათი მნიშვნელობა 69

დასკვნა 84

ბიბლიოგრაფია 89

შესავალი

“ისტორიაში არასოდეს ყოფილა ომი, რომლის თავიდან აცილება უფრო იოლი იქნებოდა დროული მოქმედებებით, ვიდრე ის, რომელმაც ახლახანს გაანადგურა დედამიწის უზარმაზარი ოლქები. მე დარწმუნებული ვარ, რომ მისი თავიდან აცილება შეიძლებოდა ერთი გასროლის გარეშე...”.

უ. ჩერჩილი

მეორე მსოფლიო ომისწინა საერთაშორისო ურთიერთობებში საბჭოთა კავშირის მონაწილეობის საკითხის შესწავლა გარკვეულ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული. აღნიშნული პრობლემის კვლევა შეუძლებელია საკუთრივ მეორე მსოფლიო ომის მიზეზების გაუთვალისწინებლად, რადგანაც სწორედ ისინი განსაზღვრავდნენ იმდროინდელი მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფოების და, მათ შორის, სსრ კავშირის საგარეო თუ საშინაო პოლიტიკურ კურსს.

უპირველესყოვლისა გასარკვევია რამდენიმე საკითხი, კერძოდ: 1) იყო თუ არა მეორე მსოფლიო ომი გარდაუვალი? 2) რა მიზეზით არ შეიქმნა იმ სახელმწიფოთა ერთიანი ფრონტი, რომელთა სასიცოცხლო ინტერესებს საფრთხეს უქმნიდა ფაშისტურ სახელმწიფოთა ბლოკი? 3) რით შეიძლება აიხსნას საფრანგეთისა და პოლონეთის იმდროინდელი საგარეო პოლიტიკური კურსი, რამაც ეს სახელმწიფოები ეროვნულ კატასტროფამდე მიიყვანა? 4) როგორ უნდა იქნას გაგებული ის ფაქტი, რომ ორი განსხვავებული სოციალ-ეკონომიკური სისტემის არსებობის პირობებში ომი დაიწყო არა ამ სისტემებს შორის, არამედ ერთი მათგანის შიგნით? 5) რა გააკეთა ომის თავიდან ასაცილებლად და საკუთარი უსაფრთხოებისათვის საბჭოთა კავშირმა?

ვერსალის საზავო კონფერენციაზე (1919 წლის 18 იანვარი - 28 ივნისი) პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებულმა სახელმწიფოებმა დამარცხებულ გერმანიას მიაყენეს არა მხოლოდ მატერიალური, არამედ მორალური ზიანიც. ეს იმდენად თვალშისაცემი იყო, რომ გერმანელთა რევანში, დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის ლოიდ ჯორჯის მოსწრებული გამოთქმით, “მხოლოდ

დროისა და ხელსაყრელი ვითარების საკითხს წარმოადგენდა” [Плюйд, 1957:14; Уткин, 1989:239-307; Климовский, 1963:52-62].

ვერსალის საზავო ხელშეკრულების ძირითადი პუნქტების თანახმად გერმანია, როგორც ევროპის ერთ-ერთი უძლიერესი სამხედრო და პოლიტიკური ცენტრი აღარ არსებობდა; გერმანიის სახელმწიფო ტერიტორია 1/8-ით, მოსახლეობა კი 1/10-ით მცირდებოდა [Пронин, 2000:13; Белаш, 2012:365]; საფრანგეთს უბრუნდებოდა ელზასი და ლორენი [Волков, 1989:3]; ავსტრიისა და ჩეხოსლოვაკიის დამოუკიდებლობასთან ერთად გერმანია ცნობდა პოლონეთის დამოუკიდებლობას და უბრუნებდა მას ძველი პოლონური ტერიტორიების ნაწილს ზემო სილეზიაში. ქალაქი დანციგი (გდანსკი) მიმდებარე ტერიტორიით ცხადდებოდა ერთა ლიგის მფარველობაში მყოფ თავისუფალ ქალაქად [Военная энциклопедия, 1912:604; Уткин, 2001:566-569]; ყველაზე მნიშვნელოვანი კი რეინის პრობლემა იყო. "რაზეც არ უნდა ყოფილიყო საუბარი, ერთა ლიგასა თუ გერმანიის ფლოტზე, ყველასათვის ნათელი იყო, რომ ნამდვილი ბრძოლა რეინის საკითხთან დაკავშირებით დაიწყებოდა", — წერდა მოგვიანებით ინგლისის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი ლოიდ ჯორჯი [Плюйд, 1924:40; Всемирная история, 1999:165-168; История дипломатии, 2005:853-895]. მართალია, ბრძოლა ამ ეტაპზე რეინის დემილიტარიზებული ზონის შექმნით დასრულდა, მაგრამ მოგვიანებით ჰიტლერმა მისი რემილიტარიზაციით განახლა იგი.

გერმანია რომ ახალი ომისათვის მომზადებულიყო, ქვეყანაში აუცილებელი იყო მძლავრი ეკონომიკური და ფინანსური ბაზის შექმნა. ამაში მას დიდი დახმარება იმავე ვერსალის ხელშეკრულების ხელმოწერმა სახელმწიფოებმა გაუწიეს. მარტო 1924-1931 წწ. ინგლის-საფრანგეთ-აშშ-გან გერმანიამ 25 მლრდ მარკის ოდენობის ინვესტიციები მიიღო [Волков, 1989:4].

ისმება კითხვა: რაში სჭირდებოდათ გერმანიის გუშინდელ მონინააღმდეგეებს მისი ხელახალი აღორძინება?

ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ (1933 წლის 30 იანვარი [Гинзберг, 1972:365-419; Гинзберг, 1967:190-194]) გერმანიამ მეორე მსოფლიო ომისათვის მზადება დაიწყო. ჰ. კისინჯერის სამართლიანი შეფასებით, ჰიტლერის გამოჩენა ევროპის პოლიტიკურ არენაზე მსოფლიო ისტორიაში ერთ-ერთ ყველაზე დიდ კატასტროფას წარმოადგენდა [Kissinger 1994:288].

ევროპა 1928-1938 წლებში

https://en.wikipedia.org/wiki/File:EUROPE_1929-1938_POLITICAL_MAP.svg

თავდაპირველად ჰიტლერის ჭეშმარიტი ბუნება გარეგნული ორდინარობის მიღმა იმალებოდა. გერმანულ და, საერთოდ, ევროპულ საზოგადოებას არ სჯეროდა, რომ ჰიტლერს რეალურად ჰქონდა ჩაფიქრებული არსებული საერთაშორისო სისტემის ნგრევა, მიუხედავად იმისა, რომ საჯაროდ გამოსვლებისას იგი საკმაოდ ხშირად საუბრობდა თავის განზრახვაზე. 1933 წლის დასაწყისში ეკონომიკური კრიზისით დემორალიზებული გერმანიის პრეზიდენტმა პაულ ფონ ჰინდენბურგმა ჰიტლერი გერმანიის კანცლერად დანიშნა და თავის დაზღვევის მიზნით ის რესპექტაბელურ კონსერვატორთა წრეში მოაქცია (ჰიტლერის მიერ 1933 წლის 30 იანვარს ფორმირებულ პირველ კაბინეტში ნაცისტური პარტიის სულ სამი წევრი შეიყვანეს). ახალი კანცლერი 18 თვეში გერმანიის ნამდვილ დიქტატორად იქცა [Kissinger, 1994:291; Фетт, Путь..., 2006:567-608]. გერმანიის სათავეში ჰიტლერის მოსვლის შემდეგ დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოების პირველი რეაქცია განიარაღებასთან დაკავშირებით საკუთარი ვალდებულებების შესრულების დაჩქარებაში გამოიხატა. ამ დროს კი ჰიტლერი სრულებით არ მალავდა ვერსალის სისტემის ლიკ-

ვიდაციის, გერმანიის ხელახალი შეიარაღების და ექსპანსიონისტური პოლიტიკის გატარების სურვილს [История России..., 2003:619; Мюллер-Гмюленбранд, 2002:30]. ვითარების სირთულის მიუხედავად დასავლეთის მმართველი წრეები ვერ გრძნობდნენ უსაფრთხოების ზომების გატარების საჭიროებას. როგორც ჰ. კისინჯერი წერს, პირიქით, სწორედ ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლამ განაპირობა დიდი ბრიტანეთის გადაწყვეტილება ბოლომდე მიეყვანა განიარაღების საქმე. ბრიტანელი დიპლომატების ერთი ნაწილის მტკიცებით კი, წინამორბედი ნაკლებად სტაბილური ხელისუფლებებისგან განსხვავებით, მხოლოდ ჰიტლერი განასახიერებდა მშვიდობის საუკეთესო გარანტს ევროპაში [Kissinger, 1994:291].

რასაკვირველია, საფრანგეთს ბრიტანელი დიპლომატების მხოლოდ იმედის მომცემი გამოსვლები ვერ დაამშვიდებდა. მაშინ, როცა გერმანიაში გამალეზულ შეიარაღებას ჰქონდა ადგილი, საფრანგეთის ხელისუფლების მიზანს საკუთარ უსაფრთხოებაზე ზრუნვა წარმოადგენდა.

1933 წლის 14 ოქტომბერს ჰიტლერმა საბოლოოდ მიატოვა კონფერენცია განიარაღების შესახებ. ერთი კვირის შემდეგ გერმანია ერთა ლიგიდანაც გავიდა. 1934 წლის დასაწყისში კი გერმანიის კანცლერმა ხელახალ შეიარაღებასთან დაკავშირებით ოფიციალური განცხადება გააკეთა [Будман, 1935:208-238; Kissinger, 1994:292].

1935 წლის დასასრულისათვის ევროპის სისტემა ფაქტობრივად აღარ ფუნქციონირებდა. ჯერ კიდევ 1933 წლიდან გერმანიის მიერ არმიის გაძლიერებაზე გეზის ალება, 1935 წლის 1 მარტს საარის ოლქის მიერთება, 1936 წლის მარტში რეინის ზონის რემილიტარიზაცია, რეაქციული პოლიტიკის გატარება ესპანეთში, 1938 წლის 11-12 მარტს ავსტრიის ანშლუსი და 1938 წლის 29 სექტემბერს მიუნხენის გარიგება სხვა არაფერი იყო, თუ არა პრელუდია მეორე მსოფლიო ომისა [История России..., 1998:280].

1936 წლის სექტემბერში ჰიტლერმა განაცხადა: "ოთხ წელიწადში ჩვენ უნდა გვყავდეს ბრძოლისუნარიანი არმია და გერმანიის ეკონომიკა მზად უნდა იყოს ომისათვის" [Севостьянов, 1981:14; Kennedy, 2000:305], მაგრამ 1939 წლის სექტემბრისათვის გერმანია, სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალის თვალსაზრისით, ჯერ კიდევ არ იყო მზად დიდი ომის გაჩაღებისათვის [Всесолюдов, 1988:26]. და თუ ის მაინც დაიწყო 1939 წლის 1 სექტემბერს გერმანიის თავდასხმით პოლონეთზე, ამის მიზეზი დასავლეთ ევროპაში შექმნილი გერმანიი-

სათვის ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება იყო, თუმცა საკუთრივ გერმანიაში ფიურერის მიმართ გენერალიტეტის ერთ ნაწილში აშკარა უკმაყოფილებისა და უთანხმოების ატმოსფერო სუფევდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ გერმანიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, როგორც პირველი, ასევე მეორე მსოფლიო ომის წინ, არმიას განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა. "კაიზერი წავიდა, გენერლები დარჩნენ", — ასე ახასიათებდნენ იმდროინდელ მდგომარეობას ვეიმარის რესპუბლიკაში ქვეყნის პროგრესული მოღვაწეები. შემთხვევითი არ იყო 1925 და 1932 წლებში გერმანიის პრეზიდენტად სამხედრო პირის — შინდენბურგის არჩევა.

ჰიტლერის ხელისუფლების სათავეში მოსვლის დროსაც თითქმის მთელი გენერალიტეტი იმ ნოდების წარმომადგენელთაგან შედგებოდა, რომელთა გვარებს წინსართი ფონ დაესმოდა — ფონ ბრაუნიჩი, ფონ ბლომბერგი, ფონ ფრიჩი... [Мельников, Черная, Империя .., 1987:79]. ეს უკანასკნელნი კი ჰიტლერში მხოლოდ ეფრეიტორს ხედავდნენ და არა დიდ პოლიტიკურ მოღვაწეს. ბევრი მათგანის ამგვარი შეხედულება არც შემდგომ პერიოდში შეცვლილა. ჰიტლერი, მათი აზრით, ის პიროვნება იყო, რომელსაც მათი ინტერესების გათვალისწინებით ქვეყნის კეთილდღეობისათვის უნდა ეზრუნა და, საჭიროების შემთხვევაში, გადამდგარიყო კიდეც. მსგავსი შეხედულების იყვნენ ის მსხვილი მრეწველებიც, რომელთა უშუალო დამსახურებაც იყო ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლა, რაც არავისთვის საიდუმლოს არ წარმოადგენდა. ერთ-ერთი დიდი კონცერნის მფლობელმა რობერტ გომმა ირონიულადაც კი ჰკითხა ნაცისტების კანცლერს, უხერხულად ხომ არ გრძნობდა ის თავს ბისმარკის სავარძელში [Галкин, 1967:54; Киш, 1934:71-132].

თავიდან ჰიტლერი მართლაც იძულებული იყო ანგარიში გაენიშა არმიისათვის, მაგრამ შემდეგ ფიურერმა გენერალიტეტის უშუალო დაქვემდებარება მოითხოვა. უმოკლეს დროში მან თავიდან მოიცილა ორი ანგარიშგასაწევი ფიგურა: სახმელეთო ძალების მთავარსარდალი ფონ ფრიჩი და თავდაცვის მინისტრი ფონ ბლომბერგი. ორთავე პიროვნებისადმი წაყენებული ბრალდება იმდენად შეურაცხყოფელი აღმოჩნდა, რომ ისინი ხმის ამოუღებელივ გადადგნენ. არმია მათი დაცვისაგან თავი შეიკავა.

არმიასა და ჰიტლერს შორის უთანხმოებამ თავი 1938 წელს ჩეხოსლოვაკიის საოკუპაციო გეგმის (ე. წ. "მწვანე გეგმა") შემუშავების დროსაც იჩინა. გერმანელ ისტორიკოს ფონ ლოსბერგის თქმით, სახ-

მელეთო ჯარების გენშტაბის უფროსი გენერალი ი. ბეკი და სახმელეთო ჯარების მთავარსარდალი გენერალი ვ. ბრაუზიჩი ამ გეგმას ყველაზე დაბალი დონის აზარტულ თამაშად თვლიდნენ [Всёволодов, 1988:28].

ჰიტლერი იმდენად ააღელვა გენერლების ამგვარმა შეფასებამ, რომ ი. ბეკი იძულებული გახდა დაეტოვებინა თანამდებობა, მაგრამ როგორც გაირკვა, არც მისი შემცვლელი გენერალი ფრ. ჰალდერი ფიქრობდა წინამორბედისაგან განსხვავებულად. მცირე ჯგუფის მხარდაჭერით გენერალმა ჰალდერმა ჰიტლერის სანინააღმდეგო სამოქმედო გეგმა შეიმუშავა, რომელიც პრაღაზე შეტევის დაწყების ბრძანების გაცემისთანავე ფიურერის შეპყრობას ითვალისწინებდა, მაგრამ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ხელისუფლებამ მიუნხენის კონფერენციით ჰიტლერს მოსალოდნელი საფრთხე თავიდან ააცილეს [Всёволодов, 1988:26; Сталин. Рувельт., 1991:64] (უფრო მეტიც, რუს მკვლევართა ერთი ნაწილის აზრით, მიუნხენამდე ნ. ჩემბერლენის ჰიტლერთან შემდგარი ვიზიტი ფიურერის პოზიციების შენარჩუნება-განმტკიცებას ისახავდა მიზნად) [Что раскрывают архивы, 1988:3; Бланк, 1972:6-9].

მხედველობაში თუ არ მივიღებთ ომისათვის გერმანიის სამხედრო და ეკონომიკურ მოუმზადებლობას, ჰიტლერს აფიქრებდა საბჭოთა კავშირის პოზიცია და 1939 წლის აპრილიდან აგვისტოს ბოლომდე მოსკოვში საბჭოთა კავშირ-საფრანგეთ-ინგლისს შორის მიმდინარე მოლაპარაკება ურთიერთთანამშრომლობისა და სამხედრო დახმარების განევის თაობაზე. აღნიშნული მოლაპარაკების წარუმატებლობამ ერთგვარად დააჩქარა 1 სექტემბრის მოვლენები, ამიტომაც ის განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

მეორე მსოფლიო ომს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა უსწრებს წინ — 1939 წლის 23 აგვისტოს გერმანია-სსრ კავშირს შორის ხელმოწერილი თავდაუსხმელობის პაქტი, რომელსაც დიდი აურზაური მოჰყვა როგორც დასავლეთის სახელმწიფოებში, ისე იაპონიაში.

აღნიშნული პაქტი იყო კანონზომიერი შედეგი იმ საგარეო პოლიტიკური კურსისა, რომელსაც საბჭოთა კავშირი ატარებდა მეორე მსოფლიო ომის წინ და თავისებური გამოხატულება იმ სირთულეებისა, რომელთაც ადგილი ჰქონდა სსრ კავშირის დიპლომატიურ ურთიერთობებში დასავლეთის სახელმწიფოებთან 30-იანი წლების მეორე ნახევარში.

1938 წლის 29 სექტემბრის მიუნხენის კონფერენცია

“ევროპული დიპლომატიის უგუნური ღამე”
ა. უტკინი

§1. ინგლის-საფრანგეთი და მიუნხენის შეთანხმება

“ჩვენი ერი სივრცის გარეშეა. არსებული ტერიტორია პატარაა 60 მილიონიანი მოსახლეობისათვის”, — განაცხადა ჰიტლერმა ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ [Трухановский, 1989:212] (მისივე მონაცემით, მთელი ევროპის მასშტაბით გერმანელთა რიცხვი 80 მლნ-ს აღწევდა [Hitler, 1939:341]).

ავსტრიის ანშლუსის (1938 წლის მარტი) შემდგომმა მოვლენებმა ცხადჰყო, რომ გერმანია ემზადებოდა ჩეხოსლოვაკიის დასაპყრობად. 1938 წლის 28 მაისს ჰ. გერინგთან, ი. რიბენტროპთან, ვ. კეიტელთან და ვ. ბრაუზიჩთან საუბარში ჰიტლერმა თავდაჯერებით აღნიშნა: “ჩემი ურყევე გადანყვეტილებაა უახლოეს დროში შეიარაღებული აქციის მეშვეობით გავანადგურო ჩეხოსლოვაკია” [Сиполс, Дипломатическая ..., 1989:182].

1918 წლის ოქტომბერში პარიზში ჩეხოსლოვაკიის დამოუკიდებლობის გამოცხადებაში მნიშვნელოვანი როლი ტომაშ მასარიკმა და ედუარდ ბენეშმა შეასრულეს. ჩეხია, ანუ იგივე ბოჰემია, რომელიც 1526 წლიდან ჰაბსბურგების იმპერიაში შედიოდა, მორავიასთან ერთად გერმანია-ავსტრიის საზღვარზე ე. წ. ოთხკუთხედს ქმნიდა. იგი იმ ბუნებრივ თავდაცვით პოზიციას წარმოადგენდა, “რომლის ფლობაც ბისმარკმა განსაზღვრა, როგორც ცენტრალურ ევროპაში ბატონობის საწინდარი....” [Булаток, 1994:395; Лисица, 1957:139-162].

დაარსებიდან 20 წლის განმავლობაში ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებამ ვერ შეძლო მოეგვარებინა მის ტერიტორიაზე მცხოვრებ ეროვნულ უმცირესობათა პრობლემა. ქვეყანაში საკუთრივ ჩეხების გარდა (7,5 მლნ), სხვა მცირერიცხოვან ერებთან ერთად 2,5 მლნ სლოვაკი და 3,5 მლნ გერმანელი ცხოვრობდა[Барсенков, Вдовин, 2010:268].

სუდეთელი გერმანელები, რომლებიც წარმოადგენდნენ გერმანია-ჩეხოსლოვაკიას შორის არსებული კონფლიქტის უმთავრეს მიზეზს, ამერიკელი ისტორიკოსის უ. შირერის შენიშვნით, რეიხის შემადგენლობაში არასოდეს შედიოდნენ, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში რომის საღვთო იმპერიის ფარგლებში ყოფნას [Шапер, 1991:395]. მიუხედავად იმისა, რომ სუდეთელ გერმანელებს, პოლონეთისა და ფაშისტური იტალიის ტერიტორიაზე მცხოვრები გერმანელებისაგან განსხვავებით, ცხოვრების გაცილებით უკეთესი პირობები ჰქონდათ, ისინი ვერ შეეგუენ ჩეხოსლოვაკიის რესპუბლიკის შექმნის შემდეგ ბოჰემიასა და მორავიაში ადრინდელი პრივილეგიებული მდგომარეობის დაკარგვას.

საგულისხმოა, რომ ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლამდე სუდეთელი გერმანელების მოთხოვნები, სლოვაკების მსგავსად, ავტონომიის ფარგლებს არ სცილდებოდა. 1933 წლის შემდეგ მდგომარეობა შეიცვალა. გერმანიის ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა სუდეთის ოლქის რეიხზე მიერთება.

1938 წლის აპრილში, ვითარების შემდგომი გამწვავების თავიდან აცილების მიზნით, ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლება იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო, რაც, უპირველეს ყოვლისა, გერმანული ორიენტაციის მქონე პოლიტპატიმრების ამნისტიაში და სუდეთის ოლქში ახალი არჩევნების ჩატარებაში გამოიხატა. მიუხედავად ამისა, გერმანიის ხელისუფლება მიღწეულით არ დაკმაყოფილდა და მაისის შუა რიცხვებიდან ჩეხოსლოვაკიის საზღვრების მიმართულებით არმიის გადაადგილება დაიწყო. ეს მოვლენა ისტორიაში მაისის კრიზისის სახელწოდებით არის ცნობილი. მას მღელვარება მოჰყვა არამარტო ჩეხოსლოვაკიაში, არამედ საფრანგეთის, ინგლისისა და საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ წრეებშიც. უ. შირერის თქმით, დასახელებული ქვეყნების პოლიტიკური მოღვაწეები თვლიდნენ, რომ 1914 წლის შემდეგ ევროპა პირველად აღმოჩნდა ომის საშიშროების წინაშე. აღნიშნულ სახელმწიფოთა მესვეურები იმ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ გერმანია ჩეხოსლოვაკიის წინააღმდეგ აგრესიისათვის ემზადებოდა. გერმანიის ქმედებაზე ჩეხოსლოვაკიის საპასუხო ნაბიჯი ამავე წლის 29 მაისს მობილიზაციის გამოცხადება იყო. ხოლო "დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა და რუსეთმა გერმანიის საფრთხის წინაშე ისეთი სიმტკიცის და ერთიანობის დემონსტრირება მოახდინეს, რომლის მსგავსიც, ვიდრე

ისინი მეორე მსოფლიო ომმა თითქმის არ გაანადგურა, მათ არ გამოუმჟღავნებიათ" [Ширер, 1991:398].

იმავედროულად, ბერლინში ჩეხოსლოვაკიის დაპყრობის გეგმა დამტკიცდა, რის საბაზიცი ჰიტლერის აზრით პრალაში გერმანიის ელჩის მკვლელობა უნდა გამხდარიყო [Ширер, 1991:319].

დასავლეთის სახელმწიფოთა და საბჭოთა კავშირის მხრიდან მაისში გატარებული ოფიციალური ღონისძიებების მიუხედავად, 1938 წლის ივნისში სუდეთელ გერმანელთა პარტიის მეთაურმა კ. ჰენლეინმა ჰიტლერის უშუალო მითითებით ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას მოთხოვნების ახალი სია წარუდგინა [Фомин, 1963:365]. მათი შესრულება, ფაქტობრივად, ჩეხოსლოვაკიის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ლიკვიდაციას ნიშნავდა. ჰიტლერის მიზანსაც სწორედ ეს წარმოადგენდა.

გერმანიის ხელმძღვანელობას კარგად ესმოდა, რომ მისი მხრიდან ნებისმიერ მოქმედებას ამ ეტაპზე აგრესიის ხასიათი არ უნდა მისცემოდა. იმ პერიოდში კი გერმანიისათვის პოლიტიკური თვალსაზრისით იმდენად ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა, რომ ჰიტლერს შესაძლებლობა მიეცა დაეფარა თავისი ნამდვილი ზრახვები და სისხლისღვრის გარეშე მიეღწია მნიშვნელოვანი წარმატებებისათვის (ინგლისელი ისტორიკოსი ა. ბულოკი, აანალიზებდა რა ჰიტლერის აღნიშნული პერიოდის საგარეო პოლიტიკურ კურსს, გამოყოფდა მისი წარმატების განმაპირობებელ 4 ძირითად ფაქტორს: 1) ჰიტლერი ერთადერთი იყო, ვისაც მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი ჩეხოსლოვაკიის განადგურება; 2) პროპაგანდისტული კამპანიის მეშვეობით, გაკეთა რა აქცენტი სუდეთელი გერმანელების აუტანელ მდგომარეობაზე (ჰიტლერის მტკიცებით ჩეხოსლოვაკიაში გერმანელებს ისე ექცეოდნენ, როგორც ზანგებს [Сьюард, 1995:211]), მან შეძლო ნამდვილი ზრახვების დამალვა; 3) კარგად გათვალა და გაიაზრა ფაქტორები, რომლებიც ასე აწუხებდა ინგლის-საფრანგეთის და ჩეხოსლოვაკიის ხელმძღვანელობას და 4) ჰიტლერი ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ სუდეთელი გერმანელებისა და სლოვაკების გამო, "რომლებიც თანასწორუფლებიანობას და ეროვნულ თვითგამორკვევას მოითხოვდნენ", ინგლისი და საფრანგეთი ომს არ დაიწყებდა [Буллок, 1994:181; Сергунов, 1938:49-55; Хайнц, 2003:153; Бригге, Клэвин, 2006:356].

უფრო მეტიც, "ინგლისისა და საფრანგეთის ლიდერებს გულწრფელად სჯეროდათ, რომ ჰიტლერი, ზრუნავდა რა ჩეხოსლოვა-

კიაში მცხოვრები თანამემამულეებისათვის, სამართლიანობისათვის იბრძოდა” [Ширер, 1991:396; Stone, 2006:189].

მაისის კრიზისით შეშფოთებული ინგლისის და საფრანგეთის ხელმძღვანელობა გერმანიის მოთხოვნების შესრულებას დაჟინებით მოითხოვდა. უფრო მეტიც, უარის შემთხვევაში საფრანგეთის ხელისუფლება ჩეხოსლოვაკიასთან კავშირის განწყვეტით იმუქრებოდა.

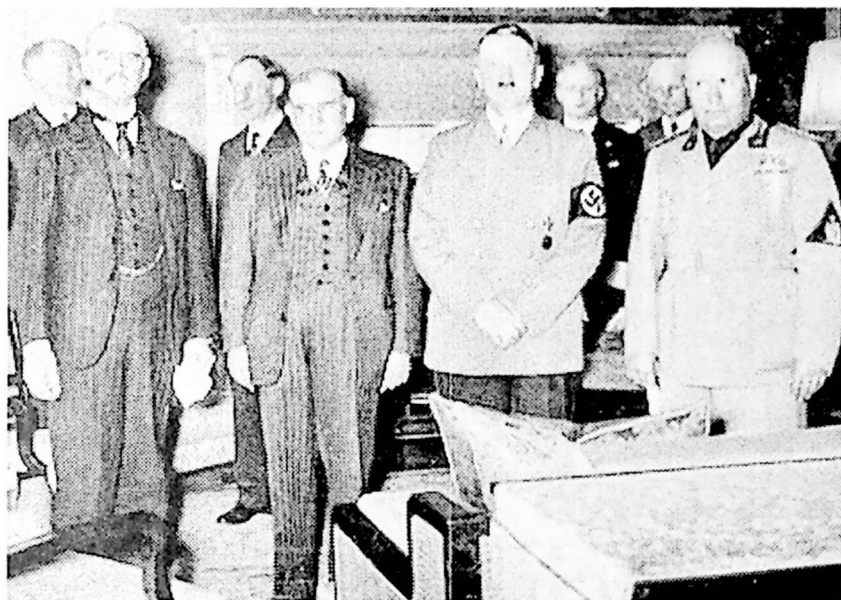
ინგლისის ხელისუფლებაც, ნ. ჩემბერლენის მეთაურობით (ლოიდ ჯორჯი მასზე წერდა, რომ იგი იყო “ვინრო, შეზღუდული და უნაყოფო ადამიანი. ნამდვილი თევზი ცივი თავით” [История дипломатии, 1965:714]), ცდილობდა 1938 წლის პოლიტიკური კრიზისის გამოყენებას გერმანიასთან საკუთარი ურთიერთობების მოსაწესრიგებლად.

1938 წლის აგვისტოს დასაწყისში ნ. ჩემბერლენმა ჩეხოსლოვაკიაში გაგზავნა თავისი წარმომადგენელი ლორდი რენსიმენი, რომლის მისიაც გერმანიისა და საფრანგეთის ხელისუფლებებთან იყო შეთანხმებული. პრალაში ჩავიდა აშშ-ს დელეგაციაც ბერლინში მყოფი ამ ქვეყნის ელჩის — ჰ. ვილსონის მეთაურობით. ორივე მისია ჩეხოსლოვაკიისაგან მოითხოვდა გერმანიასთან დათმობებზე წასვლას. ინგლისელი და ფრანგი პოლიტიკოსები, განსაკუთრებით ნ. ჩემბერლენი, ჰიტლერთან შეთანხმების მიღწევას იმდენად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ, რომ მასთან შეხვედრა სრულიად საიდუმლოდ მზადდებოდა [Смирнов, 1987:19]. 15 სექტემბერს შედგა კიდევ ეს შეხვედრა, სადაც ნ. ჩემბერლენმა ჰიტლერს თანხმობა მისცა სუდეთის ოლქის გერმანიისათვის გადაცემის თაობაზე. ფიურერთან საუბარში პრემიერმა პირდაპირ აღნიშნა, რომ “დიდი ბრიტანეთი არ იყო დაინტერესებული სუდეთის საკითხით. იგი დაინტერესებული იყო მშვიდობის შენარჩუნებით” [Накануне, 1991:171] (ორი დღის შემდეგ კი ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას საფრანგეთის მთავრობამაც ოფიციალურად აცნობა, რომ გერმანიის ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორიაზე შეჭრის შემთხვევაში ის არაფერს მოიმოქმედებდა).

21 სექტემბერს ჩეხოსლოვაკიის პრეზიდენტთან შეხვედრაზე, ინგლისის ელჩმა ვ. ნიუტონმა სრულიად გასაგებად განაცხადა მას, რომ ჩეხოსლოვაკიის მხრიდან უარის შემთხვევაში დიდი ბრიტანეთი პასუხისმგებლობას მოიხსნიდა თავიდან. მსგავსი პოზიცია ეჭირა საფრანგეთის ელჩსაც [Бенеш, 1989:39-40].

ინგლის-საფრანგეთისაგან ჩეხოსლოვაკიაზე ძლიერი ზეწოლის პირობებში, მისდამი სსრ კავშირის მხრიდან დახმარების სურვილის მიუხედავად, ბენემის ხელისუფლება გერმანიის წინაშე ამკარა კაპიტულაციაზე წავიდა.

მიუნხენის კონფერენცია 1938 წლის 29 სექტემბერს ვინრო წრეში ჰიტლერის, მუსოლინის, ნ. ჩემბერლენის და ედ. დალადიეს მონაწილეობით ჩატარდა. მოწვეულთა შორის არ იყო საბჭოთა კავშირი, ხოლო ჩეხოსლოვაკიის წარმომადგენლობა კონფერენციის მხოლოდ დასკვნით ეტაპს დაესწრო [Уткин, 1990:74; Смирнов, 2001:145].

ნ. ჩემბერლენი, ედ. დალადიე, ა. ჰიტლერი, ბ. მუსოლინი 1938 წლის 29 სექტემბრის მიუნხენის კონფერენციაზე

<http://www.historyplace.com/worldwar2/triumph/munich-reps.jpg>

ლამის პირველი საათისათვის ხელშეკრულების ტექსტი უკვე მზად იყო, ნახევარ საათში ხელმოწერის ცერემონიაც შედგა (მას წინ უსწრებდა რამდენიმე წუთი დაბნეულობისა, რადგანაც აღმოჩნდა რომ სამელნეში მელანი არ იყო [Петакко, 1988]). შეთანხმებას

ხელი მოაწერეს ასეთი თანმიმდევრობით: ჰიტლერი, ედ. დალადიე, მუსოლინი, ნ. ჩემბერლენი. ხელშეკრულება 8 მუხლისგან შედგებოდა. შესავალში ხაზგასმით იყო აღნიშნული შეთანხმების განხორციელებისათვის აუცილებელი ღონისძიებები [Год кризиса, Т. 1, 1990:27].

ხელშეკრულების თანახმად, ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას გერმანიისათვის სუდეთის ოლქი 1-დან 10 ოქტომბრამდე უნდა გადაეცა. ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლება აღნიშნული ტერიტორიების დაცლისას აქ არსებული ნაგებობისათვის ზიანის მიუყენებლობაზე იღებდა ვალდებულებას.

მესამე მუხლის თანახმად, ევაკუაციის ფორმები დეტალურად უნდა დაედგინა საერთაშორისო კომისიას გერმანიის, გაერთიანებული სამეფოს, საფრანგეთის, იტალიის და ჩეხოსლოვაკიის წარმომადგენელთა მონაწილეობით [Год кризиса, Т.1, 1990:28].

გერმანიის შეიარაღებულ ძალებს გათავისუფლებული ტერიტორია ეტაპობრივად, ზონების მიხედვით უნდა დაეკავებინა. გამოიყოფოდა 4 ძირითადი ზონა.

გერმანელებით დასახლებული ჩეხოსლოვაკიის დანარჩენი ტერიტორიების საკითხი გადაიჭრებოდა პლებისციტით, რომლის ჩატარებაც ევალებოდა ზემოთ დასახელებულ კომისიას.

ასეთი იყო მიუნხენის შეთანხმების ძირითადი შინაარსი, რომლის თანახმადაც ჩეხოსლოვაკიამ დაკარგა თავისი ტერიტორიის 1/5 და მოსახლეობის 1/3. გერმანიის საზღვარი ახლა უკვე პრაღიდან 40 კმ-ში გადიოდა. ქვეყანას ჩამოერთვა სამრეწველო ცენტრების მნიშვნელოვანი ნაწილი, თავდაცვითი ხასიათის მნიშვნელოვანი სამხედრო ნაგებობანი. ბერლინთან შეთანხმებით ჩეხოსლოვაკიას ტერიტორიული პრეტენზიები ერთდროულად წაუყენეს პოლონეთმა და უნგრეთმა, ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობები კი მხოლოდ მათი დაკმაყოფილების შემთხვევაში იღებდნენ არაპროვოცირებული აგრესიის დროს ჩეხოსლოვაკიისადმი საერთაშორისო გარანტიების მიცემის ვალდებულებას [Год кризиса, Т.1, 1990:28; К событиям в Чехословакии, 1938:26], და ისიც მხოლოდ მაშინ, თუ ეს უკანასკნელი უარს იტყოდა საბჭოთა კავშირთან დადებულ ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებაზე [Хасс, 1988].

ჩეხოსლოვაკიის დანაწილება, 1938-1939 წლები

<http://www.bbc.co.uk/bitesize/higher/history/roadwar/munich/revision/2/>

ისტორიკოსი ლ. სვანაძე შენიშნავს, რომ ისტორიოგრაფიაში ფართოდ გავრცელებული მოსაზრება 1938 წლის 29 სექტემბერს გერმანიისათვის მხოლოდ სუდეთის ოლქის გადაცემის შესახებ სიმართლეს არ შეესაბამება. ჰიტლერელებს, ფაქტობრივად, მთელი ის ტერიტორიები გადაულოცეს, რომელთა მოსახლეობის ნახევარზე მეტს გერმანელები შეადგენდნენ [სვანაძე, 1989:102].

კრიზისის განვითარების პროცესში (იგულისხმება 29 სექტემბრის შემდგომი პერიოდი) ჰიტლერმა, მიიტაცა რა ჩეხოსლოვაკიის მნიშვნელოვანი ნაწილი, განაცხადა: "ჩვენ არ გეჭირდება ჩეხური მიწები", და ამას ის თავის სიმართლეში სრულიად დარწმუნებული ამბობდა, რადგანაც ფიურერი ბოჰემიას და მორავიას დიდი გერმანიის ნაწილად თვლიდა [Сырада, 1995:212].

რა ედო საფუძვლად მიუხეხნის კონფერენციაზე გერმანიის მიმართ ინგლისის და საფრანგეთის ამ პოლიტიკას, რომელიც პრაქტიკულად აშშ-ს პოზიციასაც ემთხვეოდა?

1933 წლიდან 1939 წლამდე ინგლისის ხელისუფლების ლოიალური დამოკიდებულება (თუ მეტი არა) გერმანიის მიმართ აშკარად თვალშისაცემია.

ისტორიკოს დ. რეინოლდსის აზრით, ინგლისისათვის სასურველი და აუცილებელი იყო ძლიერი, განვითარების გზაზე დამდგარი მშვიდობიანი გერმანია ცენტრალურ ევროპაში, როგორც ჩანს, საფ-

რანგეთის (და არა მარტო) გასანეიტრალეზად [Рейнольдс, 1991:54]. ამიტომაც, შემთხვევითი არ ყოფილა ამ საკითხში საფრანგეთ-ინგლისის შორის არსებული უთანხმოება.

ინგლისელ პოლიტიკოსთა შეხედულებით, გერმანიასთან დაპირისპირება კიდევ ორ პოტენციურ მოწინააღმდეგესთან ომის დაწყებას ნიშნავდა (იგულისხმება იტალია და იაპონია). ეს კი მათთვის მიუღებელი იყო. ამასთან დაკავშირებით ნ. ჩემბერლენი აღნიშნავდა: "ჩვენი ქვეყნის რესურსები საშუალებას არ იძლევა მშვიდობიან პერიოდში უზრუნველყოფილ იქნეს ბრიტანეთის იმპერიის თავდაცვა სამი დიდი სახელმწიფოს წინააღმდეგ" [Рейнольдс, 1991:45]. ამიტომაც, საჭირო იყო ინგლისის პოტენციურ მოწინააღმდეგეთა რიცხვის შემცირება.

ნ. ჩემბერლენმა სიამოვნებით აიღო ეს ტვირთი საკუთარ თავზე და დაიწყო ცნობილი "შემრიგებლური პოლიტიკის" გატარება, რომელმაც ის საბოლოოდ მარცხამდე მიიყვანა. რასაკვირველია, ნ. ჩემბერლენის და მისი თანამოაზრეების ამ პოლიტიკურ კურსს საკმაოდ სერიოზული საფუძველი გააჩნდა. ინგლისის პოლიტიკურ წრეებში მიიჩნევდნენ, რომ გერმანიაში მიმდინარეობდა ბრძოლა ორ დაჯგუფებას — "ზომიერებსა" და "ექსტრემისტებს" შორის, ხოლო პიტლერი სადღაც მათ შუა იდგა. ექსტრემისტებად მიჩნეული იყვნენ ჰ. ჰიმლერი, ი. გებელსი; ზომიერებად კი ძველი გერმანიის წარმომადგენლები, სამხედრო პირები და დიპლომატები, მათ შორის საგარეო საქმეთა მინისტრი ფონ ნოირათი და თავდაცვის მინისტრი გენერალი ფონ ბლომბერგი. სწორედ ამ ზომიერებზე დაყრდნობით ფიქრობდნენ ინგლისელი პოლიტიკოსები თავიანთი გეგმების განხორციელებას, მაგრამ მათ ვერ შეამჩნიეს, რომ 1937 წლიდან დასახელებული პირები ფაქტობრივად ვერ ახდენდნენ სერიოზულ გავლენას გერმანიის ვერც საშინაო და ვერც საგარეო პოლიტიკაზე.

რაც შეეხება მიუნხენის კონფერენციას და მის გადაწყვეტილებას, ეს იყო გამოცდა ბრიტანეთის პოლიტიკისათვის, როგორც სამხედრო, ისე დიპლომატიური თვალსაზრისით [Год кризиса, Т.1, 1990:7].

ავსტრიის ანშლუსიდან მოყოლებული ბრიტანელები არც კი ისახავდნენ მიზნად ჩეხოსლოვაკიისათვის ბრძოლას, რაც, მათი აზრით, შეუძლებელი იყო ბრიტანეთის სამხედრო მოუზადებლობიდან გამომდინარე. მიუნხენში დათმობებზე წასვლით კი ინგლის-საფრანგეთი გეგმავდა საშიშროების თავიდან აცილებასა და გერმანული აგ-

რესიის აღმოსავლეთით, ანუ, საბოლოო ჯამში, სსრ კავშირის წინააღმდეგ წარმართვას [Дранг нах остен, 1944:3-19; К истории заключения..., 1989:7; Milestones..., 1967:352].

საინტერესოა, რომ ინგლისის პოლიტიკურ წრეებში ყველა როდი იზიარებდა ბრიტანეთის მთავრობის მიუხეხნე მიდგომას დაფიქსირებულ პოზიციას. ჩერჩილის აზრით, სუდეთის ოლქის გერმანიისათვის გადაცემა გამოიწვევდა რეგიონში ძალთა ბალანსის შეცვლას ინგლისისათვის საზიანოდ. ევროპის კონტინენტზე ძალთა ბალანსის დაცვა ინგლისის საგარეო პოლიტიკის პრინციპი იყო, ამიტომაც ჩერჩილი წერდა, რომ ჩეხოსლოვაკიის დანაწილება დასავლეთის დემოკრატთა კაპიტულაციას ნიშნავდა [Трухановский, 1989:254; Thompson, 1983:204-205].

საფრანგეთთან მიმართებაში კი შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნულ პერიოდში მისი საგარეო პოლიტიკური კურსის ანალიზი ინგლისის საგარეო პოლიტიკისაგან დამოუკიდებლად არ იქნება გამართლებული. საფრანგეთის ხელისუფლებაში შეიმჩნეოდა ორი განსხვავებული საგარეო პოლიტიკური ხაზი, რომელთა გამომხატველიც ორი პიროვნება, ერთი პარტიისა და ხელისუფლების წარმომადგენელი — პრემიერ-მინისტრი ედ. დალადიე და საგარეო საქმეთა მინისტრი ჟ. ბონე იყო [Жиро, 1991:65]. ეს უკანასკნელი, გამოირჩეოდა რა პროინგლისური შეხედულებებით, პრაქტიკაშიც ნ. ჩემბერლენის მოსაზრებების რეალიზებას ცდილობდა, მაშინ, როდესაც ედ. დალადიე ჰიტლერთან მიმართებაში უფრო ფრთხილი პოლიტიკის გატარების მომხრე იყო.

მიუხეხნე მიდგომის ინგლისის დელეგაციის ერთ-ერთი წევრი ა. კირკპატრიკი წერდა, რომ “აღნიშნულ კონფერენციაზე ფრანგების მიზანს შეადგენდა ნებისმიერი გზით შეთანხმების მიღწევა გერმანიასთან” [История дипломатии, 1965:740]. სხვა წყაროს მიხედვითაც, ედ. დალადიე “ძალიან სუსტ წინააღმდეგობას ამჟღავნებდა, ცდილობდა რა დაეცვა საქმე, რომლისაც არც თვითონ სწამდა და მალავდა საფრანგეთ-ჩეხოსლოვაკიას შორის არსებულ სამოკავშირეო ურთიერთობებს” [Год кризиса, Т.1, 1990:43].

მაგრამ იმის მტკიცება, რომ საფრანგეთი მთლიანად ინგლისზე იყო დამოკიდებული და მხოლოდ მისი ინტერესებისამებრ ატარებდა დამყვანებლურ პოლიტიკას გერმანიის მიმართ, არ იქნება სწორი. საფრანგეთი, 1914 წლისაგან განსხვავებით, 1938 წელს თავადაც არ იყო დაინტერესებული ომის დაწყებით. ვითარება საერთაშორისო

თვალსაზრისით პირველ და მეორე მსოფლიო ომებს შორის აშკარად განსხვავებული იყო. “თუ 1914 წელს ომის მიზნებს ძალუძდა დაერაზმა რევანშის სულით აღზრდილი შთამომავლობა დაკარგული პროვინციების ელზასის და ლორენის დასაბრუნებლად, 1939 წელს ფრანგებს არ შეეძლოთ ასეთი მიზნების დასახვა, რადგანაც ის დაკმაყოფილებული ერი იყო” [Жиро, 1991:65; Табуи, 2005:283-293; Манфред, 1947:6-13]. ამასთან, მათ კარგად ახსოვდათ პირველი მსოფლიო ომის გაკვეთილებიც — 1 მლნ 375 ათასი მარტო დაღუპული ფრანგი [Гарт., 1992:12].

მიუნხენის შეთანხმება ინგლისისა და საფრანგეთისთვისაც უარყოფითი შედეგების მომტანი აღმოჩნდა. კერძოდ, ჩეხოსლოვაკიის დაშლით ამ ქვეყნებმა ცენტრალურ ევროპაში დაკარგეს სტრატეგიული მდებარეობის მქონე მოკავშირე, რომელსაც შეეძლო 35 დივიზიის გამოყვანა. გარდა ამისა, “შკოდას” ფირმის სამხედრო ქარხნებისა და სუდეთელი გერმანელების მოქცევამ დიდი გერმანიის ფარგლებში აშკარა გახადა გერმანული არმიის უპირატესობა საფრანგეთის არმიასთან მიმართებაში [Фашистская Германия., 1938:24-35]. თუ გავითვალისწინებთ ჰიტლერის მისწრაფებას მსოფლიო ბატონობისაკენ, ჩეხოსლოვაკიის მიერთებით მიღებული მატერიალური და ადამიანური რესურსები მართლაც რომ მნიშვნელოვანი იყო.

რაც შეეხება ამერიკის შეერთებულ შტატებს, თავისი პოზიციით მან უფრო შეუწყო ხელი მიუნხენის კონფერენციის გერმანიის სასარგებლოდ დამთავრებას, ვიდრე შეუშალა.

ფრ. რუზველტი იმდენად აღფრთოვანებული იყო ნ. ჩემბერლენის “მოქნილი” დიპლომატიით, რომ კონფერენციის შემდგომ მის მიერ ნ. ჩემბერლენისადმი გაგზავნილ ტელეგრამაში ერთადერთი სიტყვა “ყოჩაღ” ეწერა, რაც კომენტარებს აღარ საჭიროებს [Накануне, 1991:177; Петерс, 1971:152-153].

მიუნხენის შეთანხმებამ მკვეთრად გააძლიერა გერმანიის პოზიციები. მარტო 1938 წლის ოქტომბრის პირველ დღეებში გერმანიამ 28291 კმ² ჩეხური ტერიტორია მიიღო 3.8 მლნ მოსახლეობით [Несвадба, 1988:25]. ამით განყდა დამაკავშირებელი რგოლი დასავლეთის და აღმოსავლეთის ჯერ კიდევ არასრულყოფილ, მაგრამ მაინც არსებულ უსაფრთხოების სისტემის ქვეყნებს შორის (საფრანგეთ-ჩეხოსლოვაკია-საბჭოთა კავშირი). ევროპის ქვეყნების კოლექტიური უსაფრთხოების იდეას კი სასიკვდილო დარტყმა მიაყენეს [К истории заключения, 1989:7; Блищенко, Кудрявцев, 1971:11-16].

§2. საბჭოთა კავშირი და მიუნხენის შეთანხმება

ჩეხოსლოვაკია-საბჭოთა კავშირის შორის ურთიერთობებს საფუძველი ჯერ კიდევ 1920-იან წლებში ჩაეყარა, რაც 30-იან წლებში განსხვავებული იდეოლოგიის მქონე ორი სახელმწიფოს კეთილმეზობლურ დამოკიდებულებაში გადაიზარდა [Петерс, 1965:315-339]. საბჭოთა კავშირის საკუთარი ინტერესები ჰქონდა, რომელთა წარმატებით გადაჭრა იმდროინდელი საგარეო პოლიტიკური კურსის მთავარ მიზანს შეადგენდა. შესაბამისად, მოსკოვის პოზიცია ჩეხოსლოვაკიის საკითხში დასავლეთ დემოკრატიებისგან პრინციპულად განსხვავებული აღმოჩნდა.

ჯერ კიდევ 1938 წლის 15 მარტს სუდეთის კრიზისთან დაკავშირებით მოსკოვში მყოფი ჩეხოსლოვაკიის წარმომადგენლის ზ. ფირლინგერის მეშვეობით მოსკოვმა ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას აცნობა, რომ ის მზად იყო შეესრულებინა მასთან 1935 წლის 16 მარტს გაფორმებული ურთიერთდახმარების ხელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულებები [История и сталинизм, 1991:355]. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ 1935 წელს ჩეხოსლოვაკია-საბჭოთა კავშირის შორის ხელმოწერილი ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება საკუთრივ ჩეხოსლოვაკიის მოთხოვნით ურთიერთდახმარების განეცხადებდა იმ შემთხვევაში ითვალისწინებდა “თუ აგრესიის მსხვერპლს — თავდასხმის ობიექტს — დახმარებას ფრანგებიც გაუწევდნენ” [Сипоис, 1980:256-291; Милыев, 1988].

საბჭოთა მხარემ წამოაყენა წინადადება ჩეხოსლოვაკიისადმი სამხედრო დახმარების განეცხადების პირობების შესამუშავებლად სსრ კავშირის, საფრანგეთის, ჩეხოსლოვაკიის გენშტაბებს შორის მოლაპარაკებების დაწყების თაობაზე. საბჭოთა კავშირის ამ წინადადებაზე პასუხი იყო “მრავლისმთქმელი ღუმელი” და სხვა არაფერი. საყურადღებოა, რომ საფრანგეთ-სსრ კავშირის შორის ურთიერთდახმარების ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, იმავე 1935 წელს, საბჭოთა კავშირმა სცადა მისი სამხედრო კონვენციით გამაგრება, მაგრამ საფრანგეთის ხელისუფლებამ ამაზე უარი განაცხადა. აღნიშნულ ფაქტთან დაკავშირებით საბჭოთა დიპლომატი ა. როშიჩინი წერდა: “ეს გამოწვეული იყო სსრ კავშირის მიმართ დასავლეთში ასე პოპულარული უნდობლობით, რასაც ქვეყანაში მიმდინარე რეპრესიები კიდევ უფრო აძლიერებდა. ჩვენ ვერ მოვახერ-

ხეთ არამართო სამხედრო კონვენციის გაფორმება საფრანგეთთან, არამედ სავაჭრო ხელშეკრულებისაც კი” [Рошин, 1989:142; Уолл, 1935:21-29].

ჩეხოსლოვაკიის პრეზიდენტი ე. ბენეში კი თავის მოგონებებში აღნიშნავს: “მე თვითონ არასოდეს შემიტანია ეჭვი საბჭოთა კავშირის პოზიციასთან დაკავშირებით. მე დარწმუნებული ვიყავი, რომ ის თავის მოვალეობებს შეასრულებდა” [Бенеш, 1989:41].

1938 წლის 21 სექტემბერს ერთა ლიგის საბჭოს პლენუმზე მოსკოვმა დააფიქსირა თავისი პოზიცია: თუ საფრანგეთი შეასრულებდა ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ მოვალეობებს, რასაკვირველია, საბჭოთა კავშირიც ანალოგიურად იმოქმედებდა. საფრანგეთის მხრიდან ჩეხოსლოვაკიის მიმართ ვალდებულებების შეუსრულებლობის შემთხვევაში “მოსკოვისათვის უმრავლესობის პოზიციაც საკმარისი იქნებოდა ჩეხოსლოვაკიისადმი დახმარების განევის თაობაზე გადაწყვეტილების მიღებისათვის” [Бенеш, 1989:41; Ротштейн, 1959:233-267; Бешанов, 2010:118].

საინტერესოა, რომ დასავლელი ისტორიკოსები უ. შირერი და ა. ბულოკი საბჭოთა კავშირის ამ განცხადებას ეჭვის თვალით უყურებენ. მათი მტკიცებით ის რეალურ საფუძველს მოკლებული უნდა ყოფილიყო. კერძოდ, 1938 წლის აგვისტოში, ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლების ნაწილის უკმაყოფილების მიუხედავად, ამ ქვეყნის სამხედრო საავიაციო ძალების მთვარსარდალს — გენერალ ფაიფრს მიუღია მიწვევა საბჭოთა კავშირის მხრიდან. მოგვიანებით, გენერლის განცხადებით ცნობილი გახდა, რომ საბჭოთა კავშირთან მიღწეული შეთანხმებით, მოსკოვი მზად იყო ჩეხოსლოვაკიისათვის დახმარება გაენია სამხედრო საავიაციო ძალებით, თუმცა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პოლონეთის ან რუმინეთის ხელისუფლება მას უფლებას მისცემდა ესარგებლა მათი საჰაერო სივრცით.” [Бенеш, 1989:41].

ჩეხოსლოვაკიის ტერიტორიაზე პოლონეთის შეჭრის შემთხვევაში საბჭოთა კავშირი მზად იყო გაეუქმებინა პოლონეთთან გაფორმებული თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება, თუმცა ჩეხოსლოვაკიის მიერ პოლონეთის მოთხოვნების მიღებამ, დღის წესრიგიდან მოხსნა აღნიშნული საკითხი, ისევე როგორც საბჭოთა ინტერვენციის შესაძლებლობა (პოლონეთის ტერიტორიაზე)” [Булок, 1994:195].

1938 წლის 26 ივნისისთვის 6 საჯარო და 1 საკავალერიო ჯგუფის ჩამოყალიბება, 23 სექტემბრისთვის 1 სატანკო კორპუსის, 30 მსროლელთა და 12 საავიაციო დივიზიის საბრძოლო მდგომარეობაში მოყვანა, შეიარაღებულ ძალებში მარტო რეზერვიდან 300 ათასი კაცის განწვევა, საომარი მზადყოფნისათვის დირექტივების დაგზავნა კიევის, ბელორუსიის, მოსკოვის, კალინინის და ლენინგრადის სამხედრო ოლქებში აშკარად მიუთითებდა საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობის მიერ გერმანიის მხრიდან მოსალოდნელი საშიშროების რეალურ აღქმაზე [Публикуется впервые, 1988].

თუმცა, ყოველივე ამას უკვე არსებითი მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა. შემდგომმა მოვლენებმა, ნ. ჩემბერლენის 26 სექტემბრის მოქმედებამ და, განსაკუთრებით, მიუნხენის კონფერენციამ, ჩეხოსლოვაკიისადმი დახმარება და თვით საბჭოთა კავშირის მონაწილეობა სექტემბრის კრიზისში მთლიანად გამორიცხა [Бенеш, 1989:41].

1938 წლის 1 ოქტომბერს საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარიატში ს. ალექსანდროვსკის (სსრ კავშირის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი ჩეხოსლოვაკიაში) მიერ გამოგზავნილი ინფორმაციის თანახმად, "მიუნხენში ჰიტლერმა შეძლო ნ. ჩემბერლენისა და ედ. დალადიეს დარწმუნება იმაში, რომ ევროპაში მშვიდობისათვის დიდ საფრთხეს წარმოადგენდა არა გერმანია, არამედ საბჭოთა კავშირი, რომელიც ბოლშევიზმის ფორპოსტი იყო და ძალუძდა საბედისწერო როლი შეესრულებინა ახალ ომში" [Год кризиса, Т.1, 1990:35].

იმავედროულად, დასავლეთში გავრცელდა ინფორმაცია, რომ თითქოს "სსრ კავშირის ხელისუფლებამ უფლებამოსილება მისცა ედ. დალადიეს, მიუნხენში, ოთხი სახელმწიფოს კონფერენციაზე, საბჭოთა კავშირის სახელითაც გამოსულიყო". რასაკვირველია, ამ ინფორმაციამ, რომელიც ჭეშმარიტებისაგან შორს იდგა, საბჭოთა კავშირის მმართველ წრეებში შესაბამისი გამოძახილი ჰპოვა. 2 ოქტომბერს საბჭოთა კავშირის სატელეგრაფო სააგენტოს მიერ გამოქვეყნებულ განცხადებაში აღნიშნული იყო, რომ მოსკოვს "არავითარი უფლებამოსილება ედ. დალადიესათვის არ მიუცია, ისევე როგორც არ ჰქონდა და არა აქვს რაიმე ურთიერთობა მიუნხენის კონფერენციასთან და მის გადაწყვეტილებებთან" [Год кризиса, Т.1, 1990:41].

მართალია, ოფიციალურად სსრ კავშირის კონფერენციაზე არყოფნის მიზეზად დროის სიმციროს გამო მისი არ მონაწილეობა დასა-

ხელდა, მაგრამ რეალობასთან უფრო ახლოს უნდა იდგეს ნ. ჩემბერლენის განცხადება, რომლის თანახმადაც საბჭოთა კავშირი აზიური სახელმწიფო იყო და მის კომპეტენციაში ევროპული სახელმწიფოების საქმეებში ჩარევა არ შედიოდა [Сиполс, 1974:256; 246].

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია იმავე წლის 30 სექტემბერს ინგლის-გერმანიასა და 6 დეკემბერს გერმანია-საფრანგეთს შორის ყველა საკითხის ურთიერთკონსულტაციისა და მოლაპარაკების გზით გადაწყვეტის შესახებ ხელმოწერილი დეკლარაციებიც [Год кризиса, Т.1, 1990:29, 136; Гюнше, 2005:62-64; Барсенков, Вдовин, 2003:13; Ушаков, 1961:135]. აღნიშნული დოკუმენტები, სულ მცირე, თავდაუსხმელობის პაქტის ტოლფასი იყო.

დეკლარაციებმა აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია საბჭოთა ხელისუფლებაში. საბჭოთა კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი მ. ლიტვინოვი საფრანგეთში სსრ კავშირის ელჩს ალ. სურიცს წერდა: "გერმანია-ინგლისს შორის დეკლარაცია ხელმოწერილ იქნა უშუალოდ ნ. ჩემბერლენის დაჟინებული მოთხოვნის საფუძველზე. ჰიტლერის მიზანსაც მიუხედავად კაპიტულაციის შემდეგ ნ. ჩემბერლენის პოზიციების განმტკიცება შეადგენდა. ინგლის-გერმანიას შორის ურთიერთობების გაუმჯობესება მის გეგმებშიც შედიოდა (ი. მაისკის მტკიცებით, მიუხედავად გასაგები იყო ის, რომ ნ. ჩემბერლენის მიზანია არა "ოთხთა პაქტის" არამედ "ორთა პაქტის" შექმნა — ინგლის-გერმანიის სახით, რომელშიც საფრანგეთ-იტალია დიდ ბრიტანეთ-გერმანიის გვერდით "უმცროსი პარტნიორების" როლს ითამაშებდნენ) [Барсенков, Вдовин, 2003:142].

საფრანგეთ-გერმანიის დეკლარაციის გაცილებით საინტერესო შეფასებაა მოცემული 1938 წლის 27 დეკემბერს ალ. სურიცის მიერ მ. ლიტვინოვისადმი გაგზავნილ წერილში. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ "აღნიშნულ დეკლარაციაზე ხელის მოწერის მიზნით პარიზში სტუმრად იმყოფებოდა ი. რიბენტროპი, რომლის ვიზიტიც უფრო მეტს ნიშნავდა, ვიდრე საკუთრივ აქტი" [Год кризиса, Т.1, 1990:133].

ამ ვიზიტის დროს ი. რიბენტროპმა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ჟ. ბონესთან საუბრისას პირდაპირ აღნიშნა, რომ ყველა სამხედრო ხელშეკრულება აღმოსავლეთში ვერსალის ხელშეკრულების ამკარად გამოხატული ატავიზმი იყო. მისი მტკიცე-

ბით, ძლიერი გერმანია არასოდეს არ შეურიგდებოდა მსგავს სამხედრო ხელშეკრულებებს, მხოლოდ სუსტი გერმანია იქნებოდა იძულებული მოეთმინა ისინი დროებით... და თუ საფრანგეთში ერთხელ და სამუდამოდ აღიარებდნენ აღმოსავლეთს გერმანიის ინტერესთა სფეროდ, მაშინ შესაძლებელი იქნებოდა გერმანია-საფრანგეთს შორის ურთიერთობათა მოწესრიგება.

1938 წლის 29 სექტემბერს შემდგარი გარიგება ამით არ დასრულებულა. 1939 წლის 12 მარტს გერმანიის აგენტურის უშუალო მონაწილეობით სლოვაკეთმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. საინტერესოა, რომ ეს ინგლისის ხელისუფლებამ გამოიყენა, როგორც იურიდიული საფუძველი თემთა პალატაში განცხადების გასაკეთებლად, რომ ამიერიდან იგი აღარ იყო ვალდებული 1938 წლის სექტემბერში მიუნხენში თავისთავზე აღებული მოვალეობებით ყოფილიყო მიუნხენის შემდგომდროინდელი ჩეხოსლოვაკიის სახელმწიფოებრივი უსაფრთხოების გარანტი [Эдмонс, 1989:26; Churchill, 1985:306]. აღნიშნული მოსაზრება 1939 წლის 28 ივნისს ლონდონის ერთ-ერთ პრესტიჟულ კლუბში წარმოთქმულ სიტყვაში გააჟღერა ისეთმა პოლიტიკოსმაც, როგორიც ჩერჩილი იყო [Черчилль, 2006:114].

რამდენადაც მისაღები იყო სლოვაკეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადება ჩემბერლენ-დალადიესათვის, იმდენად მიუღებელი აღმოჩნდა მათთვის 1939 წლის 15 მარტს მიუნხენის შემდეგ ჩეხოსლოვაკიის დარჩენილი ნაწილის ოკუპაცია, რის შედეგად ყოფილ ჩეხეთის ტერიტორიაზე “ბოჰემიის და მორავიის პროტექტორატი” შეიქმნა [Корнилов, 1989].

ჩეხოსლოვაკიის მიერთებით ჰიტლერმა არა მხოლოდ გერმანიის საზღვრები გააფართოვა და ნედლეულის წყაროები გაამრავლა, არამედ, კონტროლი დაამყარა ჩეხოსლოვაკიის ოქროს მარაგზეც [Янсен, 1989].

“ჩემბერლენი და დალადიე შესძრა თავხედობამ, რომლითაც ჰიტლერმა “ჯენტლმენური” მიუნხენის შეთანხმება დაარღვია, დაიპყრო რა 1939 წლის გაზაფხულზე ჩეხოსლოვაკია” [Антюхина-Московченко, 1990:17].

როგორი იყო გერმანიის მოკავშირის — იტალიის რეაქცია ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციაზე?

რაც არ უნდა უცნაურად გამოიყურებოდეს, ურთიერთობა ჰიტლერსა და მუსოლინის შორის, აშკარა “სულიერი ნათესაობის”

და რეჟიმთა მსგავსების მიუხედავად, უნდობლობასა და ურთიერთგაუგებრობაზე იყო დამყარებული [Белойсое, 1991:133]. ამიტომაც, ვიდრე ჰიტლერი მიუნხენის შეთანხმებაზე ნავიდოდა, ე. ი. გარკვევდა ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეების პოზიციებს ჩეხოსლოვაკიის მიმართ, მისთვის არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო დაედგინა, თუ როგორი იქნებოდა იტალიის დამოკიდებულება აღნიშნული საკითხისადმი. მართალია, ჯერ კიდევ 1938 წლის მარტში მუსოლინი დათანხმდა გერმანელების მიერ ავსტრიის ანშლუსზე, მაგრამ იმავედროულად ის ძალიან მტკივნეულად განიცდიდა იმ ფაქტს, რომ ნებისმიერ შემთხვევაში "მისი მხარდაჭერა გერმანიისადმი აღიქმებოდა, როგორც უმცროსი პარტნიორის შეგნებული დახმარება რომ-ბერლინის ღერძში" [Буллок, 1994:182; Фест, Триумф., 2006:156-200].

1938 წლის აპრილში ინგლის-იტალიას შორის ხელმოწერილი შეთანხმება, მისი მეორეხარისხოვნობის მიუხედავად, წარმოადგენდა იტალიის დამოუკიდებლობის სიმბოლოს. ჰიტლერისათვის გასაგები იყო, რომ "დრო ორ ქვეყანას შორის ხელშეკრულების დადებისა და სამხედრო ალიანსის შექმნისათვის არ დამდგარა" [Буллок, 1994:182]. მაქსიმუმი, რითაც ჰიტლერი იტალიის მხრიდან ამ ეტაპზე უნდა დაკმაყოფილებულიყო, ჩეხოსლოვაკია-გერმანიის კონფლიქტისადმი დუჩეს ნეიტრალური დამოკიდებულება იქნებოდა. მუსოლინს არ გააჩნდა საკუთარი ინტერესები ჩეხოსლოვაკიის მიმართ, ამიტომაც, აღნიშნულ კონფლიქტში შუამავლის როლი იკისრა და, როგორც ირკვევა, დიდად ნასიამოვნებიც დარჩა კონფერენციის შედეგებით, მაგრამ სულ სხვაგვარი აღმოჩნდა მისი რეაქცია 15 მარტის ცნობილ მოვლენასთან დაკავშირებით.

თუ ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციაზე ბერლინის ოფიციალური განმარტებები (რომ ჩეხები არ ასრულებდნენ მიუნხენის ხელშეკრულების პირობებს, რომ ცუდად ექცეოდნენ მათ ტერიტორიაზე მცხოვრებ გერმანელებს) აბსურდული იყო, უფრო სასაცილო და უაზრო მდგომარეობაში აღმოჩნდა მუსოლინი: "ჰიტლერმა არამარტო არ გააცნო მას თავისი ზრახვები, არამედ საჭიროდ არ ჩათვალა, თუნდაც post factum, წერილობით მაინც აეხსნა რაიმე" [Бережков, 1991:136].

რაც შეეხება აშშ-ს, სხვა სახელმწიფოებისაგან განსხვავებით, 1939 წლის 15 მარტის მოვლენებს ის ყველაზე უფრო მშვიდად შეხვდა. ქვეყნის სახელმწიფო მდივნის მრჩეველის, ა. ბერლეს

თქმით, მორიგმა ფაშისტურმა აგრესიამ არც თუ ძალიან შეანუხარუზველტი [Фашин, 1987:19].

ამდენად, ნ. ჩემბერლენის განცხადება ჰიუსტონის აეროპორტში თითქოსდა "მიუნხენის შეთანხმებამ უზრუნველყო მშვიდობა მთელი თაობის მანძილზე", არ გამართლდა. პირიქით, მიუნხენის ხელშეკრულებამ საფრანგეთი მეორეხარისხოვან სახელმწიფოდ აქცია, ჩამოაყალიბა ყოველგვარი პატივი და მეგობრები, ხოლო ინგლისის ისეთი გამანადგურებელი დარტყმა მიაყენა, რომლის მსგავსი მას ბოლო 200 წლის განმავლობაში არ მიუღია. "საუკუნენახევრის წინ ასეთი ხელშეკრულებისათვის ჩემბერლენს ტაუერში ჩასვამდნენ, დალაღიეს კი გილიოტინაზე აიყვანდნენ" [Розанов, 1991:33; Берт, 1967:51].

საბოლოო ჯამში, ძნელია იმის მტკიცება, დასავლეთის სახელმწიფოები გერმანიის წინაშე თავს იტყუებდნენ თუ არა. ინგლისის ხელისუფლების მოქმედებიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ეს ასე იყო. სწორედ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციამდე 4 დღით ადრე, გერმანიაში მყოფი დიდი ბრიტანეთის ელჩი ნ. ჰენდერსონი საგარეო საქმეთა მინისტრის ე. ჰალიფაქსისადმი გაგზავნილ ტელეგრამაში წერდა: "ჩემი აზრით, ჯერ კიდევ ომიდან მოყოლებული დავუშვით შეცდომა, გამოვამყლავნეთ რა უუნარობა გაგვეყო გერმანიის ხელისუფლების პოლიტიკური კურსის ნამდვილი არსი. რაც არ უნდა არასასიამოვნო იყოს ჩვენთვის და დანარჩენი ევროპისათვისაც, ჰიტლერის სწრაფვა გერმანელთა გაერთიანებისაკენ, მნიშვნელობა არა აქვს ავსტრიელები იქნებიან ისინი თუ სუდეტელები, დიდი გერმანიის სახით, სულაც არ არის სიმდაბლე.

მეთოდებმა, რომელთა მეშვეობითაც მოხდა გერმანიის გაერთიანება ამ ორ შემთხვევაში, ჩვენში სამართლიანი გულისწყრომა დაიმსახურა. თავისთავად ეს გაერთიანება სხვა არაფერი იყო, თუ არა განხორციელება იმ მიზნისა, რაც საუკუნეების განმავლობაში არ ტოვებდა თითოეული გერმანელი მოაზროვნის გონებას.

სხვა ფაქტორი, რომელიც ჩვენ ვერ გავითვალისწინეთ, არის ის, რომ ნაცისტური რეჟიმის თვითდარწმუნებულობის მიღმა ჯერ კიდევ იმალება არასრულფასოვნების კომპლექსი და ღრმად ფესვგადგმული ნერვიული გამბედაობა. ჩვენ ვერ წარმოვიდგენთ, რამდენად დაზარალდა გერმანია ომის დროს ბლოკადის და, შემდგომ, ვერსალის ხელშეკრულების შედეგად.

დღესდღეობით ნებისმიერ გერმანელს ყველაზე მეტად აშინებს ამ ტანჯვის გამეორების შესაძლებლობა და ეს მნიშვნელოვანწილად დიდ გავლენას ახდენს ჰიტლერის პოლიტიკაზე" [Год кризиса, Т.1, 1990:256].

ვფიქრობთ, ნ. ჰენდერსონი სწორად ჩანვდა მოვლენების არსს. გერმანიაში ჰიტლერის პოპულარიზაციას და ხელისუფლებაში მის მოსვლას დიდად შეუწყო ხელი გერმანელ ერში რევანშისტული განწყობილების არსებობამ. დამარცხებული ერის ფსიქოლოგია, როგორც ასეთი, კარგად გამოიყენა ჰიტლერმა და მასთან დაკავშირებულმა მსხვილ მრეწველთა ფენამ და გერმანიაში ფაშიზმის გამარჯვების საშუალებად აქცია იგი. თავისთავად იგულისხმება, რომ ამ საქმეში თავისი წვლილი შეიტანა დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოების მიერ დაკავებულმა პოზიციამაც.

1939 წლის აპრილ-აგვისტოს მოსკოვის მოლაპარაკება

§1. მოლაპარაკების წინა ეტაპი (1939 წლის მარტ-აპრილი)

“ბრძოლის ველიდან გამარჯვებით დაბრუნებული არცერთი დამპყრობელი არ ყოფილა გვირგვინებით შემკობილი ისე, როგორც ნ. ჩემბერლენს შეხვდნენ ინგლისში მიუნხენის კონფერენციის შემდეგ”, — წერდა გაზეთი “თაიმსი”. მხოლოდ ჩერჩილმა განაცხადა, რომ “ჩვენ განვიცადეთ სრული და გამანადგურებელი დარტყმა”, — მაგრამ, უ. შირერის თქმით, — “მაშინ ეს იყო ხმა მღალა-დებლისა უდაბნოსა შინა” [Ширер, 1991:457]. 1939 წლის 15 მარტს — ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციის დღისათვის, ერთი წელიც არ იყო გასული ჰიტლერის იმ განცხადებიდან, რომ ის ყოველ ღონეს იხმარდა “რათა ჩეხოსლოვაკია გამქრალიყო პირისაგან მინისა” [Сиполс, Дипломатическая .., 1989:182]. მან ეს მართლაც გააკეთა და, რაც მთავარია, ინგლის-საფრანგეთთან სრული შეთანხმებით [Чиквандзе, 1976:79-92].

ფრანგმა და, განსაკუთრებით, ინგლისელმა დიპლომატებმა კიდეც ერთხელ დაამტკიცეს მუსოლინის მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ ისინი სხვა “ცომისგან იყვნენ მოზედილი, ვიდრე მათი ფრენსის დრეიკები და სხვა ბრწყინვალე ავანტიურისტები, რომლებმაც იმპერია შექმნეს” [Ширер, 1991:486].

გერმანიის ერთ აგრესიულ აქტს მეორე მოჰყვა. 21 მარტს ჰიტლერელეებმა ოფიციალურად მოსთხოვეს პოლონეთს დანციგის საკითხის გადაწყვეტა გერმანიის სასარგებლოდ. მეორე დღეს კი გერმანიის ჯარი ლიტვის კუთვნილ კლაიპედის (მემელის) რაიონში შევიდა. საყურადღებოა შემდეგი: როდესაც ლიტვის ხელისუფლებამ კლაიპედასთან დაკავშირებით დასავლეთის სახელმწიფოებს მიანიშნა გერმანიისადმი შესაძლო წინააღმდეგობის განევის შესახებ, ამან ლიტვაში ინგლისის წარმომადგენლის დიდი აღშფოთება გამოიწვია, პოლონეთის წარმომადგენელმა კი გაფრთხილების ნიშნად უბრალოდ განაცხადა, რომ “ასეთ შემთხვევაში პოლონეთი თითოც არ გაანძრევდა” [Якушевский, 1989]. რაც შეეხება მოსკოვს, აღნიშნული საკითხისადმი მისი დამოკიდებულების თვალსა-

ჩინო გამოხატულებაა იმავე წლის 28 მარტს მ. ლიტვინოვის მიერ ლატვიისა და ესტონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრებისადმი გადაცემული დეკლარაცია. მასში ასახვა ჰპოვა სსრ კავშირის სახელმწიფო ინტერესმა ბალტიისპირეთის ქვეყნების უფლებათა დაცვის და მათი დამოუკიდებლობის შენარჩუნების აუცილებლობასთან დაკავშირებით [Litvinoff's Declaration, 1939].

საბჭოთა კავშირის მდგომარეობა კი მიუნახეამდე და მის შემდეგაც, როგორც უკვე ითქვა, საგანგაშო თუ არა, დასაფიქრებელი მაინც იყო.

ა. ბულოკი წერს, რომ ჯერ კიდევ მაშინ, როდესაც ცნობილი გახდა საფრანგეთის გადანაცვლები გერმანიასთან შეთანხმების მიღწევაზე, სტალინს ძლიერი ცდუნება გაუჩნდა წითელი არმიის მიერ ომისათვის დაწყებული სამზადისით ზედმეტი ყურადღება არ მიექცია და ჩრდილში გამდგარიყო, რათა ჰიტლერთან საკუთარი სეპარატული შეთანხმების მიღწევის შესაძლებლობა ხელიდან არ გაეშვა [Буллок, 1994:199]. ფაქტი იყო, რომ ევროპის ქვეყნების კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნის პოლიტიკამ, რომელსაც სსრკ უჭერდა მხარს, მარცხი განიცადა. საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობამ იცოდა ჰიტლერის გეგმების შესახებ პოლონეთთან დაკავშირებითაც.

როგორც ჰიტლერის ერთ-ერთი ჩანაწერიდან ირკვევა, მას დანციგი იმდენად აინტერესებდა, რამდენადაც პოლონეთში შეჭრისათვის გამოადგებოდა. სამხედროებთან შეხვედრაზე ფიურერმა პირდაპირ განაცხადა, რომ პოლონეთთან დაკავშირებით "ჩეხური ვარიანტის" გამეორებაზე საუბარიც კი ზედმეტი იქნებოდა. პოლონეთზე თავდასხმა უნდა მომხდარიყო პირველივე ხელსაყრელ შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, ინგლისი და საფრანგეთი დაიცავდნენ თუ არა მას [Год кризиса, Т.1, 1990:494; სვანაძე, 2007:355-368].

ამიტომაც რუსები, — წერს ა. ბულოკი, — თანახმა იყვნენ პოლონეთთან 1932 წლის თავდაუსხმელობის პაქტის განახლებაზე. ვფიქრობთ, რომ ამ დროისათვის სტალინი ყველაზე ნაკლებად უნდა ყოფილიყო დაინტერესებული მეზობელი სახელმწიფოს კაპიტულაციით და მისი გერმანიის სატელიტად გადაქცევით [Буллок, 1994:220]. თუმცა, მეორე მხრივ, 1938 წლის დეკემბერში გერმანიასთან ახალი სავაჭრო შეთანხმების ხელმოწერაზე საბჭოთა ხელმძღვანელობას უარი არ უთქვამს.

მიუნხენის გარიგების შემდეგ საბჭოთა კავშირის მდგომარეობა არ იყო სახარბიელო:

1) სსრ კავშირის ყველა ცდა ევროპაში კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნასთან დაკავშირებით მარცხით დასრულდა;

2) ჩეხოსლოვაკია, როგორც მოკავშირე, ჩამოშორდა მას, ხოლო საფრანგეთთან 1935 წლის მაისში დადებულმა სამოკავშირეო ხელშეკრულებამ ფაქტობრივად ძალა დაკარგა საფრანგეთ-გერმანიის 1938 წლის 6 დეკემბრის დეკლარაციით.

3) სსრკ სრული იზოლაციის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა. ჩეხოსლოვაკიისა და კლაიპედის ოლქის დაპყრობით გერმანიამ გაიმზადა პლაცდარმი დიდი ომის სანარმოებლად როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთში. არანაკლებ საგანგაშო იყო 1938 წლის აგვისტო-სექტემბერში იაპონიის ჯარების გამოჩენა ხასანის ტბის მიდამოებში, რაც საბჭოთა ხელმძღვანელობამ აღიქვა არა როგორც რეგიონული კონფლიქტი, არამედ როგორც იაპონიის ცდა, საბჭოთა კავშირი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაეგდო. ამასთან დაკავშირებით ვ. შულენბურგი გერმანიაში აცნობებდა: “სტალინი თვლის, რომ გადაწყვეტილება იაპონიის თავდასხმის შესახებ ბერლინში უფრო უნდა იყოს მიღებული, ვიდრე ტოკიოში” [Розанов, 1991:38; Терещенко, 2004:192; История Германии, Т.3, 2008:270].

სსრკ-იაპონიას შორის არსებული უთანხმოება ცნობილი იყო დასავლეთის სახელმწიფოებისათვის. 1939 წლის 27 მაისს იაპონიაში მყოფი იტალიის სამხედრო-საზღვაო ატაშე გ. ჯორჯისი მუსოლინს (ამ უკანასკნელს სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მინისტრის თანამდებობაც ეკავა) წერდა: “თუ იაპონიისათვის აშკარა მტერი ჩან კაიშის ხელისუფლება არის, უპირველესი მოწინააღმდეგე, რომელთანაც არასოდეს მოხდება არც დაზავება, არც კომპრომისი — რუსეთია. ევროპული ტოტალიტარული სახელმწიფოები ბოლშევიზმს აცხადებენ აზიურ უტოპიად და ცდილობენ მის აღმოსავლეთში გადასროლას, იაპონიის მიზანიც ანალოგიურია (ოღონდ დასავლეთის მიმართულებით)” [Год кризиса, Т.1, 1990:517].

ფაქტობრივად, მოკავშირის გარეშე დარჩენილი სსრ კავშირის ხელისუფლების ერთადერთი მიზანი ნებისმიერი სხვა პოლიტიკიდან ეროვნული თავდაცვის პოლიტიკაზე გადასვლა იყო. ახლა მთავარი იყო არა ის, თუ ვინ იქნებოდა მისი მოკავშირე, არამედ აღნიშნული იზოლაციიდან გამოსვლა ან კიდევ ერთხელ იმის და-

ფიქსირება, რომ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლება კვლავ ზრუნავდა გერმანული აგრესიის წინააღმდეგ ეფექტური ზომების მიღებისათვის. მარტის მოვლენების შემდეგ საბჭოთა მთავრობამ წამოაყენა წინადადება კონფერენციის მოწვევის შესახებ იმ სახელმწიფოთა მონაწილეობით, რომელთაც გერმანიის მხრიდან თავდასხმა მოელოდათ. ინგლისის ხელისუფლებამ ნაადრევად ჩათვალა ასეთი ნაბიჯის გადადგმა, ხოლო დიდი ბრიტანეთის დიპლომატიურმა წრეებმა მემორანდუმი მიიღეს, სადაც პირდაპირ იყო აღნიშნული, რომ სრულიად არასასურველი იქნებოდა გაკეთებულიყო განცხადება, რომელიც გერმანიას მხოლოდ გააღიზიანებდა [История и сталинизм, 1991:357].

მაგრამ, თუ ა. ბულოკს ვენდობით, მიუნხენის ცნობილი გარიგების შემდეგ ინგლისს თითქოსდა უცდია საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებასთან მოლაპარაკება, ამ უკანასკნელს კი უარი უთქვამს. "XVIII ყრილობაზე სტალინის მიერ გაკეთებულ განცხადებაშიც აშკარად შეიმჩნეოდა აღშფოთება, გამოთქმული არა გერმანიის, არამედ დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მისამართით", — ამბობს ის [Булок, 1994:221].

სტალინის მიერ 1939 წლის 10 მარტს გაკეთებული ეს განცხადება მართლაც საყურადღებოა. ის პირდაპირ მიუთითებს, რომ მას შემდეგ, რაც იაპონიამ იგნორირება გაუკეთა ცხრა სახელმწიფოს ხელშეკრულებას, ხოლო გერმანიამ და იტალიამ — ვერსალისას და ისინი ერთიმეორის მიყოლებით ერთა ლიგიდან გამოვიდნენ, "ახალი იმპერიალისტური ომი ფაქტად იქცა". სტალინი ხაზს უსვამდა იმას, რომ დასახელებულმა ფაშისტურმა სახელმწიფოებმა საზოგადოებრივი აზრის დამუშავება იმდგევარად სცადეს, რომ მათი აღნიშნული მოქმედებები აგრესიად არ მიეჩნიათ. საბჭოთა სახელმწიფოს მეთაურის ირონიული შენიშვნით, "ღერძი ბერლინი-რომი სამხედრო ბლოკი კი არ არის თურმე, არამედ უწყინარი რამ, ხოლო სამკუთხედი ბერლინი-რომი-ტოკიო — უბრალოდ, გეომეტრიით პატარა გატაცება" [Год кризиса, Т.1, 1990:258-259; სტალინი, 1952:23-37].

1939 წლის 22 მარტს ინგლისისა და საფრანგეთის ხელისუფლებამ მესამე სახელმწიფოს მხრიდან აგრესიის შემთხვევაში ურთიერთდახმარების შესახებ ნოტები გაცვალა. მსგავსი დაპირებები ინგლისსა და საფრანგეთს არც ჰოლანდიის, ბელგიის, შვეიცარიის, პოლონეთის, რუმინეთის, საბერძნეთის და თურქეთისათვის დაუ-

შურებიან. იმავდროულად კი გერმანია-ინგლისს შორის დაიწყო საიდუმლო მოლაპარაკება, რომლის დროსაც გამომჟღავნდა ინგლისის მზადყოფნა საჭიროების შემთხვევაში მოეხდინა პატარა სახელმწიფოების ინტერესთა იგნორირება.

მიუხედავად ამისა, ინგლისის მმართველი წრეები სულ მალე დარწმუნდნენ, რომ არც საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკება შეუძლიდა ხელს მათი გეგმების განხორციელებას. ეს კი, უპირველეს ყოვლისა, მიუნხენის პოლიტიკის მარცხით იყო გამოწვეული. ისტორიკოსთა ნაწილი ფიქრობს, რომ ინგლის-საფრანგეთის ხელისუფალთა თანხმობა საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკების დაწყების თაობაზე გამოწვეული იყო მათი ქვეყნის შიდაპოლიტიკური მდგომარეობით, მაგრამ არ შეიძლება იმის იგნორირება, რომ ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეები საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებაზე ნასვლით, ნებსით თუ უნებლიეთ, ევროპულ პოლიტიკაში სსრ კავშირის როლსაც აღიარებდნენ [История России, 2003:204].

§2. 1939 წლის აპრილ-ივლისის ინგლის-საფრანგეთ-საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკება

1939 წლის მარტ-აპრილში დაიწყო ინგლის-საფრანგეთ-სსრ კავშირის წარმომადგენელთა შორის მოლაპარაკება, რომელმაც თავშეკავებულობისა და გაუგებრობის ატმოსფეროში ჩაირა [Политические переговоры., 1989:90].

გავრცელებული მოსაზრებით, საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებისას ინგლისისა და საფრანგეთის მიზანს შეადგენდა არა იმდენად შეთანხმების მიღწევა, რამდენადაც ერთგვარი ზეწოლის მოხდენა გერმანიაზე. უფრო მეტიც, ნ. ჩემბერლენი თავის უნდობლობას საბჭოთა კავშირისადმი არც მალავდა. 26 მარტს გაგზავნილ ერთ-ერთ კერძო წერილში ის აღნიშნავდა: “მე უნდა ვაღიარო ჩემი პრინციპული უნდობლობა რუსეთისადმი. მე არ მჯერა მისი შესაძლებლობებისა...” [Безыменский, Второй., 1989:99; სვანაძე, 2003:35-37]. არ არის გამორიცხული, რომ ნ. ჩემბერლენი ჯერ კიდევ ფიქრობდა ჰიტლერი აღმოსავლეთით — საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ შემოებრუნებინა.

რაც შეეხება საფრანგეთს, იქაურ პოლიტიკურ წრეებშიც ოცნებობდნენ გერმანიასა და სსრ კავშირს შორის ომის გაჩაღებაზე [Политические переговоры, 1989:90].

მიდიოდნენ რა საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკებაზე, ინგლისი და საფრანგეთი მიზნად ისახავდნენ: 1) თავიანთი ქვეყნების საზოგადოებრივი აზრის დამშვიდებას (საზოგადოება უკმაყოფილო იყო გერმანიის მიერ ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციით); 2) პატარა და საშუალო სახელმწიფოების საკუთარი გავლენის ქვეშ მოქცევას და რუსეთის ჩართვას აღნიშნულ თამაშში; 3) გერმანიისათვის საბჭოთა კავშირთან შესაძლო სამხედრო კავშირის დადების საფრთხის ჩვენებას.

1939 წლის 21 მარტს მოსკოვში ინგლისის ელჩმა უ. სიდსმა საბჭოთა ხელისუფლებას გადასცა დიდი ბრიტანეთ-სსრკ-საფრანგეთ-პოლონეთის დეკლარაციის პროექტი, რომელიც სხვა სახელმწიფოთა მხრიდან აგრესიის შემთხვევაში ამ ქვეყნების ურთიერთთანამშრომლობას და ურთიერთდახმარებას ეხებოდა [Год кризиса, Т.1, 1990:310].

დეკლარაციის არასაკმარისი ეფექტურობის მიუხედავად, საბჭოთა მთავრობამ მის ხელმოწერაზე თანხმობა დაუყოვნებლივ

განაცხადა. თავის მხრივ კი წინადადება წამოაყენა აღნიშნულ დოკუმენტზე ხელი არა მეორე და მესამეხარისხოვან თანამდებობის პირებს, არამედ პრემიერ-მინისტრებს და საგარეო საქმეთა მინისტრებს მოენერათ. საბჭოთა ხელისუფლებამ გამოთქვა სურვილი აღნიშნულ დეკლარაციას სკანდინავიის, ბალკანეთის და ბალტიისპირეთის ქვეყნებიც მიერთებოდნენ, რაც, თავის მხრივ, გაზრდიდა აგრესიის მოწინააღმდეგე სახელმწიფოთა ფრონტს. საფრანგეთმა თანხმობა განაცხადა საბჭოთა წინადადებაზე, მაგრამ, პოლონეთის ხელისუფლების მხრიდან უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგ, ლონდონმა უარი თქვა ამ ინიციატივაზე [Ржешевский, 1990:300]. ინგლისის ხელისუფლების ასეთმა გადაწყვეტილებამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, საბჭოთა ხელისუფლებაში ეჭვი და უნდობლობა გამოიწვია, რასაც რეალური საფუძველი გააჩნდა.

კერძოდ, ინგლისის შემრიგებლური პოლიტიკა გერმანიისადმი ამ პერიოდშიც გრძელდებოდა. მოგვიანებით ჰიტლერმა განაცხადა: “როდესაც მე დავიკავე მემელი, ჩემბერლენმა მესამე პირების მეშვეობით მაცნობა, რომ მას კარგად ესმოდა ასეთი ნაბიჯის განხორციელების აუცილებლობა, თუმცა საჯაროდ ამის აღიარება არ შეეძლო” [Ржешевский, 1990:301].

ინგლისის ხელისუფლება, რომელიც დროის გაყვანას ცდილობდა, შეთანხმების მიუღწევლობას სხვადასხვა მიზეზით ხსნიდა. უ. სიდსი და დიდი ბრიტანეთის საზღვაო ვაჭრობის საქმეთა მინისტრი რ. ჰადსონი მ. ლიტვინოვთან საუბარში, ეხებოდნენ რა საკუთრივ დიდ ბრიტანეთ-სსრკ კავშირს შორის არსებულ სავაჭრო ურთიერთობებს, აგრძნობინებდნენ მას, რომ ვიდრე სსრკ-ინგლისს შორის მეფისდროინდელი რუსეთის ვალების პრობლემა არ მოგვარდებოდა, ინგლისის ხელისუფლება არ გააფორმებდა სავაჭრო ხელშეკრულებას საბჭოთა კავშირთან. თავის მხრივ, მ. ლიტვინოვმა პირდაპირ განუცხადა ინგლისის წარმომადგენლებს, რომ მათთან სავაჭრო ხელშეკრულების ხელსაყრელობის მიუხედავად, არც მისი უქონლობა შეანუხებდა საბჭოთა კავშირს დიდად. რაც შეეხება ძველ ვალებს, “სჯობს საკითხს ნუ წამოვაყენებთ. ჩვენ არც კი ვფიქრობთ მასზე და ინგლისელებსაც ვურჩევთ, არც მათ იფიქრონო” [Год кризиса, Т.1, 1990:325].

აპრილის შუა რიცხვებში ინგლისმა და საფრანგეთმა საბჭოთა კავშირს შეთანხმების ახალი პროექტი გამოუგზავნეს, რომლი-

თაც ცდილობდნენ სსრ კავშირის ხელისუფლებისათვის ცალმხრივი მოვალეობანი მოეხვიათ თავს.

კერძოდ, აღნიშნული პროექტის თანახმად, სსრკ ვალდებული იყო აგრესიის შემთხვევაში დახმარებოდა ინგლის-საფრანგეთის მოკავშირე მეზობელ ევროპულ სახელმწიფოებს, და ეს მაშინ, როდესაც ინგლისი სრულიადაც არ აპირებდა, როგორც საბჭოთა კავშირის, ასევე მისი მეზობელი ბალტიისპირეთის ქვეყნებისათვის ანალოგიურ სიტუაციაში დახმარების განეცასა და გარანტიების მიცემას.

მოგვიანებით, როდესაც ახლადდანიშნულმა საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარმა ვ. მოლოტოვმა სსრ კავშირის უსაფრთხოების თვალსაზრისით უ. სიდისაგან ბალტიისპირეთის ქვეყნების მიმართ დიდი ბრიტანეთის ხელისუფლების დამოკიდებულების განსაზღვრა მოითხოვა, ამ უკანასკნელმა ვერ დამალა გაოცება ვ. მოლოტოვის მიერ გაკეთებული განცხადების გამო. მისი თქმით, გერმანიის თავდასხმა საბჭოთა კავშირზე ბალტიისპირეთის მხრიდან შეუძლებელი იყო, რადგანაც ეს ავტომატურად სვამდა დღის წესრიგში გერმანიის მიერ ლიტვის ტერიტორიით სარგებლობის საკითხს, რაც, გერმანია-ლიტვას შორის ადრე გაფორმებული თავდაუსხმელობის ხელშეკრულებიდან გამომდინარე, გამორიცხული იყო [Год кризиса, Т.1, 1990:460].

17 აპრილს საბჭოთა კავშირმა წარმოადგინა საკუთარი პროექტი, რომლის არსიც შემდეგში მდგომარეობდა: ხელშეკრულება იქნებოდა არა ცალმხრივი ვალდებულების მქონე, არამედ სამხრევი. ინგლისი, საფრანგეთი და საბჭოთა კავშირი ვალდებული იქნებოდნენ სხვა სახელმწიფოს მხრიდან აგრესიის შემთხვევაში ერთმანეთისათვის ყოველგვარი დახმარება გაენიათ; დახმარებას ექვემდებარებოდა აგრეთვე ბალტიისა და შავ ზღვას შორის მდებარე და უშუალოდ სსრ კავშირის მოსაზღვრე აღმოსავლეთ ევროპის ყველა სახელმწიფო; პოლონეთ-რუმინეთს შორის არსებული ურთიერთდახმარების ხელშეკრულება უნდა გამოცხადებულიყო მოქმედად ნებისმიერი აგრესიის წინააღმდეგ, ან, როგორც საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ მიმართული, უნდა გაუქმებულიყო [Год кризиса, Т.1, 1990:388].

ხელშეკრულების მონაწილე მხარეებს სასტიკად ეკრძალებოდათ აგრესორებთან დამოუკიდებლად შეთანხმება.

აღნიშნული პროექტი მიუღებელი აღმოჩნდა ინგლისისა და საფრანგეთისათვის, ამიტომაც მოლაპარაკება, რომელსაც მაისის დასაწყისიდან საბჭოთა კავშირის ახალი საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ვ. მოლოტოვი აწარმოებდა, ჩიხში მოექცა [Molotov, 1939:9-10; Stalin..., 2005:146].

ვ. მოლოტოვის დანიშვნა ამ თანამდებობაზე, რასაკვირველია, შემთხვევითი არ იყო. სტალინის ეს გადაწყვეტილება განპირობებული იყო როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური მიზეზებით.

როდესაც მ. ლიტვინოვის გადადგომა ცნობილი გახდა ევროპაში, ედუარდ ერიომ, გამოხატა რა საფრანგეთის შეშფოთება აღნიშნული ფაქტით, პარლამენტის ტრიბუნიდან განაცხადა: “ნავიდა კოლექტიური უსაფრთხოების უკანასკნელი დიდი მეგობარი”, — და ასე ფიქრობდა არა მარტო ერიო [Открывая новые..., 1989:191].

გერმანიის საელჩოს წარმომადგენელი მოსკოვში ვ. ტიპპელსკირხი აღნიშნულ ცვლილებას მოსკოვის მოლაპარაკებასთან დაკავშირებით კრემლში არსებული აზრთა სხვადასხვაობით ხსნიდა და სტალინის ამ გადაწყვეტილებას სპონტანურს უწოდებდა [Nazi-Soviet Relations, 1948:3; Лобанов, 2002:630].

საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პირველივე დღიდან მ. ლიტვინოვი ქვეყნის სამსახურში იდგა. 1933 წელს ვაშინგტონში მისი ხელმძღვანელობით მოწყობილი პირველი დიპლომატიური მისიის წარმატებით თვით სტალინიც კი დარჩა კმაყოფილი. მადლობის ნიშნად მან მ. ლიტვინოვს მოსკოვთან მდებარე საკუთარი აგარაკი დაუთმო. მაგრამ გავიდა სულ რამდენიმე წელი და მ. ლიტვინოვმა თავისი პოლიტიკური კურსით ამჯერად საბჭოთა ხელისუფლების მეთაურის გულისწყრომა დაიმსახურა. მ. ლიტვინოვი ის პიროვნება იყო, რომელიც 1933 წლიდან 1939 წლამდე საფრანგეთ-ინგლის-საბჭოთა კავშირის დაახლოებაზე მუშაობდა, მაშინ, როდესაც ინგლის-საფრანგეთის ხელისუფალთა მხრიდან ამის სურვილი არ შეიმჩნეოდა. სწორედ ამ ფაქტმა ისედაც ეჭვიანი სტალინი მ. ლიტვინოვის მიმართ უნდობლობით განაწყო. მ. ლიტვინოვის პიროვნებას სტალინი ისედაც ამრეზით შეჰყურებდა, რადგანაც ამ უკანასკნელს ხშირად მისთვის არასასურველი მოსაზრებები გააჩნდა [Волкогонов, Драма., 1989:6; Семиряга, 1992:15-16; Sheinis, 1990:291-295].

პროინგლისურ-ფრანგული პოლიტიკის მომხრე მ. ლიტვინოვის გადაყენება და მის ადგილას უფრო გერმანული ორიენტაციის მქონე ვ. მოლოტოვის დანიშვნა სსრ კავშირის საგარეო პოლიტიკური კურსის აღნიშნული ცვლილების უშუალო გამოხატულება იყო [Black, 2010:210]. “გერმანულ პოლიტიკაში” მ. ლიტვინოვი ხელს უშლიდა სტალინს. მისი წასვლით კი გერმანიასთან დაახლოების პერსპექტივა გაიზარდა (ისტორიკოსი ი. ჟუკოვი კი თვლის, რომ ვ. მოლოტოვის დანიშვნა მ. ლიტვინოვის ადგილას მიზნად ისახავდა ინგლის-საფრანგეთის მხრიდან ინტერესის გაზრდას მოსკოვის მოლაპარაკებისადმი და ხელშეკრულების დროულად გაფორმებას, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლების ეს მცდელობაც, ავტორის მტკიცებით, უშედეგო აღმოჩნდა [Жуков, 2005:17]).

მართლაც, უკვე 1939 წლის 9 მაისს გერმანიაში საბჭოთა წარმომადგენელ გ. ასტახოვთან შეხვედრისას, გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს თანამშრომელმა გ. შტუმმა პირდაპირ განაცხადა, რომ მ. ლიტვინოვის წასვლას შეეძლო სასიკეთოდ ემოქმედა საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობაზე [Год кризиса, Т.1, 1990:442].

თანდათან შეიცვალა გერმანიის პრესის ტონი სსრ კავშირის მიმართ. გაქრა უხეში ლანძღვა, საბჭოთა მოღვაწეები მოიხსენიებოდნენ საკუთარი სახელებით, შეურაცხმყოფელი ეპითეტების გარეშე... [Год кризиса, Т.1, 1990:457].

ამასობაში სამხმრივი მოლაპარაკება კვლავ უშედეგოდ მიმდინარეობდა. ეს გასაგებიც უნდა იყოს, რადგან არც ინგლისს და არც საფრანგეთს მიზნად არ ჰქონდათ დასახული მისი წარმატებით დაგვირგვინება, მიუხედავად იმისა, რომ მოლაპარაკების დაწყებაზე დათანხმდნენ. ინგლისის დელეგაციისადმი მთავრობის მიერ შედგენილ სპეციალურ სამოქმედო ნოტაში კი პირდაპირ იყო ნათქვამი, რომ მოლაპარაკება პოლიტიკური შეთანხმების მისაღწევად რაც შეიძლება გაეჭიანურებინათ [История дипломатии, 1965:789].

ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრის მუდმივი მოადგილის, ა. კადოგანის 20 მაისის ჩანაწერიდან ვგებულობთ, რომ ნ. ჩემბერლენი უმალ გადადგომას ამჯობინებდა, ვიდრე საბჭოებთან სამოკავშირეო ხელშეკრულებას მოაწერდა ხელს [К истории заключения..., 1989:9].

საინტერესოა მოლაპარაკების მიმდინარეობის ხასიათი. მსგავსი მნიშვნელობის საკითხების განხილვა სულ მცირე, საგარეო საქმეთა მინისტრებს უნდა ეწარმოებინათ. ე. პალიფაქსს კი ამ საკითხთან დაკავშირებით არანაირი ინიციატივა არ გამოუმულავნებია [Рид, 2009:9].

ის თვლიდა, რომ საკუთრივ ინგლისშიც საქმეები მრავლად ჰქონდა. ამიტომაც, მოსკოვში მყოფ ინგლისის ელჩს, უ. სიდს დამხმარედ მიამაგრეს მეორეხარისხოვანი მოხელე, უილიამ სტრენგი, რომელიც ასეთი დონის მოლაპარაკების წარმოებისათვის აშკარად შეუფერებელი იყო [Эдмонс, 1989:30; Шумейко, 2009:85].

საბჭოთა ისტორიკოსების მოსაზრების საპირისპიროდ, ა. ბულოკი თვლის, რომ მთელი სამი თვის განმავლობაში, აპრილიდან აგვისტოს ჩათვლით, ინგლისი და საფრანგეთი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ საბჭოთა კავშირთან შეთანხმების მისაღწევად და ეს სამი მიზეზით იყო გამოწვეული: 1) გერმანიის პოლონეთზე თავდასხმის შემთხვევაში რუსების გარეშე პოლონელებისათვის დახმარების გაწევა შეუძლებელი იქნებოდა; 2) რუსეთთან კავშირით ნ. ჩემბერლენი მოახდენდა იმის დემონსტრირებას, რომ მას ძალუძდა უარი ეთქვა მისთვის ასე დამახასიათებელ დამყვავებლურ პოლიტიკაზე; 3) ინგლის-საფრანგეთ-რუსეთს შორის შეთანხმების მიღწევა თავისთავად ხელს შეუშლიდა რუსეთ-გერმანიას შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებას [Буллок, 1994:223]. არგუმენტები საკმაოდ სერიოზულია, მაგრამ ფაქტია ისიც, რომ ინგლისი და საფრანგეთი აშკარად შეგნებულად აჭიანურებდნენ საბოლოო შეთანხმების მიღწევას, რაც საბუთდება ფაქტობრივი მასალებით [Панкратова, Сиполс, 1970:75-86].

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ინგლისის ხელისუფლების პოზიცია სტალინს უფრო იმაში არწმუნებდა, რომ დიდი ბრიტანეთი სსრკ-გერმანიის დაახლოებას უშლიდა ხელს. სტალინის ეჭვი საფუძველს მოკლებული არ უნდა ყოფილიყო, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ მაშინ, როდესაც ჰიტლერთან შეთანხმების მიღწევისათვის 1938 წელს ნ. ჩემბერლენი სამჯერ ჩაფრინდა გერმანიაში, მთელი სამი თვის განმავლობაში არცერთ ბრიტანელ მინისტრს არ გამოუთქვამს სურვილი მონაწილეობა მიეღო მოსკოვის მოლაპარაკებაში და არც არავის დაუვალებია ეს მათთვის.

უ. შირერი წერს, რომ როდესაც ინგლისში დაისვა საკითხი მოსკოვში მინისტრის გაგზავნასთან დაკავშირებით, ადრინდელი

ხელისუფლების წევრს — ე. იდენს სურვილი გამოუთქვამს საბჭოთა კავშირში წასვლაზე, მაგრამ ე. ჰალიფაქსს უარით გაუსტუმრებია იგი. უ. სტრენგის გაგზავნა კი, ჩერჩილის აზრით, “დემონსტრაციული შეურაცხყოფის ტოლფასი იყო” [Гарт., 1992:30; Потемкин, 1943:32].

საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებაში არანაკლებ უკმაყოფილებას იწვევდა შემდეგი გარემოებაც: ინგლის-საფრანგეთის მიერ წარმოდგენილი ურთიერთდახმარების შეთანხმების პროექტი ერთა ლიგის წესდების მე-16 მუხლით დადგენილ რთულსა და გრძელ პროცედურას ექვემდებარებოდა, ანუ ინგლისი და საფრანგეთი აღნიშნული წესდების თანახმად ვალდებული იყვნენ საბჭოთა კავშირისათვის დახმარება იმ შემთხვევაში გაენიათ, თუ ერთა ლიგა მიიღებდა შესაბამის გადაწყვეტილებას. 7 მაისს უ. სიდსთან და ჟ. პაიართან საუბარში ვ. მოლოტოვს აღნიშნული ფაქტით გამოწვეული საბჭოთა ხელისუფლების უკმაყოფილება არც კი დაუმალავს. მან პირდაპირ განაცხადა, რომ “საბჭოთა კავშირი არაა წინააღმდეგი ერთა ლიგისა. მაგრამ შეიძლება მოხდეს ასე: საბჭოში დაისვას საკითხი ლერძის რომელიმე ქვეყნის მხრიდან მის წინააღმდეგ მიმართული აგრესიის თაობაზე, ამ დროს რომელიღაც ბოლივიის წამომადგენელი დაიწყებს იმის განსჯას, რეალურად აქვს თუ არა ადგილი აგრესიის აქტს ამ ქვეყნის წინააღმდეგ და საჭირო არის თუ არა დახმარების გაწევა საბჭოთა კავშირისადმი... ამ ხნის განმავლობაში კი აგრესორი არტილერიის ცეცხლში მოაქცევეს საბჭოთა ტერიტორიას”-ო [Год кризиса, Т.1, 1990:509].

აქედან გამომდინარე, სრულიად შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ უკვე ამ დროიდან, თუ უფრო ადრე არა, საბჭოთა ხელმძღვანელობაში მტკიცდებოდა აზრი გერმანიასთან გარკვეული შეთანხმების შესაძლებლობის თაობაზე. 1939 წლის 31 მაისს სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს სესიაზე გამოსვლისას ვ. მოლოტოვმა, გაუკეთა რა ანალიზი მოსკოვში მიმდინარე მოლაპარაკებას, ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ინგლის-საფრანგეთთან მოლაპარაკებების წარმოება სრულიადაც არ ნიშნავს უარი ვთქვათ საქმიან ურთიერთობებზე ისეთ ქვეყნებთან, როგორიც გერმანია და იტალიაა” [Год кризиса, Т.1, 1990:527]. თუმცა, ამ პერიოდში, გერმანია-საბჭოთა კავშირს შორის ინტენსიური ურთიერთობების არარსებობას თავისი მიზეზები გააჩნდა. “ჰიტლერი ეჭვობდა, რომ სტალინს გერმანიის მხრიდან მოლაპარაკებების განახლების სურვილი ინგლის-საფ-

რანგეთთან მიმდინარე მოლაპარაკების წარმატებით დასრულები-სათვის არ გამოეყენებინა, რაც გერმანიასთან ურთიერთობების განყვეტას და მის დამამცირებელ მდგომარეობაში ჩაგდებას გამო-ინვევდა" [Бухарин, 1994:232]. მოულოდნელად, 18 ივლისს, — წერს ა. ბულოკი, — საკუთრივ რუსებმა გამოამყლან გერმანიასთან მო-ლაპარაკების განახლების ინიციატივა (ძნელი სათქმელია, თუ რა წყაროს ეყრდნობა ავტორი ამ შემთხვევაში, ჩვენს ხელთ არსებუ-ლი დოკუმენტებით კი სსრ კავშირის მხრიდან ასეთი ინიციატივა არ დასტურდება).

მოსკოვში მიმდინარე მოლაპარაკება აფრთხობდა იაპონია-საც, რაც დაფიქსირდა 1939 წლის 7 ივნისს იაპონიაში პოლონეთის ელჩ ტ. რომერსა და იაპონიის საგარეო საქმეთა მინისტრ ხ. არი-ტას შორის შემდგარ შეხვედრაზე. ხ. არიტამ ტ. რომერს პირდაპირ განუცხადა, რომ "ინგლის-საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკება იმ პე-რიოდში იაპონიის ხელისუფლებისათვის ყველაზე დიდი პრობლემა იყო [Год кризиса, Т. 2, 1990:13]. ტ. რომერის მტკიცება, რომ სსრკ-ინგლის-საფრანგეთის მოლაპარაკება ტერიტორიული თვალსაზ-რისით ევროპის საზღვრებს არ სცილდებოდა, ხ. არიტამ არად ჩა-აგდო. მისი აზრით, რუსეთი არ იყო მხოლოდ ევროპული სახელმწი-ფო. საბჭოთა კავშირის ტერიტორია გრძელდებოდა შორეულ აღ-მოსავლეთამდე. ამიტომაც გასათვალისწინებელი იყო ის, რომ რუ-სეთს ევროპაში საზღვრების უსაფრთხოების უზრუნველყოფის შემთხვევაში საშუალება ეძლეოდა აზიაში თავისუფალი მოქმედე-ბისა, რაც იაპონიისათვის უმნიშვნელო საკითხს სრულიადაც არ წარმოადგენდა. მინისტრის აზრით, ტოკიო საბჭოთა კავშირთან რომელიმე სახელმწიფოს კავშირს იაპონიის სასიცოცხლო ინტერე-სების სანაღმდეგო აქტად აღიქვამდა [Год кризиса, Т. 2, 1990:14]. ამ დროს კი მოლაპარაკება სამ სახელმწიფოს შორის ჯერ კიდევ გრძელდებოდა. ივლისის დასასრულისათვის ინგლის-საფ-რანგეთ-სსრ კავშირის პოლიტიკური მოლაპარაკების ტექსტი ძი-რითადად შემუშავებული იყო [Год кризиса, Т. 2, 1990:102; СССР в Европе., 1986:112; Уткин, 2002:250]. განსაზღვრული არ იყო მხო-ლოდ ის, თუ როგორი იქნებოდა აღნიშნული სახელმწიფოების და-მოკიდებულება და პოზიცია ბალტიისპირეთში არაპირდაპირი აგ-რესიის შემთხვევაში, რაც ხელს უშლიდა ხელშეკრულების საბო-ლოო ხელმოწერას.

მოლაპარაკების წარუმატებლად მიმდინარეობას დიდად უწყობდა ხელს პოლონეთისა და რუმინეთის არამეგობრული დამოკიდებულება საბჭოთა კავშირისადმი. ისინი ეწინააღმდეგებოდნენ საბჭოთა კავშირთან ნებისმიერი ხელშეკრულების გაფორმებას. მათი მტკიცებით, გაცილებით უკეთესი იქნებოდა “თუ საბჭოთა კავშირი საერთოდ თამაშგარე მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა” [Ржевевский, 1990:304], და ეს მაშინ, როდესაც ომის საშიშროება დღითიდღე იზრდებოდა. 25 ივლისს ინგლისმა და საფრანგეთმა მიიღეს მოსკოვის წინადადება სამ სახელმწიფოს შორის სამხედრო მოლაპარაკების დაწყების თაობაზე, თუმცა, 5 დღის შემდეგ, ნ. ჩემბერლენმა დღიურში ასეთ ჩანაწერი გააკეთა: “ინგლის-საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკება მარცხისთვისაა განწირული, მაგრამ მისი შეწყვეტა ეხლა არ არის მიზანშეწონილი. პირიქით, უნდა შეიქმნას შთაბეჭდილება მოლაპარაკების წარმატებით მიმდინარეობისა, რათა გერმანიაზე ზეწოლა მოხდეს” [К истории заключения..., 1989:13]. მაგრამ რაც ამის შემდეგ მოხდა, — წერს ინგლისელი ისტორიკოსი რ. ედმონსი, — ფარსის ტოლფასი იყო. კონფერენციისადმი თავისი გულგრილი დამოკიდებულების კიდევ ერთხელ საჩვენებლად ნ. ჩემბერლენმა თემთა პალატას კუთვნილი არდადეგებით სარგებლობა შესთავაზა. შესაბამისად, იმავე წლის 4 აგვისტოს ინგლისის პარლამენტმა მუშაობა შეწყვიტა, ნ. ჩემბერლენმა და ე. ჰალიფაქსმა კი ლონდონი დატოვეს [Эдмонс, 1989:31].

§3. ინგლის-საფრანგეთ-საბჭოთა კავშირის 1939 წლის 12-21 აგვისტოს სამხედრო მოლაპარაკება

სამხედრო მოლაპარაკება სამ სახელმწიფოს შორის 1939 წლის 12 აგვისტოს დაიწყო და 23 აგვისტომდე გაგრძელდა. პოლიტიკურის გადაწყვეტილებით, საბჭოთა სამხედრო დელეგაციის ხელმძღვანელად დაინიშნა თავდაცვის სახალხო კომისარი კ. ვოროშილოვი, რომელმაც ინგლის-საფრანგეთთან სამხედრო კონვენციის ხელმოწერის უფლება მიიღო. სამხედრო კონვენციის საბჭოთა პროექტი, რომელიც პირველ რიგში გერმანიის წინააღმდეგ იყო მიმართული, მოკავშირეების მიერ პიტლერთან ომის დაწყებას იმ შემთხვევაში ითვალისწინებდა, თუკი გერმანელთა აგრესიის მსხვერპლი იქნებოდა ინგლისი, საფრანგეთი, პოლონეთი, რუმინეთი, თურქეთი ან საბჭოთა კავშირი [Год кризиса, Т. 2, 1990:134, 168]. მთავარი კი, რასაც აღნიშნული კონვენცია ითვალისწინებდა, იყო შემდეგი: გერმანიის წინააღმდეგ საომარ მოქმედებებში მონაწილეობა ინგლისისა და საფრანგეთის მოკავშირე პოლონეთსაც უნდა მიეღო. ამასთან, საჭიროების შემთხვევაში პოლონეთს და რუმინეთს საბჭოთა მთავრობისათვის მათი ტერიტორიებით სარგებლობის ნება უნდა მიეცათ. კერძოდ, პოლონეთი ვალდებული იყო საბჭოთა ჯარები მინსკიდან ჩრდილოეთით, ლიტვის გავლით, ვილნოს დერეფანში გაეტარებინა და შესაძლებლობა მიეცა აღმოსავლეთ პრუსიის საზღვრებთან მისულიყო, რუმინეთს კი საბჭოთა კავშირისათვის გზა გალიციის გავლით უნდა გაეხსნა [Год кризиса, Т. 2, 1990:171].

პოლონეთთან და რუმინეთთან დაკავშირებული საკითხების მოგვარება დასავლეთის სახელმწიფოებს ეკისრებოდათ, მაგრამ ინგლისელი და ფრანგი დიპლომატები ამ მხრივ დიდ აქტიურობას არ იჩენდნენ.

პრობლემა ის კი არ იყო, თუ რამდენად ზრუნავდა ინგლისი და საფრანგეთი საბჭოთა ხელისუფლების მოთხოვნების დაკმაყოფილებაზე, არამედ ის, რომ მოლაპარაკების ორგანიზაციასთან დაკავშირებით ამ სახელმწიფოთა ხელმძღვანელებს ზერელე დამოკიდებულება ჰქონდათ.

მართალია, დასავლეთის ქვეყნებმა აღნიშნული მოლაპარაკების დაწყებაზე თანხმობა ჯერ კიდევ 25 ივლისს განაცხადეს,

მაგრამ მოსკოვში ჩასვლა მხოლოდ 11 აგვისტოს მოახერხეს, რაც არ ყოფილა შემთხვევითი.

როგორც გაირკვა, ინგლისის დელეგაციის მეთაურს, ადმირალ პ. დრაქსს საბჭოთა კავშირის წარმომადგენლობასთან მოლაპარაკების წარმოების და კონვენციის ხელმოწერის უფლებამოსილება კი არ გაააჩნდა [Гарт., 1992:32]. თუმცა, ინგლისის დელეგაციას დაწვრილებით ჰქონდა შემუშავებული საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკების გეგმა, რომელიც 33 ფურცლისაგან შედგებოდა და 117 პუნქტს მოიცავდა [Пономарев, 1989:35].

პ. დრაქსის წინაშე “მეტად დელიკატური და არაკეთილშობილური ამოცანა დაისვა — დროის გაყვანა” [Ржешевский, 1990:305; Карпов, 2002:203].

ლორდმა ე. ჰალიფაქსმა ოფიციალურად განაცხადა: “თუკი სამხედრო მოლაპარაკებები დაუსრულებლად გაგრძელდება, ამით ჩვენ მოვიგებთ დროს, რომლის განმავლობაშიც მოვახერხებთ რთული ვითარებიდან გამოსვლას” [Страницы истории ..., 1989:74].

აშკარაა, რომ ინგლისის მიერ მოსკოვში სამხედრო დელეგაციის გაგზავნა არა იმდენად საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკების სურვილით იყო ნაკარნახევი, რამდენადაც ქვეყნის შიდა პოლიტიკური მდგომარეობით [Ковалев, Ржешевский, 1988].

ინგლის-საფრანგეთის ამგვარ დიპლომატიას შედეგებიც შესაბამისი მოჰყვა.

პირველი სხდომა კვირას, 12 აგვისტოს, სსრ კავშირის თავდაცვის სახალხო კომისარიატის შენობაში ჩატარდა. კ. ვოროშილოვმა ინგლისის დელეგაციას საბჭოთა მთავრობასთან მოლაპარაკების წარმოების და კონვენციის ხელმოწერის უფლებამოსილების წერილობითი სახით წარმოდგენა მოსთხოვა, თუმცა მისი არარსებობის მიუხედავად მოლაპარაკება მაინც გაგრძელდა.

15 აგვისტოს ე. ჰალიფაქსის მიერ ხელმოწერილი დოკუმენტით დელეგაციის წევრებს — პ. დრაქსს, ტ. ჰეივუდს და ვ. ბარნეტს მოლაპარაკების წარმოების უფლება უკვე ოფიციალურად მიეცათ.

მოლაპარაკებაზე, როგორც მოსალოდნელი იყო, ძირითად დაბრკოლებად რუმინეთ-პოლონეთის ტერიტორიაზე საბჭოთა ჯარების გატარების საკითხი იქცა. 14 აგვისტოს კ. ვოროშილოვმა განაცხადა, რომ “აღნიშნული საკითხი საბჭოთა კავშირისათვის კარდინალური მნიშვნელობისა იყო” და სწორედ მისი დადებითად გა-

დაჭრის შემთხვევაში შეექმნებოდა რეალური საფუძველი სასურველ შეთანხმებას [Год кризиса, Т.2, 1990:214].

3. დრაქსი კი თავისას ამტკიცებდა. ადმირალის აზრით, მოკავშირეების მთავარი მიზანი მოწინააღმდეგისათვის კომუნიკაციების მოშლა, მისი ფლოტის განადგურება უნდა ყოფილიყო [Пономарев, 1989:35].

დასავლელ ავტორების შეხედულებით, მოლაპარაკების წარუმატებლად მიმდინარეობა სსრ კავშირის სამხედრო სისუსტის შედეგი იყო, რაც არარეალურია.

როგორც ინგლისის, ასევე საფრანგეთის დიპლომატებმა კარგად იცოდნენ საბჭოთა კავშირის საომარი მზადყოფნის შესახებ. ომის შემთხვევაში აგრესორის წინააღმდეგ იგეგმებოდა 136 დივიზიის (120 ქვეითი და 16 საკავალერიო), 9-10 ათასი ტანკის, 5-5.5 ათასი საბრძოლო თვითმფრინავის და ა. შ. გამოყვანა [Год кризиса, Т.2, 1990:221].

ამასთან, დასავლეთში ისიც კარგად იცოდნენ, რომ სსრ კავშირის დახმარების გარეშე პოლონეთისა და რუმინეთის მიმართ სამოკავშირეო ვალდებულებათა შესრულება ყოველგვარ საფუძველს მოკლებული იქნებოდა, მაგრამ ამ თემაზე სერიოზულად არავინ მსჯელობდა. მოსკოვის მოლაპარაკებისას საფრანგეთი საბჭოთა კავშირის მიმართ უფრო დიდ სიფრთხილეს იჩენდა და მასთან გარკვეული კომპრომისის მიღწევას ცდილობდა, თუმცა "არც ინგლისის და არც საფრანგეთის დელეგაციის მიზანს აღნიშნული საკითხის დადებითად გადაჭრა არ წარმოადგენდა. მათი მთავარი მიზანი მოლაპარაკების შემდგომი გაგრძელებისათვის საბაბის გამონახვა იყო" [Ржешевский, 1990:311].

გასათვალისწინებელია, რომ საფრანგეთისა და ინგლისის ხელისუფლება ვერას გახდებოდა, თუ საკუთრივ პოლონეთისა და რუმინეთის ხელმძღვანელი წრეები საბჭოთა კავშირთან ნებისმიერი სახის ურთიერთობის წინააღმდეგი იქნებოდნენ. ცნობილია, რომ ამ მხრივ განსაკუთრებულ აქტიურობას პოლონეთის ხელისუფლება იჩენდა, რასაც არც მალავდა. პოლონეთის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდალმა რიჩ სმიგლიმ მოსკოვის მოლაპარაკებასთან დაკავშირებით განაცხადა, რომ "გერმანელებთან კავშირის შემთხვევაში ჩვენ დავკარგავთ თავისუფლებას, რუსებთან კი — ჩვენს სულსო" [Волков, 1992:164].

ჯერ კიდევ 1939 წლის 11 მაისს, როდესაც ვ. მოლოტოვის მოადგილე ვ. პოტიომკინმა პოლონეთს სსრკ-პოლონეთს შორის ურთიერთდახმარების ხელშეკრულების გაფორმება შესთავაზა, პოლონეთის ხელისუფლებამ უპასუხა, რომ სსრკ-ინგლის-საფრანგეთის ინიციატივა პოლონეთისათვის გარანტიების მიცემის შესახებ პოლონეთის ხელისუფლების ინტერესებს არ შეესაბამებოდა, ხოლო სსრკ-პოლონეთს შორის ურთიერთდახმარების ხელშეკრულების დადება შეუძლებელი იქნებოდა [Сиполс, За несколько..., 1989:29].

საბოლოოდ, 20 აგვისტოს პ. დრაქსმა კ. ვოროშილოვს ოფიციალური წერილით შესთავაზა, რომ რამდენადაც ლონდონიდან ჯერ კიდევ არ იყო მიღებული პასუხი “კარდინალურ საკითხთან” დაკავშირებით, მომავალი სხდომა 23 აგვისტოსათვის გადაეტანათ. 21 აგვისტოს გენერალმა ჟ. დუმენკმა საბჭოთა დელეგაციას აცნობა, რომ მან მიიღო ხელისუფლებისაგან დადებითი პასუხი აღნიშნულ საკითხზე და უფლებამოსილება სამხედრო კონვენციის ხელმოწერაზე [Год кризиса, Т.2, 1990:307]. საფრანგეთის ასეთი აქტიურობა შემთხვევითი არ ყოფილა, რადგანაც ის, როგორც კონტინენტური სახელმწიფო, ინგლისზე მეტად იყო დაინტერესებული პოლონეთისა და რუმინეთის უსაფრთხოებით, რაც თავისთავად უფრო მეტად ზრდიდა მისი უსაფრთხოების გარანტიასაც.

22 აგვისტოს გაირკვა, რომ ინგლისისა და საფრანგეთის დელეგაციებს ჯერ კიდევ არ შეეძლოთ ეთქვათ რაიმე ახალი “კარდინალურ საკითხთან” დაკავშირებით, რამაც საბჭოთა მხარის აშკარა უკმაყოფილება გამოიწვია [Год кризиса, Т.2, 1990:36].

რეალობა ასეთი იყო — მოლაპარაკება არაგულწრფელ გარემოში მიმდინარეობდა და შედეგიც შესაბამისი ჰქონდა.

საბჭოთა და თანამედროვე რუს ისტორიკოსთა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ მოლაპარაკების წარუმატებლობა უპირველესად პოლონეთის უარით იყო გამოწვეული. პოლონელი ისტორიკოსები კი ცდილობენ განხეთქილების ვაშლად ქცეულ პოლონეთის უარს თავისებური ახსნა მოუძებნონ. მათი მტკიცებით, იმდროინდელი საერთაშორისო ვითარებიდან და არსებული პოლიტიკური მოტივებიდან გამომდინარე, პოლონელები არ იყვნენ დაინტერესებული საბჭოთა კავშირთან ახლო ურთიერთობებით. მათ ასევე არ ჰქონდათ ნითელი არმიის მხრიდან დახმარების მიღების იმედი, ვინაი-

დან, როგორც იმდროინდელი პოლონეთის ხელმძღვანელობა თვლიდა, ეს არმია კი არა, ჩვეულებრივი ბრბო იყო [Файн, 1989].

აკადემიკოსი ა. ჩუბარიანი მოსკოვის მოლაპარაკების წარუმატებლად მიმდინარეობაში საბჭოთა კავშირის სდებს ბრალს. ის წერს, რომ სსრ კავშირის მხრიდან მოლაპარაკებას აწარმოებდა კ. ვოროშილოვი, რომელსაც არანაირი დიპლომატიური გამოცდილება არ გააჩნდა; მას ასევე გაუმართლებლად მიაჩნია საბჭოთა დელეგაციის მიერ მკაცრი და უკომპრომისო მოთხოვნაც საბჭოთა ჯარების პოლონეთ-რუმინეთის ტერიტორიაზე გატარების შესახებ, მაშინ, როდესაც აღნიშნული ქვეყნების მეთაურებს უმცირეს დათმობაზე წასვლის სურვილიც არ ჰქონდათ... [Чубарян, 1989].

ჩვენი აზრით, მოლაპარაკების მარცხით დასრულებაში ლომის წილი მაინც ინგლისზე და საფრანგეთზე მოდიოდა, განსაკუთრებით კი პირველზე. აფასებდა რა მოსკოვის მოლაპარაკებაზე დიდი ბრიტანეთის ტაქტიკას, ფ. რუზეველტი ამბობდა: “მე მექმნება შთაბეჭდილება, რომ დიდი ბრიტანეთი აღნიშნულ მოლაპარაკებაზე მნიშვნელოვანი საერთაშორისო ხელშეკრულების დადებით კი არ არის დაკავებული, არამედ ბაზარზე სპარსული ხალიჩის შეძენით” [Волков, 1992:165].

მთავარი კი მაინც იყო ის, რომ ომამდე ანტიჰიტლერული კოალიცია ვერ შეიქმნებოდა, რადგანაც იდეოლოგიურად შეუთავსებელი სახელმწიფოები (ერთის მხრივ საბჭოთა კავშირი, მეორეს მხრივ ინგლისი და საფრანგეთი) თავის გადარჩენას ერთმანეთის ხარჯზე ფიქრობდნენ და მიილტვოდნენ არა იმდენად გერმანული აგრესიის შეჩერების, რამდენადაც მისი ერთმანეთის წინააღმდეგ მიმართვისაკენ [Кондрашев, 1989; Орлов, 2005].

ჩერჩილმა მოგვიანებით თავის მემუარებში აღნიშნა, რომ სსრკ-ინგლის-საფრანგეთს შორის შეთანხმების მიღწევის შემთხვევაში “ისტორიას შეიძლება სხვა მიმართულება მისცემოდა”, რადგანაც ჰიტლერი ვერ გაბედავდა ორ ფრონტზე ბრძოლასო [Майский, 1987:432].

საინტერესოა, რომ მოსკოვის მოლაპარაკების მიმდინარეობის პერიოდში დიდ ბრიტანეთსა და გერმანიის მთავრობებს შორის ინტენსიური კონტაქტები არსებობდა (საიდუმლოებას არ წარმოადგენს ისიც, რომ ინგლის-გერმანიას შორის ინტენსიური ურთიერთობები ჯერ კიდევ 1939 წლის ივნისში დამყარდა და ამ შეხვედრებში ინგლისის მხრიდან საგარეო ვაჭრობის საქმეთა მინისტრი

რ. ჰადსონი და ნ. ჩემბერლენის მრჩეველი ჰ. ვილსონი მონაწილეობდნენ) [Болков, 1980:29]. კერძოდ, მოლაპარაკება მიმდინარეობდა ორ ქვეყანას შორის ურთიერთობის გაუმჯობესებისა და მოწესრიგების თაობაზე. იგი, მართალია, საბოლოო ჯამში წარუმატებლად დასრულდა, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვანი ფურცელია ომის წინა დიპლომატიის ისტორიაში.

აღნიშნულ მოლაპარაკებაში შუამავლის როლს შეედი მრეწველი ბილგერ დალერუსი ასრულებდა. ამ უკანასკნელს ახლო ნაცნობობა აკავშირებდა ისეთ პოლიტიკურ ფიგურასთან, როგორც ჰ. გერინგი იყო.

ბ. დალერუსის მოხსენებიდან ირკვევა, რომ ეს შეხვედრა იყო კიდევ ერთი ცდა ინგლის-გერმანიას შორის პოლიტიკური ურთიერთობების ნორმალიზაციისა და გერმანია-პოლონეთს შორის მოსალოდნელი საერთაშორისო კონფლიქტის მშვიდობიანი გადაწყვეტისათვის. ინგლისი, როგორც პოლონეთის მოკავშირე, პასუხს აგებდა მის ხელშეუხებლობაზე. როგორც მიუნხენში 1938 წელს, ისე ამჯერადაც, დიდი ბრიტანეთი — ნომერ პირველი სახელმწიფო, თავს ვალდებულია თვლიდა მოსამზადებელი სამუშაოები საკუთარ თავზე აეღო. ამიტომაც, გაოცებას არ უნდა იწვევდეს, რომ გერმანიამ, უპირველესად, სწორედ ინგლისთან ურთიერთობებში სცადა პოლონეთის პრობლემის მოგვარება... [Мельников, Черная, Адольф Гитлер., 1987:309-317].

ჩვენთვის ამჯერად მნიშვნელოვანია არა იმდენად ის, ინგლისსა და საფრანგეთს შორის რომელი ითაგებდა ამ პრობლემის მოგვარებას, არამედ ის, თუ რა ხერხით იგეგმებოდა ამის გაკეთება.

ინგლისსა და საფრანგეთს ანუხებდათ არა იმდენად პოლონეთი, რამდენადაც საკუთარი უსაფრთხოება. ეს გასაგებიცაა, მაგრამ არც ინგლისს და არც საფრანგეთს უფლება არ ჰქონდათ პოლონეთის ბედი გადაეწყვიტათ ისე, როგორც ეს მოხდა ჩეხოსლოვაკიასთან დაკავშირებით მიუნხენში. 1939 წლის აგვისტოში კი შეიქმნა სწორედ ახალი მიუნხენის მოწყობის საშიშროება. 8 აგვისტოს ჰ. გერინგთან მეორედ შემდგარი შეხვედრის დროს, პოლონეთის საკითხის გადაწყვეტასთან დაკავშირებით ინგლისელებმა კიდევ ერთხელ წამოაყენეს ინიციატივა ოთხი სახელმწიფოს კონფერენციის მოწვევის თაობაზე [Безыменский, 1989:98].

ინტერესს იწვევს მეორე ფაქტიც. აღნიშნული პერიოდიდან გერმანია ცდილობს გააქტიუროს ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან, რის წინააღმდეგი არც ეს უკანასკნელია, და სულ რამდენიმე დღეში წყდება კიდევ საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის თავდაუსხმელობის პაქტის ხელმოწერის საკითხი.

რით შეიძლება აიხსნას გერმანიის ორმაგი თამაში?

გერმანიის საგარეო პოლიტიკა, განსაკუთრებით 1938-1939 წლებში, ოპტიმალური ალტერნატივის ძიების ნიშნით წარმართებოდა. ამას ემატებოდა ერთის მხრივ, ინგლისისა და საფრანგეთის მხრიდან პასიური წინააღმდეგობა მის აგრესიულ აქტებზე, მეორე მხრივ კი, არც თუ ისე გამოკვეთილი დამოკიდებულება ამ აქტების მიმართ საბჭოთა კავშირის მხრიდანაც. უკვე 1939 წლის აგვისტოში გერმანიის ხელისუფლებაში აშკარად ორი პოლიტიკური ხაზი გამოიკვეთა. ერთის მიმდევრები ჰ. გერინგის მეთაურობით გერმანიის ინტერესების დაცვას დასავლეთის სახელმწიფოებთან შეთანხმებით ცდილობდნენ. მეორე ჯგუფი, ი. რიბენტროპის ხელმძღვანელობით, დიდი მიზნის მიღწევას, პირველ ეტაპზე მაინც, სსრკ-გერმანიას შორის შეთანხმების საფუძველზე ფიქრობდა.

ფაქტია, რომ დიდი გეგმების განხორციელების გზაზე გერმანიის ხელისუფლებას არც დასავლეთთან და არც აღმოსავლეთთან (სსრკ) ხანგრძლივი მეგობრობა ხელს არ აძლევდა.

ცნობილი გერმანელი მკვლევარის, პროფ. მესერშმიდტის აზრით, ბრიტანეთის გარანტია პოლონეთის დამოუკიდებლობას უზრუნველყოფდა და არა მისი საზღვრების ხელშეუხებლობას. გერმანიისა და ინგლისის უარი ძალის გამოყენებაზე მათ შორის, განცხადება ურთიერთჩაურევლობაზე, ეკონომიკური მოლაპარაკებანი და დეკლარაციები განიარაღების შესახებ — ყოველივე ეს ჰიტლერს უკვე აღარ აინტერესებდა, რადგანაც ისინი მას მეტისმეტად უკრავდნენ ხელ-ფეხს. როდესაც არჩევანი მშვიდობასა და ომზე მიდგა, მან არჩევანი ომზე გააკეთა [Безыменский, Второй ..., 1989:144].

მართალია, გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს რიგი წარმომადგენლები და მათ შორის სტატს-მდივანი, ე. ვაიცზეკერიც "გერმანია-ინგლისის კომპრომისის" ვარიანტის მომხრენი იყვნენ, რასაც ემხრობოდა ჰ. გერინგიც, მაგრამ გერმანიის კანცლერი მათ აზრს არ იზიარებდა. სწორედ ამ აზრთა სხვადასხვაობამ გერმანია 1939 წლის 23 აგვისტოს პაქტამდე მიიყვანა.

**საბჭოთა კავშირ-გერმანიის 1939 წლის 23 აგვისტოს
თავდაუსხმელობის პაქტი**

“პოლიტიკა შესაძლებლობათა
შესახებ არსებული მეცნიერებაა”
ო. ბისმარკი

**§1. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის დიპლომატიური
ურთიერთობები 1933-1938 წლებში**

20-იან წლებსა და 30-იანი წლების დასაწყისში სსრ კავშირის ურთიერთობები გერმანიასთან გაცილებით უკეთესი იყო, ვიდრე სხვა კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან. 1932-1933 წლების მიჯნაზე გერმანიამ საბჭოთა კავშირთან სავაჭრო ბრუნვით დიდად ჩამოიტოვა დასავლეთ ევროპის სხვა სახელმწიფოები.

ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლიდან მოკლე დროში გერმანიის ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო ურთიერთობები საბჭოთა კავშირთან მკვეთრად შეიცვალა. ჰიტლერის ხელისუფლებამ გააუქმა 1925 წლის 12 ოქტომბერს სსრკ-გერმანიას შორის ხელმოწერილი სავაჭრო-ეკონომიკური ხელშეკრულება, რის შედეგადაც 1933 წლის პირველი ნახევრისათვის საბჭოთა ექსპორტი გერმანიაში თითქმის ორჯერ შემცირდა. 1933 წლის ზაფხულში მოსკოვის ინიციატივით შეწყდა სამხედრო-პოლიტიკური კავშირიც, რომელიც ორ სახელმწიფოს შორის 1922 წელს, რაპალოს ცნობილი ხელშეკრულების შემდეგ გაფორმდა.

1933 წლის განმავლობაში საბჭოთა სახელმწიფო მოღვაწეებმა არაერთგზის გამოთქვეს სურვილი შეენარჩუნებინათ გერმანიასთან მეგობრული ურთიერთობები, რაც ოფიციალურად დაფიქსირდა 1933 წლის დეკემბერში სკპ ცკ-ის სესიებზე ვ. მოლოტოვისა და მ. ლიტვინოვის გამოსვლებში [Документы внешней политики., 1978:120, 136]. 1934 წლის იანვარში სრულიად რუსეთის კომუნისტური პარტიის XVII ყრილობაზე სტალინმა, ზაზი გაუსვა რა სსრ კავშირის ხელმძღვანელობის მისწრაფებას შეენარჩუნებინა გერმანიასთან კარგი ურთიერთობები, აღნიშნა, რომ ფაშისტური რეჟიმის არსებობას იტალიაში ხე-

ლი არ შეუშლია სსრკ-იტალიას შორის დადებულიყო ხელშეკრულება მეგობრობის, თავდაუსხმელობის და ნეიტრალიტეტის შესახებ.

ანალოგიურ განცხადებებს დიპლომატიური არხებით თავდაპირველად გერმანიის ხელმძღვანელობაც აკეთებდა. 1933 წლის 28 აპრილს საბჭოთა ელჩთან ი. ხინჩუკთან საუბრისას ჰიტლერმა განაცხადა: "ორივე სახელმწიფომ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ურთიერთთანაარსებობის ფაქტის ურყეობა თავიდანვე უნდა აღიაროს და პოლიტიკური კურსის განსაზღვრის დროს აქედან გამოვიდეს. განსხვავებული მსოფლმხედველობის მიუხედავად ორივე ქვეყანას ერთმანეთთან საერთო ინტერესები აკავშირებს, და ეს კავშირი ხანგრძლივი ხასიათის მატარებელია" [Документы внешней политики..., 1978:271].

იმავდროულად, ჰიტლერი ახლობელთა წრეში არ მალავდა თავის ექსპანსიონისტურ ჩანაფიქრს საბჭოთა კავშირის მიმართ. 1933 წლის 2 თებერვალს, ნაცისტების ხელისუფლების სათავეში მოსვლის მეხუთე დღეს, არმიის ხელმძღვანელთა თათბირზე მის მიერ გაკეთებული განცხადების თანახმად, გერმანიის აღორძინებული პოლიტიკური ძლიერება, პირველ რიგში, აღმოსავლეთით, ახალი სასიცოცხლო სივრცის ათვისებისა და მისი სრული გერმანიზაციისათვის იქნებოდა გამოყენებული [Розанов, 1991:14; Палх, 2010:333; Langer, 2001:13].

ებრაულ-ბოლშევიკური რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეა დომინირებდა ფაშისტურ პროპაგანდაშიც. 1935 წლის სექტემბერში, ნაცისტური იდეოლოგიის ერთ-ერთმა მთავარმა წარმომადგენელმა როზენბერგმა განაცხადა: "როდესაც რბილი სხეულის მქონე გახრწნილი რუსი ხალხის საბედისწერო საათმა დაჰკრა, ებრაელთა ხელმძღვანელობით შეშფოთებულმა სტეპურმა სისხლმა რუს-ევროპელთა ძალებზე გამარჯვება მოიპოვა. ამრიგად, ერთი მეექვსედი ნაწილი დედამიწისა ებრაელთა ხელმძღვანელობით შექმნილი მსოფლიო იმპერიის არენად გადაიქცა" [Роговин, 1998:64].

თავის მხრივ, 1933-1939 წლების ოფიციალურ საბჭოთა პროპაგანდაში დომინირებული მდგომარეობა ეკავა მკაცრ ანტიფაშისტურ რიტორიკას, რის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენდა პარტიის XVIII საკავშირო ყრილობაზე ვ. მოლოტოვის მიერ წარმოტეხული სიტყვა. "გერმანელი ხალხის მიმართ, — აღნიშნავდა იგი, — ჩვენ არ გაგვაჩნია სხვა გრძნობა გარდა მეგობრობისა და ჭეშმარიტი პატივისცემისა, მაგრამ ფაშისტთა ბატონობა შეიძლება ისეთ მოვლე-

ნათა რიცხვს მივაკუთვნოთ, რომლებიც თანამედროვე კანიბალ-ადამიანთა ერს წარმოშობს” [Роговин, 1998:64].

ნაცისტების სახელმწიფოს სათავეში მოსვლის შემდეგ სტალინი იმედოვნებდა, რომ ჰიტლერის ხელისუფლება სულ მალე ოპოზიციური ძალების მიერ დაემხოვოდა, მაგრამ ვითარება რადიკალურად შეიცვალა 1934 წელს, ჰიტლერის მიერ თავისივე პარტიაში ჩატარებული სისხლიანი წმენდის შემდეგ, რაც საბჭოთა ხელმძღვანელობამ შეაფასა, როგორც ჰიტლერის რეჟიმის სიმტკიცისა და ხანგრძლივობის ნიშანი [Троицкий, 1991:46].

ა. ნეკრიჩი წერს, რომ 1933 წლიდან სტალინმა დაიწყო საიდუმლო დიპლომატიის გააქტიურება, რომელიც გერმანიასთან დაახლოებაზე იყო ორიენტირებული. აღნიშნული ხაზის გამტარებელი იყო 1933-1936 წლებში გერმანიაში საბჭოთა საელჩოს მრჩეველი ს. ბესონოვი, რომლის წინაშეც დაისვა გერმანია-სსრ კავშირის შორის თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების გაფორმების საკითხი [Некрич, 1995:23-24].

მოსკოვში გერმანელ დიპლომატებთან ანალოგიური ტიპის მოლაპარაკების წარმოება სტალინმა კ. რადეკს დაავალა [Монтефиоре, 2005:315; Горлов, 2001:314-318].

1937-1938 წლებში ს. ბესონოვიც და კ. რადეკიც მსჯავრდებულის როლში წარსდგნენ მოსკოვის პროცესებზე, სადაც „ალიარეს“ ნაცისტ პოლიტიკოსებთან თავიანთი დანაშაულებრივი ურთიერთობები — თითქოსდა მათ მიზანს ჰიტლერელთა დახმარებით საბჭოთა კავშირში ლ. ტროცკის ხელისუფლებაში მოყვანა შეადგენდა, სანაცვლოდ კი გერმანია მისთვის სასურველ ტერიტორიებს მიიღებდა. რასაკვირველია, დასავლური პრესა კ. რადეკისა და ს. ბესონოვის ამ „ალიარებას“ უნდობლობით მოეკიდა, რადგანაც მათი მხრიდან წარმოებულ მოლაპარაკებებს არანაირი დატვირთვა არ შეიძლება ჰქონოდა გარდა, ზონდაჟისა.

ხანგრძლივი დროის განმავლობაში სტალინის საქმიანობა გერმანიასთან დაახლოების გზების ძიებასთან დაკავშირებით ფართო საზოგადოებისათვის დაფარული იყო.

90-იანი წლების დასაწყისში პოლიტბიუროს არქივის მასალები გამოქვეყნდა. მათ დაადასტურეს რაისის, კრივიცკის და ბარმინის ინფორმაციები ბერლინთან კონფიდენციალური მოლაპარაკების მიმდინარეობის შესახებ, რომელსაც სტალინის უშუალო განკარგულებით აწარმოებდა საბჭოთა საეაჭრო წარმომადგენელი დ. კანდელაკი

[Безыменский, 2000:89-112]. საბჭოთა ხელისუფლება არათუ უარს არ ამბობდა გერმანიასთან პოლიტიკური ხასიათის მოლაპარაკებების წარმოებაზე, არამედ თავად იყო ინიციატორი ამ მოლაპარაკებების დაწყებისა. მაგრამ მოსკოვის წინადადებების მიღებაზე ჰიტლერი არ თანხმდებოდა. "თუ საბჭოთა კავშირში მოვლენები კვლავ აბსოლუტური დესპოტიზმის დაფუძნებისაკენ წარიმართება, გერმანიის პოლიტიკა სსრ კავშირის მიმართ შეიძლება კვლავ მსჯელობის საგანი გახდესო", - წერდა საგარეო საქმეთა მინისტრი კ. ნოირათი [Некрич, 1995:26].

1937 წლის გაზაფხულზე ევროპის პოლიტიკურ წრეებსა და პრესაში ხშირად ვრცელდებოდა ინფორმაცია გერმანია-საბჭოთა კავშირს შორის საიდუმლო მოლაპარაკებათა წარმოების შესახებ [Документы внешней политики., 1976:164].

1937 წლის 30 ივლისს საბჭოთა ელჩმა კ. იურენევმა (სულ მალე უკან გაიწვიეს და როგორც ტროცკისტი დახვრიტეს) გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს პოლიტიკური განყოფილების უფროსთან, ე. ვაიცზეკერთან საუბარში ხაზი გაუსვა საბჭოთა ხელისუფლების სურვილს გერმანიასთან "ნორმალური" და უფრო მეტიც, "კარგი" ურთიერთობების დამყარების შესახებ, მაგრამ ჰიტლერმა საბოლოოდ მიიღო გადაწყვეტილება სტალინის წარმომადგენლებთან ურთიერთობების შეჩერების თაობაზე [Документы внешней политики., 1976:429]. სავარაუდოა, რომ ამ გადაწყვეტილების მიღებაზე დიდი გავლენა იქონია 1937 წელს ჩატარებულმა საბჭოთა სამხედრო პირების სასამართლო პროცესმა - საბჭოთა არმიის 8 სარდლის და მათთან ერთად სხვების ლიკვიდაციამ, რამაც მკვეთრად შეცვალა ფიურერის დამოკიდებულება საბჭოთა ქვეყნის მიმართ [Роговин, 1996:379-386; Невежин, 2007:131-132; The Cambridge., 2006:221].

§2. საბჭოთა კავშირ-გერმანიის დიპლომატიური ურთიერთობები 1938 წლის ოქტომბრიდან 1939 წლის აგვისტომდე

1938 წლის ოქტომბერში, მიუნხენის კონფერენციის დამთავრებისთანავე, გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრო შეუდგა მუშაობას " მიმართულს გერმანიის საგარეო პოლიტიკაში სსრ კავშირის ფაქტორის" გამოყენებაზე. 22 ოქტომბერს ი. რიბენტროპის უწყება დაუკავშირდა ბერლინში საბჭოთა კავშირის სავაჭრო წარმომადგენლობას სავაჭრო ხელშეკრულების დადების ინიციატივით, რაც, მოსკოვისათვის გერმანული საქონლის შესაძენად 200 მლნ მარკის ოდენობის კრედიტის გაცემას ითვალისწინებდა. ამის სანაცვლოდ, საბჭოთა კავშირი ვალდებული იყო ორი წლის განმავლობაში გერმანიისათვის შესაბამისი რაოდენობის ნედლეული მიეწოდებინა. 1939 წლის 11 იანვარს საბჭოთა წარმომადგენელმა ა. მერეკალოვმა გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს აღნიშნულ საკითხზე საბჭოთა მთავრობის თანხმობის შესახებ აუწყა და მისივე დავალებით გერმანელები მოსკოვში მიიწვია [Ржевевский, 1990:323].

საბჭოთა კავშირის თანხმობა გერმანელებმა მალე საკმაოდ დიდი ხნით დაივიწყეს. ეს მოხდა არა იმიტომ, რომ გერმანიამ საბჭოეთთან ურთიერთობის სურვილი დაკარგა, არამედ იმის გამო, რომ ამ პერიოდში (1939 წლის იანვარ-მარტი) ბერლინი მოლაპარაკებას აწარმოებდა პოლონეთის და ინგლისის ხელმძღვანელობასთან.

აპრილის დასაწყისში გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ მოულოდნელად მიიღო ინსტრუქცია პირველივე ხელსაყრელ მომენტში ურთიერთობა დაემყარებინა მოსკოვთან. შესაბამისად, გერმანული მხარე თანახმა იყო შეესრულებინა ფირმა "შკოდას" სამხედრო ქარხნებისათვის მიუნხენის გარიგებამდე მიცემული საბჭოთა შეკვეთები. საბჭოთა წარმომადგენელს ბერლინში, გ. ასტახოვს ამის შესახებ 1939 წლის 5 მაისს ეცნობა. მან ვერ დამალა რა ამ ცნობით გამოწვეული სიხარული, კ. შნურესთან საუბარში პირდაპირ აღნიშნა, რომ მატერიალური მხარე არაფერი იყო არსებული საკითხის პრინციპულ მნიშვნელობასთან შედარებით [Nazi-Soviet Relations., 1948:4].

1939 წლის 20 მაისს ვ. მოლოტოვმა, რომელიც მ. ლიტვინოვის ადგილზე სულ ორიოდე კვირის დანიშნული იყო, გერმანიის

ელჩ ვ. შულენბურგს განუცხადა, რომ საბჭოთა კავშირი მანამ ვერ წავიდოდა გერმანიასთან ეკონომიკურ მოლაპარაკებაზე, ვიდრე ამისათვის ხელსაყრელი პოლიტიკური პირობები არ შეიქმნებოდა [Ржевевский, 1990:329]. ვ. შულენბურგმა კი ვ. მოლოტოვის ეს განცხადება ისე აღიქვა, თითქოსდა საბჭოთა ხელისუფლებას გერმანიასთან მიმართებაში ეკონომიკურთან შედარებით პოლიტიკური ხასიათის საკითხების მოგვარება უფრო აინტერესებდა [Nazi-Soviet Relations..., 1948:8].

რასაკვირველია, მოსკოვის ამგვარმა პასუხმა ვერ დააკმაყოფილა გერმანიის ხელისუფლება, ამიტომაც, ბერლინიდან მიღებული მორიგი ბრძანების თანახმად, გერმანიის ელჩი იძულებული გახდა ახალი წინადადებებისგან თავი შეეკავებინა. ის ინიციატივას ამჯერად მოსკოვიდან ელოდა, მაგრამ მოსკოვი დუმდა [Ржевевский, 1990:329].

30 მაისს შედგა ე. ვაიცზეკერისა და გ. ასტახოვის შეხვედრა. ე. ვაიცზეკერის განცხადებიდან ირკვევა, რომ გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ საბჭოთა კავშირთან კონტაქტის დამყარება უშუალოდ ჰიტლერის მითითებით დაიწყო [Nazi-Soviet Relations..., 1948:13].

საბჭოთა კავშირთან მიმართებაში გერმანია ფაქტიურად ერთგვარ სიურპრიზს უმზადებდა იაპონიის ხელისუფლებას. რადგან იაპონელებმა თავიანთი "ექსპედიცია" მონღოლეთის წინააღმდეგ წინასწარ არ შეუთანხმეს ბერლინს, არც ჰიტლერმა ჩათვალა საჭიროდ საკუთარი გეგმების ტოკიოსათვის შეტყობინება. გერმანიის მეთაურმა გადაწყვიტა იაპონია მომხდარი ფაქტის წინაშე დაეყენებინა.

28 ივნისს შედგა ვ. შულენბურგის ვიზიტი ვ. მოლოტოვთან. ვ. შულენბურგი საბჭოთა კავშირთან ურთიერთობების გაუმჯობესების მნიშვნელოვან ფაქტორებად გერმანიის პრესის "თავშეკავებას", ბალტიისპირეთის ქვეყნებთან თავდაუსხმელობის პაქტების გაფორმებას და საბჭოთა კავშირთან მოლაპარაკების დაწყებისათვის მზადყოფნას მიიჩნევდა.

აღნიშნული შეხვედრისას ელჩმა სცადა ვ. მოლოტოვის დარწმუნება იმაში, რომ გერმანიაში საბჭოთა კავშირის მიმართ არავის გააჩნდა ნაპოლეონისეული გეგმები [Год кризиса, Т.2, 1990:66; Nazi-Soviet Relations..., 1948:27]. ვ. მოლოტოვისათვის ცხა-

დი იყო, რომ აგრესიული გეგმები გერმანიაში კვლავ ცოცხლობდა, მაგრამ მან ამჯერად ნაკლები სიმკაცრე გამოიჩინა.

ვ. შულენბურგის ვ. მოლოტოვთან ვიზიტის შემდეგ გერმანია-საბჭოთა კავშირის დიპლომატიურ ურთიერთობებში დაიწყო ერთთვიანი პაუზა, რომელიც 26 ივლისს კ. შნურესა და გ. ასტახოვს შორის შემდგარმა შეხვედრამ დაასრულა. გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მრჩეველმა საბჭოთა წარმომადგენელთან საუბრისას წამოაყენა სსრკ-გერმანიას შორის ურთიერთობების ნორმალიზების ახალი გეგმა. უნდა განახლებულიყო ეკონომიკური თანამშრომლობა, ხოლო ორივე ქვეყნის პრესასა და საზოგადოებაში ურთიერთპატივისცემისა და დაფასების გამოხატვა, და ბოლოს, ნორმალური პოლიტიკური ურთიერთობების აღდგენა, უნდა გამხდარიყო გერმანია-სსრ კავშირს შორის ურთიერთობათა გაუმჯობესების პროცესის ლოგიკური დასასრული.

რაკი გერმანიის ახალ წინადადებაზე მოსკოვმა ამჯერადაც დუმილი არჩია, 3 აგვისტოს გ. ასტახოვს უკვე ი. რიბენტროპი შეხვდა. რიბენტროპმა საბჭოთა წარმომადგენელს პირდაპირ განუცხადა, რომ თუ ისინი უარს იტყოდნენ ერთმანეთის სასიცოცხლო ინტერესების შელახვაზე, არსებობდა სსრკ-გერმანიას შორის ურთიერთობების გაუმჯობესების რეალური შესაძლებლობები. გერმანელი მინისტრი ხაზს უსვამდა იმ ფაქტს, რომ ბალტიის ზღვიდან მოყოლებული შავ ზღვამდე სსრკ-გერმანიას შორის არავითარი გადაუჭრელი პრობლემა არ იყო და სსრკ-იაპონიას შორის ხანგრძლივი *Modus vivendi*-ს გამონახვაც არ იქნებოდა შეუძლებელი [Год кризиса, Т.2, 1990:120; Nazi-Soviet Relations., 1948:38].

რადგან მოსალოდნელი შედეგი აღნიშნულმა შეხვედრამაც არ გამოიღო, ვ. შულენბურგმა ბერლინიდან მორიგი დავალება მიიღო კიდევ ერთხელ შეხვედროდა სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარს და გერმანიის წინადადებაზე საბჭოთა მთავრობის მხრიდან პასუხის მიღება დაეჩქარებინა. ვ. მოლოტოვმა გერმანიის ელჩს ახალ შეხვედრაზე განუცხადა, რომ სსრკ დაფიქრდებოდა აღნიშნულ წინადადებაზე, თუ ბერლინიდან “ანტიკომინტერნული პაქტის”, გერმანიის მიერ იაპონიის აგრესიის მხარდაჭერისა და საბჭოთა კავშირის საერთაშორისო იზოლიაციაში მოქცევის მცდელობის შესახებ ახსნა-განმარტებას წინასწარ მიიღებდა.

ინგლისთან და საფრანგეთთან მიმდინარე მოლაპარაკებების წარუმატებლობა და ორ ფრონტზე მოსალოდნელი ომის საშიშროე-

ბა არ აძლევდა მოსკოვს დროის გაჭიანურების საშუალებას [Керимли, 1989]. ამიტომაც, 12 აგვისტოს ბერლინში სსრ კავშირის წარმომადგენელმა გერმანიის ხელისუფლებას მოლაპარაკების დაწყებისათვის საბჭოთა მთავრობის მზადყოფნის შესახებ აცნობა [Nazi-Soviet Relations., 1948:48].

14 აგვისტოს ვ. შულენბურგის მიერ გაკეთებული განცხადებით გაირკვა, რომ:

1. საბჭოთა კავშირსა და გერმანიას შორის არსებული იდეოლოგიური უთანხმოება ხელს არ უშლიდა სამუდამოდ დასრულებულიყო მტრობა საგარეო პოლიტიკაში.

2. რეალური წინააღმდეგობანი ორ ქვეყანას შორის არ არსებობდა. მართალია, გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის სასიცოცხლო სივრცეები ერთმანეთს ესაზღვრებოდნენ, მაგრამ კოფლიქტში არ მოდიოდნენ. შესაბამისად, ორ ქვეყანას შორის ურთიერთაგრესიისათვის არანაირი საფუძველი არ იყო.

3. უეჭველია, რომ სსრკ-გერმანიის პოლიტიკური ურთიერთობანი ისტორიულ გზაჯვარედინზე იმყოფებოდა - მათი შესაძლო გადაწყვეტილებანი განსაზღვრავდნენ ამ ქვეყნებს შორის ომისა და მშვიდობის საკითხს.

4. წლების განმავლობაში არსებული იდეოლოგიური გაუცხოების მიუხედავად, გერმანელების სიმპათია რუსების მიმართ არ გამქრალა. ორ ქვეყანას შორის ხელახლა პოლიტიკის აშენება ამ ფუნდამენტზე სრულიად შესაძლებელი იყო.

რაკი მოვლენები დიპლომატიური არხების მეშვეობით მდორედ მიედინებოდა, ი. რიბენტროპი მზად იყო ჩაფრენილიყო მოსკოვში, რათა უშუალოდ გადაეცა სტალინისათვის ფიურერის მოსაზრებები [Nazi-Soviet Relations., 1948:51-52].

16 აგვისტოსათვის გერმანიას უკვე შეეძლო დაედო საბჭოთა კავშირთან თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება 25 წლის ვადით, მასთან ერთად გარანტიები მიეცა ბალტიისპირეთის ქვეყნებისათვის და გამოეყენებინა თავის გავლენა სსრკ-იაპონიას შორის ურთიერთობების გაუმჯობესებისათვის.

თავის მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლება სიამოვნებით შეხვდა ბერლინის წინადადებას და მიიღო გადაწყვეტილება გერმანიის მიმართ სსრკ-ის ოფიციალური პოლიტიკის ძირეული შეცვლის შესახებ. ამ მიზნით პირველი გადადგმული ნაბიჯი სავაჭრო და საკრედიტო ხელშეკრულებების გაფორმება იქნებოდა, მეორე —

მაქსიმუმ თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების ხელმოწერა და მინიმუმ 1926 წლის ნეიტრალიტეტის შესახებ შეთანხმების განახლება.

18 აგვისტოს, ბერლინიდან მიღებული მითითების თანახმად, ვ. შულენბურგი ვალდებული იყო დაეჩქარებინა საბჭოთა კავშირის მთავრობასთან შეთანხმების მიღწევა ი. რიბენტროპის მოსკოვში ჩასვლასთან დაკავშირებით. ვ. მოლოტოვმა აღნიშნულ საკითხთან მიმართებით ვ. შულენბურგს განუცხადა, რომ იმ შემთხვევაში, თუ სავაჭრო ხელშეკრულება გერმანია-სსრ კავშირის შორის 20 აგვისტოს გაფორმდებოდა, მოსკოვი ი. რიბენტროპის საბჭოთა კავშირში ჩასვლას 26 ან 27 აგვისტოსათვის დაუშვებდა [Nazi-Soviet Relations., 1948:63].

ფიურერმა მოიწონა გერმანია-საბჭოთა კავშირის შორის სავაჭრო ხელშეკრულების და პაქტის დადების პერსპექტივა და ითხოვა მოსკოვში ი. რიბენტროპის დაჩქარებული ტემპით მიღება (22 ან 23 აგვისტოსათვის) მთავარი საკითხის და ცალკეული ნიუანსების საბოლოო შეთანხმების მიზნით [Год кризиса, Т.2, 1990:302; Nazi-Soviet Relations., 1948:67-68].

ისტორიკოს ფ. ვოლკოვის აზრით, ჰიტლერის აღნიშნული ტელეგრამა, ფაქტობრივად, ულტიმატუმი იყო, თუმცა, სტალინმა იგი შეაფასა, როგორც ხანგრძლივი დროის მანძილზე მოსკოვთან თანამშრომლობის სურვილი [Волков, 1992:171; Дипломатический словарь, 1973:504; Уткин, 2003:24]. უეჭველია, მასზე გავლენა მოახდინა მიმართვის ავტორის ენერგიულობა და საქმიანმა ტონმა, მისი პოზიციის კონკრეტულობამ და განსაზღვრულობამ [Бережков, 1991:13].

როგორც აღვნიშნეთ, 21 აგვისტოსათვის სსრკ-ინგლის-საფრანგეთს შორის მიმდინარე მოსკოვის მოლაპარაკება უკვე ჩიხში შევიდა. სწორედ ამ დღეს საბჭოთა მთავრობამ გერმანიის ხელისუფლებას თანხმობა განუცხადა ი. რიბენტროპის მოსკოვში ჩასვლასა და თავდაუსხმელობის პაქტის ხელმოწერასთან დაკავშირებით [Безыменский, Альтернативы..., 1989:36; Верт, 1999:290]. საბჭოთა კავშირს პრაქტიკულად სხვა გამოსავალი აღარ ჰქონდა.

საინტერესოა სტალინის საპასუხო წერილი ჰიტლერისადმი:

“გერმანიის კანცლერს ბატონ ა. ჰიტლერს
მადლობას გიხდით წერილისათვის.

ვიმედოვნებ, რომ გერმანია-სსრ კავშირის ხელშეკრულება ურთიერთთავდაუსხმელობის შესახებ ჩვენს ქვეყნებს შორის პოლიტიკურ ურთიერთობაში სერიოზული გაუმჯობესებისაკენ შემობრუნება იქნება.

ჩვენი ქვეყნების ხალხები მშვიდობიან ურთიერთობას საჭიროებენ. გერმანიის ხელისუფლების თანხმობა თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების გაფორმებაზე ქმნის საფუძველს ჩვენს ქვეყნებს შორის პოლიტიკური დაძაბულობის ლიკვიდაციისა და მშვიდობიანი თანამშრომლობის დამყარებისათვის.

საბჭოთა ხელისუფლება მანდობს გაცნობით, რომ ის თანახმაა 23 აგვისტოს მოსკოვში ი. რიბენტროპის ჩამოსვლაზე. სტალინი" [Год кризиса, Т.2, 1990:303; История Германии, Т.3, 2008:389].

პარალელურად სტალინი ცდილობდა ურთიერთობების მონესრიგებას ინგლისსა და საფრანგეთთანაც. 22 აგვისტოს საფრანგეთის ელჩი პ. ნაჯიარი უ. ბონეს აცნობებდა, რომ სსრკ-გერმანიას შორის თავდაუსხმელობის პაქტის დადება ვერავითარ შემთხვევაში ხელს ვერ შეუშლიდა ინგლის-საფრანგეთ-სსრ კავშირს შორის მოლაპარაკებების გაგრძელებას, რადგან ერთი დაძაბული საერთაშორისო ვითარების შესამსუბუქებლად იყო მიმართული, მეორე კი აგრესიასთან ბრძოლის გზებისა და საშუალებების გამოსანახავადო [Ржешевский, 1990:342]. ამ შემთხვევაში პ. ნაჯიარი, ალბათ, საბჭოთა მთავრობის განცხადებას ეყრდნობოდა. რამდენად ასახავდა ელჩის სიტყვები რეალობას, ძნელი სათქმელია.

ფაქტი კი ის იყო, რომ 23 აგვისტოს, სსრკ-გერმანიას შორის თავდაუსხმელობის პაქტის გაფორმებისთანავე, პ. ნაჯიარის უ. ბონესადმი გაგზავნილი ინფორმაცია ისტორიის კუთვნილებად იქცა.

ი. რიბენტროპი მოსკოვში ფიურერის პირადი თვითმფრინავით ჩაფრინდა [Орлов, 1991:2; Жюмжа, 1987].

22 აგვისტოს საღამოს საბჭოთა ხელმძღვანელობასთან დაწყებულ მოლაპარაკებაზე გამოიკვეთა, რომ გერმანია მზად იყო ეცნო სსრ კავშირის ინტერესები ბალტიისპირეთსა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპაში, გავლენა მოეხდინა იაპონიის პოზიციაზე საბჭოთა კავშირის მიმართ და უარი ეთქვა "დიდი უკრაინის" მსგავს გეგმებზე....

ევროპა 1939 წლის აგვისტოში

http://adrianchapman.com/maps/europe_1939aug_800x720.php

§3. უკრაინის საკითხი საბჭოთა კავშირ-გერმანიის ურთიერთობებში

სსრკ-გერმანიის ურთიერთობებში განსაკუთრებულმა სირთულეებმა თავი 1938 წლის ბოლოსა და 1939 წლის დასაწყისში, “დიდი უკრაინის” შექმნის საკითხთან დაკავშირებით იჩინა. მოუნხენის კონფერენციისა და ჩეხოსლოვაკიის დანაწილების შემდეგ ევროპაში მარიონეტული “დამოუკიდებელი კარპატისპირა უკრაინა” გაჩნდა. გავრცელდა ინფორმაცია, თითქოს გერმანიის მიზანს უახლოეს ხანებში საბჭოთა უკრაინის კარპატისპირა უკრაინაზე მიერთება და “დიდი უკრაინის” შექმნა წარმოადგენდა. აღნიშნულ საკითხს აქტიურად განიხილავდნენ დასავლეთში, ვინაიდან უკვე კარგად იყო ცნობილი ნაციონალ-სოციალისტთა პარტიის წარმომადგენელ ა. როზენბერგის გამოსვლები საბჭოთა უკრაინის დაპყრობისა და მისი გერმანიაზე მიერთების შესახებ.

უკრაინის თემა აქტიურად განიხილებოდა დასავლურ პრესაში, დიპლომატიურ შეხვედრებსა და მიმოწერაში. საფრანგეთის ელჩი გერმანიაში რ. კულონდრი უკრაინის საკითხის გააქტიურებას გერმანიის სასურსათო პრობლემებით ხსნიდა. იმისათვის, რომ გერმანიის ომამდელი ეკონომიკა გაძლიერებულიყო, მისი აზრით, საჭირო იყო ბელელი, მალაროები, სამუშაო ძალა, უკრაინა კი იყო გზა იმპერიისაკენ [Год кризиса, Т.1, 1990:148-149].

1938 წლის 14 დეკემბერს სსრ კავშირის საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარს მ. ლიტვინოვს გერმანიაში საბჭოთა კავშირის დროებითი რწმუნებული გ. ასტახოვი წერდა, რომ უკრაინის თემა, რომელიც ასე დიდ ასახვას პოულობდა გერმანულ პრესაში, ყველაზე უფრო მოდური ბერლინში იყო. უკრაინის “პრობლემის” აქტიუალურობის შესახებ, გ. ასტახოვის თქმით, „აშკარად საუბრობდნენ, როგორც რიგითი მოქალაქეები, ისე მაღალი თანამდებობის პირები. პრობლემის გადანყვეტის შესაძლებლობა კი მხოლოდ ერთიანი უკრაინის შექმნაში მოიაზრება” - ო [Год кризиса, Т.2, 1990:144].

როგორც ირკვევა, “უკრაინის პრობლემა” ინგლის-საფრანგეთის პოლიტიკურ წრეებში უფრო იყო პოპულარული, ვიდრე საკუთრივ გერმანიაში. “იქიდან გამომდინარე, რაც ბოლო ორი თვის განმავლობაში მესმის, — წერდა ინგლისში მყოფი საბჭოთა ელჩი ი. მაისკი, — შეიძლება გავაკეთოთ დასკვნა, რომ ნ. ჩემბერლენის ახლობელთა წრე ხელოვნურად ბერავს გერმანული აგრესიის უკრაინულ მიმარ-

თულებას, რომ ჰიტლერს პირდაპირ მოუთითოს მისი აგრესიული პოლიტიკის მისამართი.“

“არ არის გამორიცხული, — აგრძელებს ი. მაისკი, — რომ თუ მთელი კაბინეტი არა, ბრიტანეთის ხელისუფლების ცალკეული წევრები მაინც, ჰიტლერს “აღმოსავლეთით ექსპანსიის” განხორციელებისაკენ აქეზებენ” [Год кризиса, Т.2, 1990:181].

მოსკოვში ანალოგიური ინფორმაცია საფრანგეთში საბჭოთა ელჩ ალ. სურიცისაგანაც მოდიოდა [Год кризиса, Т.2, 1990:121].

მესამე რეიხის წარმომადგენლებსა და ინგლისისა და საფრანგეთის ხელისუფლებებს შორის “უკრაინის თემასთან” დაკავშირებით ოფიციალური ან არაოფიციალური მოლაპარაკების არსებობა დოკუმენტებით არ დასტურდება. 1939 წლის 6 და 26 იანვარს პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ი. ბეკთან შეხვედრის დროს “უკრაინულ თემას” მხოლოდ ი. რიბენტროპი შეეხო. პირველი შეხვედრისას ი. რიბენტროპმა ყურადღება გაამახვილა გერმანიაზე დანციგის მიერთების აუცილებლობაზე და პოლონეთის ტერიტორიაზე ექსტერიტორიული ავტოსტრადისა და რკინიგზის მშენებლობაზე, რომლითაც გერმანია აღმოსავლეთ პრუსიას დაუკავშირდებოდა [Документы и материалы..., 1973:15]. გარდა ამისა, მან ხაზი გაუსვა ჰიტლერის უარყოფით დამოკიდებულებას “დიდი უკრაინის” საკითხთან დაკავშირებით და დაინტერესდა, როგორი იყო პოლონეთის ხელისუფლების შეხედულება მარშალ პილსუდსკის გეგმებზე უკრაინის მიმართ. როგორც ი. ბეკის პასუხიდან გაირკვა, პოლონელები უკვე იყვნენ ნამყოფი თვით კიევში და აღნიშნული საკითხი ჯერ კიდევ აქტუალური იყო [Год кризиса, Т.1, 1990:175-176].

მეორე შეხვედრის დროს ი. რიბენტროპი, დაუბრუნდა რა დანციგისა და პოლონეთის ტერიტორიაზე ავტოსტრადის და რკინიგზის მშენებლობის საკითხს, კომპენსაციის მიზნით ბეკს უკრაინის საკითხში თანამშრომლობა შესთავაზა. ი. ბეკი სიამოვნებით გამოეხმაურა ამ იდეას და განაცხადა, რომ “პოლონეთს პრეტენზიები აქვს დიდ უკრაინასა და შავ ზღვაზე გასასვლელზეცო” [Год кризиса, Т.1, 1990:194-195].

საბჭოთა და უცხოელ დიპლომატთა და პოლიტიკოსთა უმრავლესობა თვლიდა, რომ ჰიტლერი არ დაუშვებდა უკრაინაში სამხედრო ინტერვენციას და როგორც ადრე, ამჯერადაც, აქ სეპარატისტული მოძრაობის გაჩაღებას შეუწყობდა ხელს. ი. მაისკისთან საუბარში ჰ. ვილსონმა პირდაპირ განაცხადა, რომ ჰიტლერის დამოკიდებულება

“იქნება ისეთივე, როგორც ჩეხოლოვაკიის შემთხვევაში. ჯერ ნაციონალიზმის ზრდა, ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გაჩაღება, უკრაინელი მოსახლეობის აჯანყება და, შემდეგ, თვითგამორკვევის საფუძველზე მისი “გათავისუფლება” [Год кризиса, Т.1, 1990:121].

რ. კულონდრის აზრითაც, “დიდი უკრაინის” შექმნა გერმანიის მხრიდან პირდაპირი სამხედრო ჩარევის შედეგად არ მოხდებოდა. მისი მტკიცებით, ჰიტლერის ახლო წრეში საუბარი იყო სუდეთში განხორციელებული ოპერაციის მსგავს კამპანიაზე. კერძოდ, პოლონეთში, რუმინეთში და საბჭოთა კავშირში უკრაინის დამოუკიდებლობის აგიტაცია-პროპაგანდის გაჩაღებაზე და, საჭიროების შემთხვევაში, ადგილობრივ მოხალისეთა რაზმებისადმი მხარდაჭერაზე. გარდა ამისა, რ. კულონდრის მოსაზრებით, საბჭოთა უკრაინის ტერიტორიაზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა შიგა არეულობის გამონევენას მიენიჭებოდა [Год кризиса, Т.1, 1990:145, 148].

ბუნებრივია, ასეთი პროგნოზების სერიოზულ საფუძველს წარმოადგენდა ემიგრაციაში მყოფ უკრაინელ ნაციონალისტთა საქმიანობა, რომლებიც 1919 წლიდან საბჭოთა მთავრობასთან საომარ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. უკრაინელ ნაციონალისტებს გააჩნდათ საკუთარი გასამხედროებული ორგანიზაცია “ოუნი”, რომელიც დაახლოებით ორი ათასამდე ადამიანს აერთიანებდა. აღნიშნული ორგანიზაცია გერმანიასთან კავშირში ფიქრობდა გაეთავისუფლებინა საბჭოთა უკრაინა, სადაც მას გააჩნდა საკუთარი იატაკქვეშა ორგანიზაცია, რომელსაც ომის შემთხვევაში გადამწყვეტი როლის შესრულება შეეძლო [Судоплатов, 1997:19, 260].

ლ. ტროცკის შეფასებით, არსად ზენოლას, წმენდას, რეპრესიებს და ბიუროკრატიული თავნებობის სხვა სახეებს ისეთი მასშტაბები არ მისცემია, როგორც ეს უკრაინაში მოხდა. ყოველივე ამან გამოიწვია ის, რომ დასავლეთში მცხოვრებ უკრაინელებში კრემლის მიმართ არსებული ნდობა და სიმპათიები უკვალოდ გაქრა. შექმნილი მდგომარეობის წყალობით, ხელმძღვანელობა და კონტროლი მიმდინარე მოვლენებზე ყველაზე უფრო რეაქციული უკრაინელი ნაციონალისტების ხელში გადავიდა, რომლებიც მზად იყვნენ ფიქტიური დამოუკიდებლობის ფასად უკრაინელი ხალხი ხან ერთ, ხან მეორე იმპერიალისტური სახელმწიფოსათვის მიეყიდათ. ამ ტრაგიკულ არეულობაში კი ჰიტლერი უკრაინის საკითხთან მიმართებაში თავისი პოლიტიკის რეალიზებას ცდილობდა [Роговин, 1998:95].

გარდამტეხი ეტაპი ამ საკითხთან მიმართებაში დადგა გერმანიის მიერ ჩეხოსლოვაკიის ოკუპაციის შემდეგ, როდესაც კარპატისპირა უკრაინა, ჰიტლერთან შეთანხმებით, უნგრეთის შეირაღებულმა ძალებმა დაიკავეს და ის უნგრეთის კუთვნილებად გამოცხადდა.

ცდილობდა რა აეხსნა უკრაინის მიმართ ჰიტლერის წინააღმდეგობრივი ხასიათის პოლიტიკა (ჯერ დღის წესრიგში "დიდი უკრაინის" საკითხის დასმა, ხოლო შემდეგ მოხსნა), ლ. ტროცკი წერდა, რომ კარპატისპირა უკრაინის უნგრეთისათვის საჩუქრად გადაცემას, სსრ კავშირთან შეთანხმების გარეშეც, სტალინის მხრიდან უარყოფითი რეაქცია არ მოჰყვებოდა. მართლაც, სტალინის განცხადებით, კარპატისპირა უკრაინის გადაცემა უნგრეთზე სხვა არაფერი იყო, თუ არა სამშვიდობო აქტი [Роговин, 1998:96].

კარპატისპირა უკრაინას, როგორც ნედლეულის უმნიშვნელოვანეს წყაროს და საკუთრივ გერმანელთათვის დასასახლებლად ხელსაყრელ რეგიონს, მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა გერმანიის ხელისუფლების გეგმებში. ამ ტერიტორიით ფაშისტების დაინტერესებას მყარ საფუძველს უქმნიდა აქაურ უკრაინელთა მხრიდან მათთან დაახლოების სურვილი, რაც გაცილებით ადრე შეიმჩნეოდა.

გერმანელთა ინტერესი და სწრაფვა უკრაინელებთან დაახლოებისათვის გაოცებას არ იწვევს, მაგრამ რით შეიძლება აიხსნას კარპატისპირა უკრაინის მოსახლეობის სურვილი გერმანიასთან მჭიდრო კავშირის დამყარებისა?

უკრაინელები და ისინი, ვინც თავს მათ აკუთვნებდნენ, იმ დროს ძირითადად 4 რეგიონში იყვნენ დასახლებულნი — 30 მლნ უკრაინელი ცხოვრობდა საბჭოთა კავშირში, 4.5 მლნ — პოლონეთის გალიციაში, ნახევარი მლნ — ჩეხოსლოვაკიის აღმოსავლეთ ნაწილში და მცირე ჯგუფი — რუმინეთში. როგორც ცნობილია, ასეთ დანაწილება-დაცალკევებას ისინი ვერ ეგუებოდნენ [Яхсех, 1989].

დასავლეთ ევროპაში უკრაინის საკითხი პირველად ოფიციალურ დონეზე 1938 წლის სექტემბერში დაისვა, კერძოდ, როცა ფაშისტური გერმანიის კვალდაკვალ ხორტისტულმა უნგრეთმა ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას თავისი ტერიტორიული პრეტენზიები წაუყენა.

გერმანია-იტალიის ჩარევის შედეგად 1938 წლის 25 ნოემბერს ვენაში მიღებული დადგენილებით უნგრეთს სლოვაკეთის სამხრეთით მდებარე რაიონი და ნახევარ მლნ-ზე მეტი მოსახლეობის მქონე კარპატისპირა უკრაინა გადაეცა.

როგორც ირკვევა, ჯერ კიდევ 1938 წლის 11 ოქტომბერს ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებამ, გერმანიის ზენოლის შედეგად, "კარპატიისპირა უკრაინის" ავტონომიური ხელისუფლების შექმნაზე თანხმობა განაცხადა. იმ ხანებში გერმანიის მთავრობამ მხარი არ დაუჭირა პოლონეთ-უნგრეთის გეგმებს მთელი კარპატიისპირა უკრაინის უნგრეთზე მიერთების შესახებ, რადგანაც ჰიტლერი თვლიდა, რომ ეს მის შემდგომ გეგმებს აშკარად ხელს შეუშლიდა. ამასთან, კარპატიისპირა უკრაინის ავტონომიური ხელისუფლების შექმნა გერმანიის პრესამ კარპატიისპირა უკრაინასთან საბჭოთა უკრაინის მიერთების კამპანიის გასაჩაღებლად გამოიყენა. როგორც ცნობილია, ამ საკითხისადმი გულგრილი არც ფრანგული და ინგლისური პრესა დარჩენილა [Год кризиса, Т.2, 1990:372].

გერმანელები რომ საბჭოთა უკრაინაში არეულობის მოწყობას ისევ საბჭოთა უკრაინელების მეშვეობით ფიქრობდნენ, ამის შესახებ საბჭოთა ხელისუფლებამ გერმანიაში საფრანგეთის ელჩის, რ. კულონდრისაგან გაიგო [Год кризиса, Т.1, 1990:147]. მისი ცნობით, "როზენბერგის კვლევითი ცენტრი, გებელსის უწყება, ორგანიზაცია "ოსტ ევროპა"... გულდასმით მუშაობდნენ აღნიშნულ საკითხზე. მიზანი ნათელი იყო — დიდი უკრაინის შექმნა, რომელიც გერმანიის ბელელი იქნებოდა. მაგრამ ყოველივე ამის განხორციელებისათვის ჯერ რუმინეთის განადგურება, პოლონეთის დარწმუნება და საბჭოთა კავშირისათვის უკრაინის ნაწილის წართმევა იყო საჭირო. გერმანული დინამიზმი არ ჩერდება არცერთი ამ სირთულის წინაშე" [Год кризиса, Т.1, 1990:148].

რამდენად სერიოზულად უყურებდნენ უკრაინასთან დაკავშირებით დასავლეთში ატეხილ ხმაურს საბჭოთა კავშირში?

როგორც არსებული დოკუმენტებიდან ირკვევა, საბჭოთა ხელისუფლება აღნიშნულ ფაქტს სერიოზულად თავიდანვე არ აღიქვამდა. კერძოდ, როდესაც საფრანგეთის წარმომადგენელმა საბჭოთა კავშირში ჟ. პაიარმა მ. ლიტვინოვს უკრაინის საკითხზე სიტყვა ჩამოუგდო, მ. ლიტვინოვმა მიუგო, რომ ეს საკითხი საბჭოთა კავშირს სრულიადაც არ ანუხებდა: "ჩვენ არ ვართ დარწმუნებული, რომ ჰიტლერი სერიოზულად ფიქრობს უკრაინის აქციაზე. შესაძლებელია, საქმე გვაქვს პროპაგანდისტულ დივერსიასთან, რომელიც მიზნად ისახავს ინგლისისა და საფრანგეთის მოტყუებას, სიფხიზლის მოდუნებას და ამით მათთვის ახალი სიურპრიზის მომზადებას.... ყოველ

შემთხვევაში, მთელი ეს აქცია ჩვენ არ გვეხება" [Год кризиса, Т.1, 1990:156].

1938 წლის 31 დეკემბერს იგივე მ. ლიტვინოვი საფრანგეთში სსრ კავშირის ელჩ ი. სურიცს წერდა: "არ ვფიქრობ, რომ ჰიტლერი და მისი წრე უკრაინის საკითხს აქტიური პოლიტიკის რეალურ პრობლემად თვლიდნენ. როგორც გ. ასტახოვი გვაცნობებს, თვით ჰიტლერს გაოცება ვერ დაუმაღლავს ამ საკითხთან დაკავშირებით წარმოქმნილი აურზაურის გამო. ფიურერის მტკიცებით, უკრაინის საკითხი არაუადრეს 5-6 წლის და ომის გარეშე გადაწყდება. თუ ეს მას არ უთქვამს, ყოველ შემთხვევაში ასე ფიქრობს" [Год кризиса, Т.1, 1990:160].

ლიტვინოვის სურიცისადმი გაგზავნილი წერილის ბოლო მონაკვეთი, ჩვენი აზრით, კომენტარებს არ საჭიროებს, უბრალოდ შეიძლება ითქვას, რომ ის იმ დროისათვის შექმნილი სიტუაციის მეტისმეტად გულუბრყვილო შეფასებაა.

რაც შეეხება სტალინს, 1939 წლის 10 მარტს, პარტიის XVIII ყრილობაზე გამოსვლისას, უკრაინის საკითხთან დაკავშირებით მან აღნიშნა: "საგულისხმოა ხმაური, რომელიც ინგლისის, საფრანგეთის და ჩრდილოეთ ამერიკის პრესამ საბჭოთა უკრაინასთან დაკავშირებით წამოიწყო. ამ პრესის წარმომადგენლები გაჰყვირიან, რომ გერმანელები საბჭოთა უკრაინაზე სალაშქროდ მოდიან, რომ უკვე მათ გამგებლობაშია ე. წ. კარპატისპირა უკრაინა 700 ათასიანი მოსახლეობით, რომ სწორედ გაზაფხულზე ამ უკრაინას უნდა მიუერთონ 30 მილიონიანი მოსახლეობის მქონე საბჭოთა უკრაინა. როგორც ჩანს, საეჭვო ხმაური გერმანია-სსრ კავშირის შორის კონფლიქტის პროვოცირებას ისახავს მიზნად, რაც ყოველგვარ საფუძველს მოკლებული იქნება.

სრულიად შესაძლებელია გერმანიაში იყვნენ შეშლილები, რომლებიც ოცნებობენ საბჭოთა უკრაინა კარპატისპირა უკრაინას მიუერთონ, და თუ იქ ნამდვილად მოიპოვებიან ასეთი შეშლილები, ეჭვი არ უნდა შეგვეპაროს, რომ ჩვენს ქვეყანაშიც მოიძებნება საჭირო რიცხვი დასაშოშმინებელი პერანგებისა ასეთი შეშლილებისათვის. სხვა მხრივ, განა სასაცილო და უაზრობა არ არის საბჭოთა უკრაინის კარპატისპირა უკრაინასთან მიერთების შესახებ საკითხი სერიოზულად დაისვას?" [Год кризиса, Т.1, 1990:261].

ჯერ კიდევ 1939 წლის 5 იანვარს პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ბეკთან შეხვედრისას ჰიტლერმა აღნიშნა, რომ მსოფლიო პრესაში ცდილობენ უკრაინასთან დაკავშირებით გერმანიას რაღაც

მიზნები მიაწერონ. პოლონეთს გერმანიის მხრიდან საფრთხის არ უნდა ეშიწოდეს. გერმანიას არავითარი ინტერესები არ გააჩნია კარპატის იმ მხარეს და მისთვის სულერთია, რას აკეთებენ იქ ამ რაიონებით დაინტერესებული ქვეყნები [Год кризиса, Т.1, 1990:169].

როგორც ცნობილია, უკრაინასთან დაკავშირებით საკუთარი პრეტენზიები პოლონეთსაც გააჩნდა, რაც ბეკს ჰიტლერთან საუბრისას არ დაუმალავს. მისი მტკიცებით, ოდესმე კარპატისპირა უკრაინა შფოთის ისეთ კერად გადაიქცეოდა, რომ აიძულებდა პოლონეთის ხელისუფლებას კონფლიქტში ჩარეულიყო. ბეკის თქმით, სწორედ ეს იყო მთავარი მიზეზი პოლონეთის სწრაფვისა, ჰქონოდა უნგრეთთან საერთო საზღვარი (ანუ შეერთებინა აღნიშნული ტერიტორია).

უფრო მეტიც, პოლონეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის აზრით, კარპატისპირა უკრაინის მოსახლეობას — ე. წ. რუსინებს, არავითარი კავშირი არ ჰქონდათ საკუთრივ უკრაინის მოსახლეობასთან. "უკრაინა" ეს პოლიტიკური სიტყვა იყო, რომელიც "აღმოსავლეთ საზღვრო მიწებს" ნიშნავდა. ამ სიტყვით პოლონელები ათეული წლების განმავლობაში მათი ტერიტორიის აღმოსავლეთ, დნესტრის გასწვრივ მდებარე მიწებს აღნიშნავდნენ [Год кризиса, Т.1, 1990:173].

1939 წლის 6 იანვარს ი. რიბენტროპმა ი. ბეკთან უკრაინის საკითხზე საუბრისას კი განაცხადა: "გერმანიის პოლიტიკური ინტერესები თავისთავად კარპატებს იქით არ გრძელდება, მაგრამ გერმანიას არ შეუძლია თქვას, რომ ის ჩეხოსლოვაკიასა და კარპატისპირა უკრაინას შორის საზღვრების არევას გულგრილად შეხვდება, რადგანაც მოვლენების ასე წარმართვის შემთხვევაში, ადვილად იქნება ჩათრეული კონფლიქტში. დღეს სადაც არ უნდა გაისმას ქვემეხის გასროლა ევროპაში, გერმანია გულგრილი ვერ დარჩება" [Год кризиса, Т.1, 1990:175].

როგორც ითქვა, 1939 წლის მარტში უნგრეთმა ჰიტლერთან შეთანხმების საფუძველზე ჩეხოსლოვაკიის ხელისუფლებას კარპატისპირა უკრაინის უნგრეთისათვის გადაცემის თაობაზე ულტიმატუმი წაუყენა. 14 მარტს კი აღნიშნული ტერიტორია უნგრეთის ჯარებმა დაიკავეს [Год кризиса, Т.2, 1990:372].

მოგვიანებით ჰიტლერმა კარპატისპირა უკრაინის საკითხი შესანიშნავად გამოიყენა პოლონეთთან მიმართებაში. ფიურერმა ბეკს დანციგის გერმანიაზე გადაცემის საკითხის დადებითად გადაჭრა და პოლონეთის "დერეფნის" მეშვეობით პომერანიას და აღმოსავლეთ პრუსიას შორის ექსტერიტორიული გზის შექმნა შესთავაზა. ყოველი-

ვე ეს კი სსრ კავშირის წინააღმდეგ აგრესიის დაწყებასა და დიდი უკრაინის შექმნისათვის სერიოზული საფუძვლის შექმნას ნიშნავდა [Год кризиса, Т.2, 1990:91]. მაგრამ, როგორც ირკვევა, პოლონეთმა საბოლოოდ უარი განაცხადა აღნიშნულ წინადადებაზე, რის შემდეგაც პიტლერის დამოკიდებულება “დიდი უკრაინის” შექმნის იდეასთან დაკავშირებით შეიცვალა. უკვე 1939 წლის 23 აგვისტოს, როდესაც სსრკ-გერმანიას შორის თავდაუსხმელობის პაქტი ფორმდებოდა, “დიდ უკრაინასთან” დაკავშირებული გეგმები ისტორიის კუთვნილებად იყო ქცეული.

§4. 1939 წლის 23 აგვისტოს სსრკ-გერმანიის თავდაუსხმელობის პაქტი, საიდუმლო ოქმი და მათი მნიშვნელობა

1939 წლის 23 აგვისტოს საბჭოთა კავშირ-გერმანიას შორის ხელი მოეწერა თავდაუსხმელობის ხელშეკრულებას. ხელშეკრულებებში ნათქვამია:

“გერმანიის მთავრობამ და საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის მთავრობამ, ხელმძღვანელობენ რა გერმანიასა და სსრ კავშირს შორის მშვიდობის განმტკიცების სურვილით და ეყრდნობიან გერმანიასა და საბჭოთა კავშირს შორის 1926 წლის აპრილში ნეიტრალიტეტის შესახებ დადებულ ხელშეკრულების ძირითად პრინციპებს, მიაღწიეს შემდეგ შეთანხმებას:

მუხლი 1

ხელშეკრულების დამდები ორივე მხარე ვალდებულია იღებს თავი შეიკავოს ყოველგვარი ძალადობრივი აქტის, აგრესიული ქმედებისა და ერთმანეთზე თავდასხმისაგან, როგორც ცალცალკე, ასევე სხვა სახელმწიფოებთან კავშირში.

მუხლი 2

იმ შემთხვევაში, თუ ხელშეკრულების დამდები ერთ-ერთი მხარე რომელიმე მესამე სახელმწიფოს საომარი მოქმედების ობიექტი გახდება, ხელშეკრულების დამდები მეორე მხარე არანაირი ფორმით არ დაუჭერს მხარს ამ მესამე სახელმწიფოს.

მუხლი 3

ხელშეკრულების დამდები ორივე მხარის მთავრობებს მომავალში ექნებათ მუდმივი კავშირი, რათა ერთმანეთს გააცნონ საკითხები, რომლებიც მათ საერთო ინტერესებშია.

მუხლი 4

ხელშეკრულების დამდები არცერთი მხარე არ მიიღებს მონაწილეობას ძალთა იმ დაჯგუფებაში, რომელიც პირდაპირ ან არაპირდაპირ მიმართული იქნება მეორე მხარის წინააღმდეგ.

მუხლი 5

თუ ხელშეკრულების დამდებ მხარეთა შორის ამა თუ იმ საკითხზე წარმოიშობა უთანხმოება ან კონფლიქტი, ორივე მხარე ამას აზრთა მეგობრული გაზიარების გზით ან, საჭიროების შემთხვევაში, შემთანხმებელი კომისიის შექმნის საფუძველზე მოაგვარებს.

მუხლი 6

ეს ხელშეკრულება დადებულია 10 წლის ვადით და მისი მოქმედება ავტომატურად კიდევ 5 წლით გაგრძელდება, თუ ხელშეკრულების დამდები ერთ-ერთი მხარე არ აცნობებს მეორე მხარეს მისი შეწყვეტის თაობაზე.

მუხლი 7

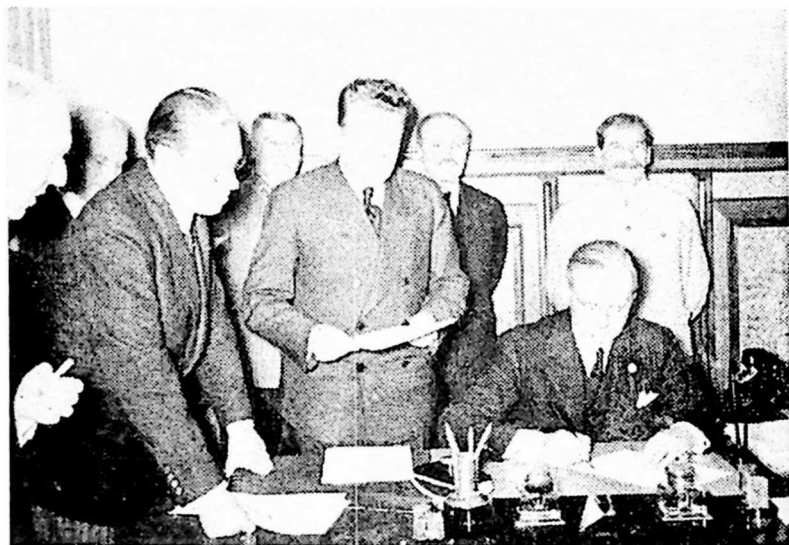
დადებული ხელშეკრულება შეძლებისდაგვარად მოკლე დროში უნდა იყოს რატიფიცირებული. სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლა მოხდება ბერლინში. ხელშეკრულება ძალაში შედის ხელმონერისთანავე.

შედგენილია ორ ეგზემპლარად გერმანულ და რუსულ ენებზე. მოსკოვი, 23 აგვისტო, 1939 წელი.

გერმანიის მთავრობის სახელით – ი. ფონ რიბენტროპი

სსრ კავშირის მთავრობის სახელით – ვ. მოლოტოვი” [Год

кризиса, Т.2, 1990:319].

1939 წლის 23 აგვისტოს მოლოტოვ-რიბენტროპის
პაქტის ხელმონერა

http://ww2db.com/image.php?image_id=10800

თავდაუსხმელობის პაქტს თან ერთვოდა ე. წ. საიდუმლო ოქმი, რომლის დედანიც წლების განმავლობაში გასაიდუმლოებული იყო, რის გამოც მის არსებობას ბევრი მკვლევარი, განსაკუთრებით საბჭოთა ისტორიკოსები, ეჭვის ქვეშ აყენებდა. დღეისათვის აღნიშნული ოქმის რეალურობა დადასტურებული და ოფიციალურად აღიარებულია.

ოქმი ასეთ სახეს ატარებდა:

“გერმანიის რეიხსა და საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკების კავშირის შორის დადებულ ურთიერთთავდაუსხმელობის პაქტის საფუძველზე, ხელმომწერმა სრულუფლებიანმა პირებმა მკაცრად გასაიდუმლოებულ საუბარში განიხილეს აღმოსავლეთ ევროპაში ურთიერთინტერესთა სფეროს განსაზღვრის საკითხი. საუბრის შედეგად მიღწეულია შემდეგი:

1) ბალტიისპირეთის სახელმწიფოთა (ფინეთი, ესტონეთი, ლატვია, ლიტვა) კუთვნილ ოლქებში ტერიტორიულ-პოლიტიკური ცვლილების შემთხვევაში ლიტვის ჩრდილოეთი საზღვარი ამავე დროს გერმანიის და სსრ კავშირის ინტერესთა სფეროების საზღვარსაც წარმოადგენს. ორივე მხარე ცნობს ლიტვის ინტერესებს ვილნოს ოლქზე.

2) პოლონეთის სახელმწიფოს კუთვნილი ოლქების ტერიტორიულ-პოლიტიკური ცვლილების შემთხვევაში გერმანიისა და სსრ კავშირის ინტერესთა სფეროები დაახლოებით მდინარეების — პიასას, ნარევის, ვისლას და სანის ხაზზე გაიმიჯნება. საკითხი იმის შესახებ, შეესაბამება თუ არა ორივე მხარის ინტერესებს დამოუკიდებელი პოლონური სახელმწიფოს შენარჩუნება და როგორი იქნება მისი საზღვრები, გადაწყდება შემდგომი პოლიტიკური განვითარების კვალობაზე. ნებისმიერ შემთხვევაში, ეს საკითხი ორივე სახელმწიფოს მთავრობამ მეგობრული შეთანხმების გზით უნდა გადაჭრას.

3) სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპის მიმართულებით ხაზგასმულია საბჭოთა კავშირის დაინტერესება ბესარაბიით. გერმანიის მხრივ ამ ტერიტორიების მიმართ სრული პოლიტიკური დაუინტერესებლობაა გაცხადებული.

4) ორთავე მხარე ამ ოქმს მიიჩნევს სრულიად საიდუმლოდ მოსკოვი, 23 აგვისტო, 1939 წელი.

ი. ფონ რიბენტროპი

ვ. მოლოტოვი” [Год кризиса, Т.2, 1990:321].

ღვრების შესახებ, რომლითაც ლიტვის სახელმწიფოს ტერიტორია სსრ კავშირის ინტერესთა სფეროში მოექცა. სანაცვლოდ, პოლონეთის ტერიტორიაზე ადრე დადგენილმა სადემარკაციო ხაზმა გერმანიის სასარგებლოდ გადაინია. აღმოსავლეთ ევროპაში ინტერესთა სფეროს გამიჯვნამ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებას საშუალება მისცა შემდგომ დაეკავებინა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პოზიციები ბალტიისპირეთში.

საინტერესოა, რომ საიდუმლო ოქმის მეორე პარაგრაფში დაისვა პოლონეთის, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შენარჩუნების აუცილებლობის საკითხი.

როგორც ჩანს, სტალინის დიდი სურვილი გაუჩნდა დაებრუნებინა ის პოზიციები, რაც რუსეთმა პირველი მსოფლიო ომის და, შემდეგ, რუსეთ-პოლონეთს შორის ომის შედეგად დაკარგა. კერძოდ, ავსტრია-უნგრეთის და რუსეთის იმპერიის ნამსხვრევებზე ახალი პოლონური სახელმწიფო წარმოიქმნა, რომლის საზღვრებიც ანტანტის უმაღლესმა სამოკავშირეო საბჭომ საკუთარი სურვილისამებრ დაადგინა. ახლად შექმნილი სახელმწიფოს აღმოსავლეთ საზღვრის განსაზღვრა ეთნიკური პრინციპების გათვალისწინებით მოხდა (ე. წ. კერზონის ხაზი, რომელიც დიდი ბრიტანეთის იმდროინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრის კერზონის მიერ იყო დადგენილი). უკრაინელებით და ბელორუსებით მჭიდროდ დასახლებული რაიონები შესაბამის საბჭოთა რესპუბლიკებს უნდა გადასცემოდა. 1920 წელს პოლონეთ-რუსეთის ომის შედეგად პოლონეთის საზღვარმა უფრო აღმოსავლეთით გადაინაცვლა, ვიდრე ეს “კერზონის ხაზით” იყო გათვალისწინებული. საბჭოთა ხელისუფლება დაეყრდნო რა გერმანიასთან გაფორმებულ საიდუმლო ოქმს, იარაღის ძალით მიიერთა 1920 წლის 12 ოქტომბრის რიგის საზავო ხელშეკრულებით პოლონეთისათვის გადაცემული ტერიტორიები (სექტემბრის ცნობილი მოვლენების შემდეგ გერმანელთა საოკუპაციო ზონაში მოქცეულ პოლონელთა რაოდენობა 22 მლნ-ს აღწევდა, საბჭოთა ზონაში დარჩენილების რიცხვი კი 13 მლნ-ს) [Казанцев, 2002:118; Троцкий, Моя., 1990:194; Погодин., 2002:276; Млечин, 2003:214-220].

ორ სახელმწიფოს შორის აგრესიული გარიგების კიდევ ერთ თვალსაჩინო მაგალითს საიდუმლო ოქმის მესამე პარაგრაფი წარმოადგენს, რომლის თანახმადაც ბესარაბია საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში მოექცა.

ამ შემთხვევაში საუბარი იყო საკითხზე, რომელსაც გარკვეული საერთაშორისო-სამართლებრივი საფუძველი გააჩნდა. 1918 წელს, ანტირუსულ სამხედრო ინტერვენციაში მონაწილეობის შედეგად, რუმინეთმა ბესარაბია მიიტაცა. ამ ფაქტს საბჭოთა ხელისუფლება არ ცნობდა და რუკებზე ბესარაბიას სადაო ტერიტორიად აფიქსირებდა.

გასცდა რა საიდუმლო ოქმით გათვალისწინებულ ჩარჩოებს, 1940 წლის შემოდგომაზე საბჭოთა კავშირმა ბესარაბიასთან ერთად ჩრდილოეთ ბუკოვინაც დაიკავა, რომელიც რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში არასოდეს შედიოდა. ბუკოვინის მიერთება იმით გამართლდა, რომ აღნიშნული ტერიტორია, ძირითადად, უკრაინელებით იყო დასახლებული.

აღსანიშნავია, რომ 1939 წლის 1 ოქტომბერს, 23 აგვისტოს პაქტთან დაკავშირებით ჩერჩილი წერდა: "როდესაც ი. რიბენტროპი მოსკოვში ჩავიდა, იძულებული გახდა ის ფაქტი ელიარებინა, რომლითაც ნაცისტების ზრახვებს ბალტიისპირეთის ქვეყნებისა და უკრაინის მიმართ წერტილი დაესვა" [Кернханц, 1989].

განსაზღვრა იმისა, თუ რა შედეგები გამოიღო 1939 წლის 23 აგვისტოს თავდაუსხმელობის პაქტმა ერთის მხრივ საბჭოთა კავშირისათვის, ხოლო მეორეს მხრივ გერმანიისათვის, დღესაც დიდ სირთულეებთან არის დაკავშირებული. ისტორიკოსი რ. მედვედევი წერს, რომ აღნიშნული ხელშეკრულების შეფასების დროს უნდა გავითვალისწინოთ როგორც მისი მორალურ-ზნეობრივი, ისე პოლიტიკური მხარეც [Медведев, 1989:147]. წლების განმავლობაში აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არაერთი მოსაზრება გამოითქვა.

საბჭოთა და რუსულ ისტორიოგრაფიაში 1939 წლის 23 აგვისტოს მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტისა და საიდუმლო ოქმის შეფასებისას აშკარაა ამ ორი მნიშვნელოვანი დოკუმენტის ცალკე-ცალკე წარმოჩენის მცდელობა, რითაც იგნორირება უკეთდება იმ ფაქტს, რომ სინამდვილეში ეს ორი დოკუმენტი ერთ მთლიანს წარმოადგენს მისი საიდუმლო და არასაიდუმლო ნაწილით.

თავის მხრივ, ამ მცდელობას იმ აზრამდე მიყვავართ, რომ საკუთრივ თავდაუსხმელობის ხელშეკრულება იურიდიული თვალსაზრისით იმ დროისათვის ასე გავრცელებულ საერთაშორისო ხელშეკრულებათა ფარგლებს არ სცილდებოდა, არ არღვევდა სსრ კავშირის საერთაშორისო ვალდებულებებს და ქვეყნის შიგნით არ-

სებულ კანონმდებლობას, მაშინ როდესაც საიდუმლო დამატებითი ოქმის შექმნა საბჭოთა კანონმდებლობაზე სრული გვერდის ავლით და მესამე ქვეყანათა მიმართ ვალდებულებების იგნორირების საფუძველზე მოხდა. იგი თავიდანვე წარმოადგენდა მართლსაწინააღმდეგო დოკუმენტს და, რეალურად, იმ სახელმწიფოთა ინტერესებს გამოხატავდა, რომელთა წარმომადგენლებმაც მოაწერეს ხელი.

ისტორიკოსთა ერთი ნაწილის აზრით, ჰიტლერი საიდუმლო ოქმის ხელმოწერის გარეშეც დათანხმდებოდა მოსკოვთან თავდაუსხმელობის პაქტის გაფორმებას, რადგანაც საიდუმლო ოქმის ხელმოწერა გერმანიისათვის სხვას არაფერს ნიშნავდა, თუ არა თავისი გავლენის სფეროების ერთი ნაწილის დათმობას საბჭოთა კავშირისათვის, რასაც სტალინი ანტიგერმანულ ბლოკში მონაწილეობაზე უარის თქმის საფასურად იღებდა. ახდენდა რა პაქტისა და საიდუმლო ოქმის შეფასებას, ფ. ჰაუსი წერდა: "რიბენტროპისგან, ფაქტობრივად კი ჰიტლერისგან მიღებულმა დაპირებებმა სტალინი დაარწმუნა იმაში, რომ ჰიტლერი დაუყონებლივ თავს დაესხმებოდა პოლონეთს, როგორც კი სსრ კავშირის მხრიდან თავდაუსხმელობის გარანტიას მიიღებდა. ჰიტლერისგან განსხვავებით, სტალინს არც ის ეეჭვებოდა, რომ ინგლისი და საფრანგეთი პოლონეთის მიმართ თავიანთ ვალდებულებებს შეასრულებდნენ (სხვა საკითხია როგორ), რაც თავისთავად ნიშნავდა იმას, რომ ომი დიდ სახელმწიფოებსა და გერმანიას შორის გარდაუალი იქნებოდა" [Медведев, 1989:148].

ჰიტლერისთვის ნათელი იყო, რომ საბჭოთა კავშირ-გერმანიის თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების მის მიერ შეთავაზებული პირობები, ვინაო სამხედრო-პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე, სსრ კავშირის ხელმძღვანელობისათვის გაცილებით მომგებიანი იქნებოდა, ვიდრე სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმება სსრკ-ინგლის-საფრანგეთს შორის. ფიურერი იმაშიც ღრმად იყო დარწმუნებული, რომ ინგლისი და საფრანგეთი განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული გერმანიის წინააღმდეგ ომში სსრ კავშირის მონაწილეობით, რადგანაც პოლონეთის მიმართ მათ დახმარებას მოსკოვის გარეშე აზრი ეკარგებოდა.

გარდა ამისა, გერმანიაც იძულებული გახდებოდა ისეთ საშიშ ძალას დაპირისპირებოდა, როგორიც სსრკ-ინგლის-საფრანგეთის გაერთიანება იქნებოდა. სწორედ ამიტომ, ჰიტლერმა სტალინს არა

მხოლოდ “მეგობრული ნეიტრალიტეტი” შესთავაზა, არამედ მნიშვნელოვნადაც დააჯილდოვა ის, როდესაც საშუალება მისცა ფაქტობრივად “მშვიდობიანი გზით” უზარმაზარი ტერიტორიები მიიერთებინა, სადაც დაახლოებით 20 მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა.

ნებისმიერი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენის შეფასება, მიუხედავად იმისა, თუ როგორ იქნა ის გაგებული შემდეგში, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ მას ისტორიული განვითარების კონკრეტულ კონტექსტში განვიხილავთ. ეს ეხება 1939 წლის 23 აგვისტოს გერმანია-საბჭოთა კავშირს შორის გაფორმებულ ხელშეკრულებასაც, რომლის შეფასება ომამდელი საერთაშორისო ვითარების გაუთვალისწინებლად შეუძლებელია.

აღნიშნული პერიოდის თავისებურებანი კი იმაში მდგომარეობდა, რომ ევროპულ კონფლიქტს წინ უსწრებდა სხვა რეგიონებში არსებული აგრესიული მოქმედებები. პირველი, ვინც მეორე მსოფლიო ომისკენ ნაბიჯი გადადგა, იაპონია იყო, რომელიც აზიასა და წყნარი ოკეანის აუზში გაბატონებისაკენ მიისწრაფოდა. 1931 წელს მან ჩრდილო-აღმოსავლეთი ჩინეთი დაიპყრო, 1937 წელს კი დაიწყო ომი ჩინეთის რესპუბლიკასთან. თავიდანვე იაპონიის აგრესიულ გეგმებს ანტისაბჭოთა მიმართულება ჰქონდა. მის საბოლოო მიზანს მოწინააღმდეგის ძალების განადგურება და ბაიკალის ტბის აღმოსავლეთით მდებარე საბჭოთა ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ნაწილის ხელში ჩაგდება წარმოადგენდა [Пешерский, 1995:34].

ამ გეგმების განხორციელებაში ტოკიოს მოკავშირე სჭირდებოდა. ასეთი აღმოჩნდა გერმანია. 1936 წლის ნოემბერში მათ შორის ე. წ. “ანტიკომინტერნული აქტი” გაფორმდა, რომელსაც საიდუმლო დამატებითი შეთანხმებაც ერთვოდა. ასე შეიკრა გერმანია-იაპონიის კავშირი [Issraeljan, 1970:7-17].

ევროპული სახელმწიფოებიდან, ვინც პირველი აგრესიული ნაბიჯი გადადგა, იყო იტალია, რომელმაც 1935 წელს დაიწყო ომი ეთიოპიის წინააღმდეგ. 1936 წელს, ეთიოპიის დაპყრობის შემდეგ, ის იმპერიად გამოცხადდა. იმავე წელს იტალია-გერმანიის ხელმძღვანელმა წრეებმა ესპანეთში ფრანკოს მხარდასაჭერად ჯარები გაგზავნეს. 1936 წლის 25 ოქტომბერს კი გაფორმდა გერმანია-იტალიის ხელშეკრულება. მალე “ანტიკომინტერნულ პაქტს” იტალიაც მიუერთდა და ასე შეიქმნა ლერძი — ბერლინი-რომი-ტოკიო.

ისტორიოგრაფიაში წლების განმავლობაში არსებობდა მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ანტიკომინტერნული პაქტი მიმართული იყო არა იმდენად საბჭოთა კავშირის, რამდენადაც დასავლეთის დემოკრატიული სახელმწიფოების წინააღმდეგ. ლ. ტროცკის მტკიცებით, მოსკოვი ამგვარი განმარტებით ცდილობდა ხაზი იმ ფაქტისათვის გაესვა, რომ დასავლეთის დემოკრატიები უფრო საჭიროებდნენ საბჭოთა კავშირის მხარდაჭერას, ვიდრე პირიქით. “უეჭველია, — წერს ის, — გერმანიამ და იტალიამ ანტიკომინტერნული ბლოკი აქამდე არსებითად უფრო დასავლეთის წინააღმდეგ გამოიყენეს, ვიდრე აღმოსავლეთის, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ აგრესია ხვალ აღმოსავლეთისაკენ არ იქნება მიმართული” [Троцкий, Сталин, 1990:285].

30-იანი წლების შუა ხანებიდან მთავარ აგრესიულ ძალას ევროპაში უკვე გერმანია წარმოადგენდა. საშიშროების არსებობამ იაპონიის მხრიდან, საფრანგეთის, ინგლისის და სხვა სახელმწიფოთა უნდობლობამ სსრ კავშირის მიმართ, მიუნხენის შეთანხმებამ და 1939 წლის 15 მარტის ჩეხოსლოვაკიის დარჩენილი ნაწილის ოკუპაციამ საბჭოთა კავშირის ხელისუფლება სერიოზული არჩევანის წინაშე დააყენა [Типпельскирх, 1994:6] (მოგვიანებით, უკვე 1945 წელს სტალინი კიდევ წერდა ფრ. რუზველტს: “რომ არ ყოფილიყო მიუნხენი, არ იქნებოდა თავდაუსხმელობის შესახებ პაქტი გერმანიასთან” [Волков, 1992:173; Крымская Конференция., 1979:139-144]).

აშშ-ს მხრიდან მიუნხენის კონფერენციის მხარდაჭერით, ჩეხოსლოვაკიის განაწილებაში პოლონეთისა და უნგრეთის მონაწილეობით და იაპონიის მიერ მიუნხენის შეთანხმების ცნობით, საბჭოთა კავშირი ერთიანი ანტისაბჭოური კოალიციის შექმნის საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა.

1935 წელს საფრანგეთთან და ჩეხოსლოვაკიასთან სსრ კავშირის მიერ გაფორმებული ხელშეკრულებები, ფაქტობრივად, უშედეგო აღმოჩნდა; ვერ მოხერხდა რეგიონალური პაქტის დადება სსრკ, საფრანგეთს, პოლონეთს, ჩეხოსლოვაკიას, ფინეთს, ლატვიას, ესტონეთს, ლიტვასა და ბელგიას შორის (ე. წ. “აღმოსავლეთის პაქტი”); განუხორციელებელი დარჩა წყნარი ოკეანის პაქტის გაფორმების იდეაც; კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნის მცდელობამ მარცხი განიცადა; მოსკოვის მოლაპარაკებამ ნაყოფი ვერ გამოიღო.

შექმნილი საერთაშორისო ვითარებიდან გამომდინარე კი საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობა ორ ფრონტზე ომის წარმოების საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა [Горингов, Горский, 2001:469].

ყოველივე ამის ლოგიკური შედეგი იყო სსრკ-გერმანიას შორის 1939 წლის 23 აგვისტოს თავდაუსხმელობის პაქტის გაფორმება, რომელიც არ შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც ჩვეულებრივი დოკუმენტი, რაც ასე დამახასიათებელი იყო 30-იანი წლების ევროპული სახელმწიფოების პოლიტიკური ურთიერთობებისათვის. მას ხელი მოაწერეს განსაკუთრებულ ვითარებაში, მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღებამდე რამდენიმე დღით ადრე.

თუ გერმანიისათვის მნიშვნელოვანი თვით ხელშეკრულება იყო, საბჭოთა კავშირისათვის არანაკლებ ღირებული გახდა გერმანიის მიერ დამატებით აღებული ვალდებულებები, რომლებიც დაფიქსირდა დამატებით საიდუმლო ოქმში. აღნიშნული ოქმით განისაზღვრა სსრკ-გერმანიის გავლენის სფეროები.

ოქმში არ აისახა გერმანიის მიერ აღებული კიდევ ერთი ვალდებულება. კერძოდ, გერმანიის დაპირება, გავლენა მოეხდინა სსრკ-იაპონიის ურთიერთობაზე, თუმცა, "ანტიკომინტერნული პაქტის" საპირისპიროდ გერმანია-სსრ კავშირს შორის ხელმოწერილმა თავდაუსხმელობის ხელშეკრულებამ თავისი როლი ითამაშა. პაქტის ხელმოწერისთანავე იაპონიაში კ. ჰირანუმას კაბინეტი გადადგა [Яковлев, 1988:116; Peace and War., 1983:91; Weinberg, 1995:35; Snyder, 2010:122].

“მე ვათავისუფლებ ადამიანს იმ დამამცირებელი ქიმერიისაგან, რასაც სინდისი ჰქვია. ჩემი უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ შებოჭილი არა ვარ თეორიული და მორალური ხასიათის წარმოდგენებით” [ავტორხანოვი, 1990:66]. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ამ სიტყვების ავტორი ჰიტლერი იყო, მისი დამოკიდებულება იაპონიის მიმართ, როგორც მოკავშირისადმი, სრულიად ბუნებრივად გამოიყურება.

არანაკლებ გაურკვეველ მდგომარეობაში აღმოჩნდა გერმანიის მეორე მოკავშირე — იტალიაც. ამასთან დაკავშირებით რუსი მკვლევარი ლ. ბელოუსოვი წერს, რომ რადგანაც ჩვეულებრივ ჰიტლერი სიძუნეს არ იჩენდა სიურპრიზების გაკეთებაში, ერთ-ერთი ასეთი სიურპრიზი იტალიისათვის 23 აგვისტოს თავდაუსხმელობის პაქტი იყო. აღნიშნული ხელშეკრულებით კიდევ ერთხელ დაირღვა ე. წ. “ფოლადის პაქტი”, რადგანაც წინასწარი კონსულ-

ტაციები გერმანია-იტალიას შორის 23 აგვისტოს მოვლენებთან დაკავშირებით არ ჩატარებულა. მაგრამ, ლ. ბელოუსოვის აზრით, პოლიტიკური პროვინციალიზმის მიუხედავად, შეუძლებელია მუსოლინი ვერ მიმხვდარიყო, რომ ჰიტლერის ემპაქური ნაბიჯი მხოლოდ და მხოლოდ ტაქტიკური მანევრი იყო, რომელიც დასავლეთში მძაფრი საომარი მოქმედებების გაჩაღების შემთხვევაში აღმოსავლეთით მშვიდობიანი ზურგის უზრუნველყოფას ისახავდა მიზნად [Белоусов, 1993:255].

რაც შეეხება 23 აგვისტოს თავდაუსხმელობის პაქტს, ფ. ვოლკოვი წერს: "არაერთხელ აღინიშნა, რომ გადანყვეტილება, რომელიც მიიღო სსრ კავშირის მთავრობამ გერმანიასთან თავდაუსხმელობის პაქტის გაფორმებასთან დაკავშირებით, არ იყო საუკეთესო" [Волков, 1992:158].

გასარკვევია, რამდენად გააძლიერა საბჭოთა კავშირის საზღვრები და რამდენად შეამცირა გერმანიის მხრიდან თავდასხმის საფრთხე გერმანია-სსრ კავშირის შორის პოლონეთის განაწილებამ. რუსულ ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული მოსაზრების საპირისპიროდ, რომ პოლონეთის განაწილებას სტალინი ქვეყნის უსაფრთხოების ინტერესიდან გამომდინარე დათანხმდა, რუსი ემიგრანტი ვ. სუვოროვი (ნამდვილი გვარი ვლადიმერ რეზუნი) წერს: "პოლონეთის განაწილებამდე სსრკ-გერმანიას შორის საერთო საზღვარი არ არსებობდა. პოლონეთი ერთადერთი ქვეყანა იყო, რომელსაც საერთო საზღვრები ჰქონდა საბჭოთა კავშირთანაც და გერმანიასთანაც. თუ ვინმე მიზნად დაისახავდა ომის გაჩაღებას სსრკ-გერმანიას შორის, ჯერ ეს კედელი უნდა გაემტვრია. ჰიტლერს უნდოდა ომი და შესთავაზა კიდეც სტალინს, მაგრამ რატომ დათანხმდა სტალინი? თუ საბჭოთა კავშირმა საზღვრები დასავლეთით 200-300 კმ-ით წასწია, გერმანიამ აღმოსავლეთით 300-400 კმ-ით გადმოინაცვლა. ამიტომაც, საბჭოთა კავშირის უსაფრთხოება არა თუ გაიზარდა, პირიქით — შემცირდა" [Суворов, 1992:37; Верт, 1999:292; Невежин, 1995:77; Новейшая история Отечества..., 1999:102].

ვ. სუვოროვი უფრო შორს მიდის, როდესაც ამტკიცებს, რომ სტალინის მიზანს გერმანიის წინააღმდეგ ომის გაჩაღება წარმოადგენდა და აქედან გამომდინარე დათანხმდა ის გერმანიასთან საერთო საზღვრის შექმნას [Суворов, 1992:45].

არანაკლებ საინტერესოა მ. მელტიუხოვის მოსაზრებაც, რომლის თანახმადაც 1939 წლის ზაფხულში სსრკ-გერმანიას შორის ომის გაჩაღების საფრთხე არ არსებობდა. უფრო მეტიც, "დღესდღეობით ვერსია ორ სახელმწიფოს შორის ომის გაჩაღების შესახებ უარყოფილია... სსრკ, დათანხმდა რა გერმანიასთან პაქტის გაფორმებას, ამით თავიდან აიცილა არა გერმანიასთან ომი, არამედ სსრკ მონაწილეობის შესაძლებლობა ევროპულ ომში. საბჭოთა დიპლომატიის მიზანსაც 1939 წლის ზაფხულში სხვა არაფერი წარმოადგენდა", — წერს იგი [Мельтюхов, 1995:72].

ჩვენი აზრით, გერმანიასთან პაქტის გაფორმებით საბჭოთა კავშირმა თავიდან აიცილა საერთაშორისო იზოლაციის საფრთხე. თუმცა, აღნიშნულ შეთანხმებას გააჩნდა უარყოფითი მხარეებიც:

1. არ გამართლდა ჩანაფიქრი გერმანიასა და საფრანგეთ-ინგლისს შორის გაჭიანურებული ომის და დროის გაყვანის თაობაზე. 44 დღის განმავლობაში ევროპაში ერთ დროს უძლიერესი სამხედრო სახელმწიფოს — საფრანგეთის დამარცხება ყველასათვის, და, განსაკუთრებით, საბჭოთა კავშირისათვის მოულოდნელი აღმოჩნდა.

მოგვიანებით ჩერჩილი თავის მოგონებებში წერდა: "საბჭოთა ხელმძღვანელობა შეშფოთდა საფრანგეთის დამარცხებით და მეორე ფრონტის ლიკვიდაციით. ის არ ელოდებოდა საფრანგეთის ასეთ სწრაფ დაცემას, ამყარებდა რა იმედებს დასავლეთის ფრონტზე მონიწილმდგეთა ურთიერთდაუძღურებასა და გამოფიტვაზე" [Churchill, Their Finest, 1954:548 Герберт, 2001:176].

რაც შეეხება მოგებულ ორ წელს, გერმანიის ხელისუფლებამ ეს დრო უფრო ნაყოფიერად გამოიყენა, ვიდრე საბჭოთა კავშირმა, დაიპყრო რა ფაქტობრივად მთელი ევროპა და გააძლიერა ქვეყნის სამხედრო-ეკონომიკური პოტენციალი, ხოლო გერმანიის შეიარაღებულმა ძალებმა მიიღეს დიდი საბრძოლო გამოცდილება [Hillgruber, 1981:75].

2. სტალინი, რომელიც ჩვეულებრივ ყველას ეჭვით უყურებდა, რატომღაც ჰიტლერს ნდობით მოეკიდა. ჯერ კიდევ 1939 წლის 23 აგვისტოს ი. რიბენტროპის მიღება იმდენად თბილ გარემოში შედგა, რომ გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრმა "თავი ისე იგრძნო, როგორც ძველ პარტიულ მეგობრებს შორის". როგორც ამტკიცებენ, სტალინმა ჰიტლერის სადღეგრძელოც კი შესვა. სამწუხაროდ, სტალინის სიმპათიები გერმანიის ხელმძღვანელობის მი-

მართ მხოლოდ სადღეგრძელოთი როდი გამოიხატა. პაქტის ხელმოწერისთანავე 4 ათასი გერმანელი ანტიფაშისტი ემიგრანტი გერმანიის ხელისუფლებას გადასცეს, ტერმინი "ფაშისტი" კი ლექსიკონიდან საერთოდ ამოიღეს [Канун и начало войны..., 1991:180; Слущ, 2004].

3. პაქტის ხელმოწერის შემდეგ, დარჩენილ დროში, საბჭოთა ხელმძღვანელობამ ვერ მოასწრო გერმანიასთან მოსალოდნელი ომისათვის სათანადოდ მომზადება. ამასთან, სტალინის მისწრაფება თავიდან აეცილებინა ომი იმდენად დიდი იყო, რომ მან, ფაქტიურად, იგნორირება გაუკეთა ყველა სიგნალს და წინასწარ გაფრთხილებას გერმანიის მხრიდან სსრ კავშირის წინააღმდეგ ომის მზადების შესახებ [Ржешевский, 1990:315; Дилкс, 2005; Sakwa, 1999:226; Stone, 2005:122].

სწორედ ამ ყველაფრის ლოგიკური შედეგი იყო ის, რომ 1941 წლის 22 ივნისისათვის სსრკ, ჩვენი აზრით, ომისათვის მოუმზადებული აღმოჩნდა.

საბჭოთა კავშირთან პაქტის გაფორმებით კი გერმანიის პოზიციები აშკარად გაუმჯობესდა. ჯერ კიდევ ო. ბისმარკი ამტკიცებდა, რომ ბრიტანეთ-საფრანგეთის ბლოკის წინააღმდეგ გერმანიის პოლიტიკის ფუნდამენტალური რეალიზაციისათვის აუცილებელი იყო მშვიდობიანი ურთიერთობების შენარჩუნება რუსეთთან [Hitler, 1939:330]. ამ მოსაზრებამ ნათელი დადასტურება პირველი მსოფლიო ომის დროს ჰპოვა. შესაბამისად, ჰიტლერის მხრიდან აღნიშნული ფაქტორის გაუთვალისწინებლობა თავიდანვე დაშვებული დიდი შეცდომა იქნებოდა [Зорге, 1995:87; Ширер, 2002:156-161; Speer, 1970:161-162].

თავდაპირველად ინგლისის და საფრანგეთის მმართველ წრეებს ი. რიბენტროპის ვიზიტთან დაკავშირებით მწვავე რეაქცია არ გამოუვლენიათ. ლ. ბეზიმენსკი წერს, რომ ი. რიბენტროპის ჩასვლა მოსკოვში ინგლისელებს და ფრანგებს არ აღუქვამთ დიდ მოვლენად. ყოველ შემთხვევაში, ისინი შეეცადნენ გარეგნულად მაინც არ გამოემჟღავნებინათ თავიანთი გრძნობები [Безыменский, 1989:30]. ნ. ჩემბერლენმა 23 აგვისტოს პაქტს "უსიამოვნო სიურპრიზი" უწოდა.

თავის მხრივ ფაქტია ისიც, რომ არც სტალინი განიცდიდა დიდ უხერხულობას მოსკოვის მოლაპარაკებების ფონზე, ინგლისისა და საფრანგეთისათვის გვერდის ავლით, ფაშისტურ გერმანიასთან

სეპარატისტულ გარიგებაზე წასულიყო [მენთეშაშვილი, 2005:168; Мельников, 2000:81].

ინგლისელი ისტორიკოსის ბეზილ ლიდელ პარტის მტკიცებით, ჰიტლერმა აღნიშნული პაქტის გაფორმებით ვერ მოახდინა სასურველი შთაბეჭდილება ინგლისზე. 23 აგვისტოს ხელშეკრულებით სტალინი ერთმანეთს აჯახებდა აშკარა და პოტენციურ მონიშნალობდეგებს. ეს კი საბჭოთა რუსეთის მიმართ საფრთხის შემცირებას, მონიშნალობდეგეთა დასუსტებას და ომის შემდგომ მსოფლიოზე რუსეთის დომინირებული გავლენის უზრუნველყოფას ნიშნავდა [Гарт, 1976:65].

სულ სხვა პრობლემაა, თუ რამდენად მორალური იყო საბჭოთა კავშირს და გერმანიას შორის შემდგარი გარიგება. ამასთან, გვესახება, რომ იმ დროს, როდესაც ომი კარს იყო მომდგარი, ხოლო საერთაშორისო ვითარება მეტად დაძაბული და გაურკვეველი, მკაცრი მორალური პრინციპების დაცვა საბჭოთა კავშირის მხრიდან ძნელად წარმოსადგენი იქნებოდა.

დასაფიქრებელია აგრეთვე, რა გარანტიების მიცემა შეეძლო საბჭოთა კავშირისათვის გერმანიას და იქნებოდა თუ არა ისინი რეალური? ლ. ტროცკი ამასთან დაკავშირებით თავის დროზე წერდა, რომ ასეთი გარანტიები არ არსებობდა და არსებითად ვერც იქნებოდა. თავის მხრივ კრემლი ისე იქცეოდა, თითქოსდა არც გერმანიის და არც იაპონიის მხრიდან არანაირი საშიშროება არ ემუქრებოდა. იმავდროულად ის ეწეოდა ფლირტს დასავლეთის დემოკრატიულ სახელმწიფოებთან. კრემლის პოლიტიკის მთავარი ხაზი ჰიტლერთან და მიკადოსთან შეთანხმება, ხოლო ინგლისთან და საფრანგეთთან დამატებითი კავშირის გაფორმებით თავის დაზღვევა იყო [Троцкий, Сталин, 1990:285] (თუმცა, ტროცკის მოსაზრების საპირისპიროდ უნდა აღინიშნოს, რომ 1939-1941 წწ. საბჭოთა კავშირის ხელისუფლებამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობის გაზრდას [История России..., 2009:491, 494]).

საინტერესოა, რომ არც საიდუმლო ოქმის და არც შემდგომ გერმანია-სსრ კავშირს შორის ხელმოწერილი საიდუმლო შეთანხმებების რატიფიცირება არ მომხდარა, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ აღნიშნული დოკუმენტები სხვა არაფერი იყო, თუ არა ორ სახელმწიფოს შორის მიმდინარე დიპლომატიური თამაშის ნაწილი.

საიდუმლო ოქმის არსებობის აღიარებას საბჭოთა ხელისუფლების მხრიდან საკმაოდ დიდი დრო დაჭირდა და ეს მხოლოდ 1990 წელს გახდა შესაძლებელი, როდესაც 1939 წელს საბჭოთა კავშირსა და გერმანია შორის ხელმოწერილი ყველა საიდუმლო შეთანხმების ტექსტები საბჭოთა კავშირში არსებული ორიგინალების მიხედვით გამოქვეყნდა.

XX საუკუნის 30-იან წლებში, დასავლეთში ფაშისტური გერმანიის და აღმოსავლეთში იაპონიის აგრესიის საფრთხის ზრდის პირობებში, საბჭოთა კავშირის ოფიციალური საგარეო პოლიტიკური ხაზი ევროპაში და აზიაში კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნისაკენ იყო მიმართული. გერმანიის სამხედრო ძლიერების ზრდა არანაკლებ აფრთხობდა ევროპის რიგი ქვეყნების მმართველ წრეებსაც [Розанов, 1989:14]. გერმანელები მხოლოდ ევროპაში როდი ითხოვდნენ დაკარგული პოზიციების დაბრუნებას. სხვა ქვეყნების ხარჯზე თავიანთი ტერიტორიების გაზრდა როგორც ევროპაში, ისე მის გარეთ (კოლონიები), მათ უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა. ეკონომიკური და პოლიტიკური წინააღმდეგობანი კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის ისევ კაპიტალისტური სისტემის შიგნით ქმნიდა საფუძველს დიდი შეტაკებისათვის. თუმცა, არანაკლები საშიშროების წინაშე იდგა მსოფლიოში ერთადერთი სოციალისტური სახელმწიფო — საბჭოთა კავშირიც.

ითვალისწინებდა რა შექმნილ ვითარებას, საბჭოთა დიპლომატია მ. ლიტვინოვის მეთაურობით 30-იანი წლების დასაწყისიდან 1939 წლის მაისამდე იბრძოდა ანტიფაშისტური ძალების გაერთიანებისათვის. 1933-1935 წლებში კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის პირველი კონტურებიც გამოიკვეთა [История Отечества, 1998:270; History of Soviet., 1969:102-107]. 1933 წლის ივლისში საბჭოთა კავშირის ინიციატივით ევროპისა და აზიის 11 სახელმწიფომ ხელი მოაწერა კონვენციას აგრესიის რაობის განსაზღვრის შესახებ.

1933 წლის 16 ნოემბერს დიპლომატიური ურთიერთობა დამყარდა საბჭოთა კავშირ-აშშ-ს, რაც გამოწვეული იყო მსოფლიო ეკონომიკური კრიზისითა და სსრ კავშირის როლის გაზრდით საერთაშორისო ასპარეზზე, აგრეთვე, აღმოსავლეთში იაპონიის მხრიდან მზარდი საშიშროების შექმნით [Сиполс, За несколько ,1989:50].

1933 წლის ოქტომბერში დაისვა საბჭოთა კავშირის ერთა ლიგაში შესვლის საკითხი. ინიციატივა საფრანგეთიდან მოდიოდა, მაგრამ აღნიშნული იდეის რეალიზაცია 1934 წლის ოქტომბრამდე არ მოხერხდა, ვიდრე ფაშისტურმა გერმანიამ არ გამოთქვა ერთა

ლიგის დატოვების სურვილი [Международное положение..., 1939:232-233].

საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელობის აზრით, ევროპაში ეფექტური კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მჭიდრო პოლიტიკურ და სამხედრო თანამშრომლობას სსრკ-სა და საფრანგეთს შორის. 1933-1935 წლებში, საფრანგეთში, სადაც შემფოთებულნი იყვნენ გერმანიის გაძლიერებით, საბჭოთა კავშირის ხელისუფლების მიერ გამოთქმულ იდეას ფართო გასაქანი მიეცა. 1933 წლის ოქტომბერში საფრანგეთმა საბჭოთა მთავრობას ურთიერთდახმარების შესახებ ხელშეკრულების გაფორმება შესთავაზა. საბჭოთა კავშირი არათუ დათანხმდა აღნიშნული ხელშეკრულების ხელმოწერაზე, არამედ წინადადებაც წამოაყენა მასში მონაწილეობა მიეღო პოლონეთის, ჩეხოსლოვაკიის, ბელგიის, ლატვიის, ლიტვისა და ფინეთის ხელმძღვანელობასაც (ამ უკანასკნელის ანტისაბჭოთა განწყობილება განსაკუთრებით შესამჩნევი მოგვიანებით გახდა [Юссила, Хентила, 1998:175]). გამორიცხული არ იყო აღნიშნულ ხელშეკრულებაზე საკუთრივ გერმანიის მიერთებაც [Международное положение..., 1939:235-238; Розанов, 1989:16; Антюхина-Московченко, 1967:11].

მაგრამ კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის შექმნა იმდროინდელ ევროპაში არ მოხერხდა. გერმანიამ უარი განაცხადა "აღმოსავლეთის პაქტში" მონაწილეობაზე. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრ ლუი ბარტუს და იუგოსლავიის მეფე ალექსანდრეს მკვლელობამ კი სერიოზული დარტყმა მიაყენა აღნიშნული სისტემის შექმნის საქმეს [Борисов, 1964:72-73; Германская восточная политика., 1974:230-231].

საერთაშორისო ვითარების შემდგომ განვითარებაში არანაკლებ ნეგატიური როლი ითამაშა 1932-1934 წლებში ჟენევაში განიარაღების შესახებ მიმდინარე საერთაშორისო კონფერენციის წარუმატებლობამ, რაშიც დიდი წვლილი არა მარტო დასავლეთის სახელმწიფოებს, არამედ საბჭოთა კავშირსაც მიუძღოდა [Зынох, Когошин, 1989:124].

ასეთ პირობებში ინიციატივა მსოფლიო პოლიტიკაში გერმანიისა და მისი მოკავშირეების ხელში გადავიდა.

გერმანიის ერთ აგრესიულ ნაბიჯს მეორე მოჰყვა. ავსტრიის ანშლუსის შემდგომ 1938 წლის 29 სექტემბერს მიუნხენში შედგა ოთხთა კონფერენცია, რისი ლოგიკური გაგრძელებაც 1939 წლის

14 მარტს სლოვაკეთის გამოყოფა, 15 მარტს ჩეხოსლოვაკიის დარჩენილი ტერიტორიის ოკუპაცია და 1939 წლის 1 სექტემბერს მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღება იყო [Ширер, 1999:11-17].

ჯერ კიდევ 30-იანი წლების დასაწყისში ჩერჩილი წერდა: "გერმანელები ითხოვენ თანასწორობას შეიარაღებაში, არმიისა და ფლოტის ორგანიზაციაში. ეს განსაკუთრებით საშიში მოთხოვნაა. თუ გერმანია მიაღწევს სრულ თანასწორობას სამხედრო თვალსაზრისით, იმ დროს, როდესაც მისი საკუთარი პრეტენზიები დაუკმაყოფილებელია, უეჭველია, ჩვენ საერთოევროპული ომის აღმოცენების საშიშროების წინაშე აღმოვჩნდებით" [Трухановский, 1995:227].

1933 წლიდან მოყოლებული 1939 წლის 1 სექტემბრამდე (და შემდგომაც) დასავლეთის სახელმწიფოებს არ სურდათ შეემჩნიათ გერმანიაში მიმდინარე ცვლილებები.

ინგლისელი და ფრანგი დიპლომატები, მოქმედებდნენ რა ლოზუნგით — იცოდე შენი ინტერესების შესახებ და ზრუნავდე მათთვის, ფიქრობდნენ, რომ გერმანიასთან ომი მათი სახელმწიფო ინტერესებისათვის მიუღებელი იყო, ამიტომაც მისი თავიდან აცილებისათვის ძალას არ იშურებდნენ.

ამიტომაც, ჰიტლერს სრულიად არ გასჭირვებია მიუხედავად შეთანხმებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ უყოყმანოდ დაერღვია ინგლის-საფრანგეთისათვის მიცემული პირობა და მიუხედავად შემდეგ ჩეხოსლოვაკიის სრული ოკუპაცია მოეხდინა. "სახელმწიფოს ინტერესები ხელშეკრულებებზე მაღლა დგას. მარადიულად მხოლოდ წარმატება, ძალა მოქმედებს", — ამბობდა იგი და ცხოვრებაშიც თავისი ნათქვამის სრულ რეალიზაციას ახდენდა [Розанов, 1991:19].

1939 წლის 23 აგვისტოს გერმანია-სსრ კავშირს შორის ხელმოწერილი თავდაუსხმელობის პაქტით, ჰიტლერმა კიდევ ერთხელ დაამტკიცა, რომ მისთვის სიმპათიები და ანტიპათიები არ არსებობდა. გერმანიას, გაინაღდა რა აღნიშნულ ომში სსრ კავშირის მხრიდან ნეიტრალიტეტი, მეტი არც უნდოდა. მეორე მხრივ, აღნიშნულმა პაქტმა შესაძლებლობა მისცა საბჭოთა კავშირს მცირე დროით რთული ვითარებიდან გამოსულიყო [Россия и СССР..., 2001:185].

თუ საბჭოთა ისტორიკოსები დადებით შეფასებას აძლევენ 1939 წლის 23 აგვისტოს პაქტს თავდაუსხმელობის შესახებ, დასავ-

ლედი ისტორიკოსები თვლიან, რომ სტალინმა აღნიშნული ხელშეკრულების დადებით ზიანი მიაყენა არა მხოლოდ საბჭოთა კავშირს, არამედ უფრო მეტიც, ხელი შეუწყო მეორე მსოფლიო ომის გაჩაღებას.

სსრ კავშირის დამოკიდებულებას პოლონეთისადმი და, განსაკუთრებით, 23 აგვისტოს გადაწყვეტილებას, დასავლეთში გაცემლობად მიიჩნევენ. რომ არა საბჭოთა კავშირის მხრიდან პოლონეთისადმი ზურგში მიყენებული დარტყმა, გერმანია ვერ შეძლებდა მის დაპყრობას ორი კვირის განმავლობაში [Ширер, 1991:375; Stolfi, 1991:6].

მართალია, სსრკ-პოლონეთს შორის კეთილმეზობლური ურთიერთობები არ არსებობდა, მაგრამ ფაქტია, რომ ამაში დიდი დამსახურება პოლონეთსაც მიუძღოდა. საბჭოთა კავშირის მიერ 17 სექტემბერს პოლონური ტერიტორიების დაკავების ფაქტიც, თავისთავად, სამხედრო ექსპანსია და სხვისი სუვერენიტეტის ხელყოფა იყო, მაგრამ საბჭოთა ხელისუფლება, უზრუნველყოფდა რა საკუთარი სახელმწიფო საზღვრების უსაფრთხოებას, პოლონეთის სახელმწიფოებრივი ინტერესების იგნორირების ხარჯზე განამტკიცებდა საკუთარ თავდაცვითუნარიანობას. პრინციპში, აღნიშნული ტერიტორია რომ საბჭოთა კავშირს არ დაეკავებინა, მას გერმანია დაიჭერდა.

უცნაური ომის მიმდინარეობამ კი აჩვენა, რომ არც ინგლის-საფრანგეთს შესტკიოდა გული პოლონეთზე. პოლონეთი აღნიშნული ქვეყნებისათვის იმ მეორეხარისხოვან სახელმწიფოს წარმოადგენდა, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში არსებობა უნდა შეეწყვიტა.

ამრიგად, მეორე მსოფლიო ომისწინა ევროპაში აქტიური მუშაობა მიმდინარეობდა ერთიანი უსაფრთხოების სისტემის შესაქმნელად. თუმცა, ეს აქტიურობა უშედეგო აღმოჩნდა, რადგან მოლაპარაკებების მონაწილე თითოეული სახელმწიფო საკუთარი ინტერესების განხორციელებაზე უფრო ზრუნავდა, ვიდრე კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის ჩამოყალიბებაზე. განსაკუთრებით თვალში საცემი ინგლისისა და საფრანგეთის პოზიციები იყო. ერთის მხრივ, ისინი, გერმანიის მოსალოდნელი აგრესიის შესაჩერებლად, თითქოსდა ევროპის ქვეყნების გაერთიანებას ცდილობდნენ, მეორეს მხრივ კი ძალ-ღონეს არ იშურებდნენ ფაშისტური გერმანიის აგრესია აღმოსავლეთით – ბოლშევიკური რუსეთის წი-

ნაალმდეგ მიემართათ. თუმცა, არც საბჭოთა კავშირი იქნებოდა წინააღმდეგი, თუ ომი ინგლის-საფრანგეთსა და გერმანიას შორის დაიწყებოდა.

არსებული ვითარებიდან გამომდინარე, საბჭოთა კავშირი, რომელიც მოსკოვის კონფერენციაზე დარწმუნდა ინგლის-საფრანგეთთან მოლაპარაკების უნაყოფოებაში, იმაში, რომ ისინი არ აპირებდნენ გამხდარიყვნენ მისი მოკავშირეები, შეთანხმებაზე წავიდა ფაშისტურ გერმანიასთან. ფაქტობრივად, ეს იყო სსრკ-ს ხელმძღვანელობის მცდელობა თავიდან აეცილებინა საერთაშორისო იზოლაციაში მოხვედრის და შესაძლო ომში ძალზე წამგებიან ვითარებაში ჩაბმის საფრთხე. ამ მიზნის მისაღწევად იგი (დაარღვია რა თავისი ადრინდელი საგარეო პოლიტიკის ფუნდამენტური პრინციპები) 1939 წლის 23 აგვისტოს წავიდა არა მარტო თავდაუხმელობის პაქტის, არამედ დამატებითი საიდუმლო ოქმის ხელმოწერაზეც გერმანიასთან.

წყაროები

1. სტალინი ი., საანგარიშო მოხსენება პარტიის XVIII ყრილობაზე საკავშირო კპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ. 1939 წლის მარტი. თბ., 1952.
2. Churchill W. S., "Iron Curtain Speech".
http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversion_s/16/1946-03-05.pdf
3. Churchill W. S., The Second World War. The Gathering Storm. V. I. Boston, 1985.
4. Churchill W. S., The Second World War. Their Finest Hour. Boston, V. II. 1985.
5. Hitler A., Mein Kampf.
<http://mk.christogenea.org/files/Adolf%20Hitler%20-%20Mein%20Kampf%20english%20translation%20unexpurgated%201939.pdf>
6. Litvinoff's Declaration on March 28, 1939.
http://www.letton.ch/lv_38.htm
7. Molotov V., The International Situation and Soviet Foreign Policy. Moscow, 1939.
8. Nazi-Soviet Relations, 1939-1941. Documents from the Archives of the German Foreign Office. Edited by Raymond James Sontag and James Stuart Beddie. Department of State, 1948. Department of State Publication 3023.
<http://www.ibiblio.org/pha/nsr/nsr-preface.html>
9. Speer A., Inside the Third Reich. Memoirs. New York, 2008.
10. Бенеш Э., Воспоминания о трагедии. Жур. «Новое время». №11. 1989.
11. Год кризиса. 1938-1939 гг. Документы и материалы. Редколлегия сборника: Бондаренко А. П., Венков И. Н., Дегтярев А. Я., Ильичев Л. Ф., Ковалев Ф. Н., Сиполс В. Я., Фалин В. М. Т.1. М.,1990.
12. Год кризиса. 1938-1939 гг. Документы и материалы. Редколлегия сборника: Бондаренко А. П., Венков И. Н., Дегтярев А. Я., Ильичев Л. Ф., Ковалев Ф. Н., Сиполс В. Я., Фалин В. М. Т. 2. М.,1990.
13. Гюнше О., Линге Г., Неизвестный Гитлер. М., 2005.
14. Документы внешней политики СССР. Т. 20. Редакторы-

- составители: А. А. Громыко, В. М. Хвостов, И. Н. Земсков и др. М., 1976.
15. Документы внешней политики СССР. Т. 21. Редакторы-составители: А. А. Громыко, В. М. Хвостов, И. Н. Земсков и др. М., 1977.
 16. Документы внешней политики СССР. Т. 26. Редакторы-составители: А. А. Громыко, В. М. Хвостов, И. Н. Земсков и др. М., 1978.
 17. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. 1939-1943 гг. Т. VII. Том подготовили: Э. Басинский, К. В. Большакова, С. Вронский, В. Т. Ковальский, С. Лопатнюк, И. Д. Павлушина. М., 1973.
 18. История ВКП(б). Краткий курс. М., 1938. http://slova.ru/page_slova_96600.html
 19. История Германии. Учебное пособие в 3-х тт. Под общей редакций Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. Т.3. Документы и материалы. Ответственные редакторы С. А. Васютин, Ю. В. Галактионов, Л. Н. Корнева. М., 2008.
 20. Герберт Д., Москва, Токио, Лондон – Двадцать лет германской внешней политики. СПб., 2001.
 21. Канун и начало войны. Документы и материалы. Составитель Л. А. Киршнер. Л., 1991.
 22. Крымская Конференция руководителей трех союзных держав - СССР, США и Великобритании (4-11 февраля 1945 г.). Главный редактор А. А. Громыко. М., 1979.
 23. К событиям в Чехословакии. Ответственный по выпуску Н. Ф. Богачевский. Сталинград, 1938.
 24. Ллойд Джордж Ф., Европейский хаос. Л-М., 1924.
 25. Ллойд Джордж Ф., Правда о мирных договорах. Т. 2. М., 1957.
 26. Лобанов М., Сталин в воспоминаниях современников и документах эпохи. М., 2002.
 27. Майский И. М., Воспоминания советского дипломата. М., 1987.
 28. Международное положение и внешняя политика СССР. Сборник документов и материалов. М., 1939.
 29. Накануне, 1931-1939. Как мир был ввергнут в войну: краткая история в документах, воспоминаниях и комментариях. Составители: Н. Яковлев, О. Степанова, Е. Салынская. М., 1991.

30. Падение Третьего рейха: Сборник. М., 2005.
31. Папен Ф., Вице-канцлер третьего рейха. Воспоминания политического деятеля гитлеровской Германии 1933-1947. М., 2005.
32. Сталинское Политбюро в 30-е годы. Сборник документов. Составитель О. Хлевнюк. М., 1995.
33. Солсбери Г., Сквозь бури нашего времени. Воспоминания. М., 1993.
34. Тайны дипломатии третьего рейха. Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел 1944-1955. Редакционная коллегия: В. С. Христофоров, доктор юридических наук (отв. редактор), А. Н. Артизов, доктор исторических наук, В. В. Журавлев, доктор исторических наук, В. Г. Макаров, кандидат философских наук, А. В. Репников, доктор исторических наук. М., 2011.
35. Троцкий Л. Д., Моя жизнь. Т. 2. М., 1990.
36. Троцкий Л. Д., Портреты революционеров. М., 1991.
37. Троцкий Л. Д., Сталин. Т. 2. М., 1990.
38. Черчилль У., Мускулы мира. М., 2006.

ლიტერატურა

39. ავტორბანოვი ა., სტალინის სიკვდილის საიდუმლო. თბ., 1990.
40. გუს-ვიზიროვი. როგორ ემზადება ომისათვის საფრანგეთი. თბ., 1927.
41. ენუქიძე დ., საბჭოთა საგარეო პოლიტიკა 40 წლის მანძილზე. თბ., 1957.
42. მენტეშაშვილი ა., XX საუკუნის გამოჩენილი პოლიტიკოსები და დიპლომატები. თბ., 2005.
43. მოსლი ლ., დაკარგული დრო. თბ., 1980.
44. სვანაძე ლ., ინგლისში ჰესის გაფრენის საიდუმლო (უ. ჩერჩილისა და კგბ-ს არქივების მიხედვით). წიგნი მეორე: დაპატიმრებიდან სიკვდილამდე. ქუთაისი, 2005.
45. სვანაძე ლ., ინგლისში ჰესის გაფრენის საიდუმლო. (უ. ჩერჩილისა და კგბ-ს არქივების მიხედვით). წიგნი პირველი: დაბადებიდან დაპატიმრებამდე. ქუთაისი,

2003.

46. სვანაძე ლ., უინსტონ ჩერჩილი და კონსერვატორები. თბ., 1989.
47. სვანაძე ლ., უინსტონ ჩერჩილი. პოლიტიკური ბიოგრაფია. წიგნი მეორე: რთული გზა მწვერვალისაკენ, პრემიერ-მინისტრი. ქუთაისი, 2007.
48. Black J., A History of Diplomacy. London, 2010.
49. Hillgruber A., Germany and the Two World Wars. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, England. 1981.
50. History of Soviet Foreign Policy, 1917-1945. Russian text edited by B. Ponomarev, A. Gromiko, V. Khvostov. Moscow. 1969.
51. Irving D., Hitler's War and the War Path. London, 2002.
52. Issraeljan V., Kutakov I., Diplomacy of Aggression. Berlin-Rome-Tokyo Axis, its Rise and Fall. Moscow, 1970.
53. Kennedy P., The Rise and the Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. London, 1988.
54. Kissinger H. A., Diplomacy. New York, 1994.
55. Krivickas D., The Molotov-Ribbentrop Pact of 1939: Legal and Political Consequences. Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Consequences. V. 34, No. 2 - summer 1989. http://www.lituanus.org/1989/89_2_02.htm#Ref
56. Langer H., The World War II 100: a ranking of the most influential figures of the Second World War. The USA, 2001.
57. Milestones of Soviet Foreign Policy, 1917-1967. Moscow, 1967.
58. Moorhouse R., Berlin at War. New York, 2010.
59. Rozanov H., Behind the Scenes of Third Reich Diplomacy. Moscow. 1981.
60. Reynolds D., From World War to Cold War. Churchill, Roosevelt, and the International History of the 1940-s. New York, 2006.
61. Rosenfeld G., The World Hitler Never Made. Alternate History and the Memory of Nazism. New York, 2005.
62. Sakwa R., The Rise and Fall of the Soviet Union 1917-1991. London and New York, 1999.
63. Stolfi R. H. S., Hitler's Panzers East. Norman, 1991.
64. Peace and War. United States Foreign Policy, 1931-1941.

United States Government Printing Office. Washington: 1943.
<http://www.ibiblio.org/pha/paw/>

65. Sheinis Z. Maxim Litvinov. Moscow, 1990.
66. Snyder T., Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin. New York, 2010.
67. Stalin. A new History. Edited by Sarah Davies and James Harris. New York, 2005.
68. Stolfi R. H. S., Hitler's Panzers East: World War II Reinterpreted. Norman, 1991.
69. Stone D., War Summits: the Meetings that Shaped World War II and the Postwar World. Canada, 2005.
70. Stone D., A Military History of Russia: from Ivan the Terrible to the War Chechnya. The USA, 2006.
71. The Cambridge History of Russia. The Twentieth Century. V. III. Edited by Ronald Grigor Suny. 2006.
72. Thompson K. W., Winston Churchill's World View. Statesmanship and Power. Louisiana State University Press. Baton Rouge and London. 1983.
73. Weinberg G. L., A World at Arms. A Global History of World War II. USA, 1995.
74. Александров М., Внешнеполитическая доктрина Сталина. Canberra, 1995.
<http://grachev62.narod.ru/alexandrov/content.htm>
75. Антюхина-Московченко В., СССР и Франция. Советско-французские отношения в 1917-1967 гг. М., 1967.
76. Антюхина-Московченко В., Шарль де Голль и Советский Союз. М., 1990.
77. Айххольц Д., Цели Германии в войне против СССР. Жур. «Новая и новейшая история». №6. 2002.
78. Барсенков А. С., Вдовин А. И., История России 1917-2009. М., 2010.
79. Барсенков А. С., Вдовин А. И., История России 1938-2002. М., 2003.
80. Бедарида Ф. Черчилль., Жизнь замечательных людей. М., 2003.
81. Безыменский Л., Альтернативы 1939 года. Жур. «Новое время». №23. 1989.
82. Безыменский Л., Второй Мюнхен. Жур. «Новая и новейшая история». №4. 1989.
83. Безыменский Л., Гитлер и Сталин перед схваткой. М., 2000.
84. Безыменский Л., О чем не договорился Сталин с Гитлером

- в 1939 году. Жур. «Новое время». №37. 1991.
85. Белаш Е. Ю., Мифы первой мировой. М., 2012.
 86. Белоусов Л. С., Бенито Муссолини. Жур. «Новая и новейшая история». №5. 1991.
 87. Белоусов Л. С., Муссолини: диктатура и демагогия. М., 1993.
 88. Бельская А., Мюнхенское предательство и его последствия. М., 1939.
 89. Бережков В. М., Просчет Сталина. Жур. «Международная жизнь». №9. 1991.
 90. Бережков В. М., Страницы дипломатической истории. М., 1987.
 91. Бешанов В. В., «Кроваво-Красная Армия. По чьей вине?». М., 2010.
 92. Бланк А. С., Легенды и мифы реакционной буржуазной историографии о германском фашизме. М., 1972.
 93. Блищенко И. П., Кудрявцев В. Д. СССР и европейская безопасность. М., 1971.
 94. Борисов Ю. В., Советско-французские отношения (1924-1945 гг.). М., 1964.
 95. Борисов Ю. В., Советско-французские отношения и безопасность Европы. М., 1960.
 96. Бриггс Э., Клэвин П., Европа нового и новейшего времени с 1789 года и до наших дней. М., 2006.
 97. Буллок А., Гитлер и Сталин, жизнь и власть. Т. 2. Смоленск, 1994.
 98. Буровский А. М., Великая Гражданская война 1939-1945. М., 2009.
 99. В августе 39-го (Из мемуаров переводчика МИД фашистской Германии). Газ. «За рубежом». №2. 1989.
 100. Великая Отечественная война 1941-1945 гг. Словарь-справочник. М., 1988.
 101. Верт А., Россия в войне 1941-1945. М., 1967.
 102. Верт Н., История Советского государства 1900-1991. М., 1999.
 103. Военная энциклопедия. Т. 8. СПб., 1912.
 104. Волков Ф., Двойная игра. Жур. «Новое время». №37. 1980.
 105. Волков В. К., Мюнхенский сговор и балканские страны. М., 1978.
 106. Волков С. В., Емельянов Ю. В., До и после секретных протоколов. М., 1990.

107. Волков Ф. Д., Взлет и падение Сталина. М., 1992.
108. Волков Ф. Д., Тайное становится явным. М., 1989.
109. Волкогонов Д. А., Драма решений 1939 года. Жур. «Новая и новейшая история». №4. 1989.
110. Волкогонов Д. А., Триумф и трагедия. Политический портрет И. В. Сталина. Кн. 1. М., 1989.
111. Всеволодов Р., Можно ли было не допустить второй мировой войны. Жур. «Огонек». №18. 1988.
112. Всемирная история в десяти томах. Редакторы: Е. М. Жуков, Л. И. Зубок, А. М. Дубинский, Гр. Н. Севостьянов. Т. 9. М., 1962.
113. Всемирная история. В 24 томах. Т. 20. Под редакцией А. Н. Бадака, И. Е. Войнич. Минск, 1999.
114. Вудман. Д., Германия вооружается. М., 1935.
115. Галкин А. А., Германский фашизм. М., 1967.
116. Гарт Б., Дейтон Н., Мартин К., От Мюнхена до Токийского залива. Взгляд с запада на трагические страницы Второй мировой войны. М., 1992.
117. Гарт Л. Б., Вторая мировая война. М., 1976.
118. Германская восточная политика в новое и новейшее время. Проблемы истории и историографии. Составитель В. К. Фураев. М., 1974.
119. Гинцберг Л. И., На пути в имперскую канцелярию. Германский фашизм рвется к власти. М., 1972.
120. Гинцберг Л. И., Советско-германский пакт: замысел и его реализации. Жур. «Отечественная история». №3. 1996.
121. Гинцберг Л. И., Тень фашистской свастики. Как пришел Гитлер к власти. М., 1967.
122. Горинев М. М., Горский А. А. История России с древнейших времен до конца XX в. М., 2001.
123. Горлов С.А., Совершенно секретно: Альянс Москва-Берлин, 1920-1933 гг. (Военно-политические отношения СССР — Германия). М., 2001.
124. Громов С., Рискованный шаг графа Шуленбурга. Жур. «Новое время». №8. 1991.
125. Даниелс Р. В., Взлет и падение коммунизма в России. М., 2011.
126. Деборин Г. А., Международные отношения и внешняя политика СССР. 1917-1945 гг. М., 1946.
127. Деборин Г. А., Образование двух очагов войны и борьба СССР за создание коллективной безопасности (1932-1937

- гг.). М., 1947.
128. Джилас М., Лицо тоталитаризма. М., 1992.
129. Дилкс Д., Черчилль, Иден, Сталин: штрихи к политическим портретам. «Новая и новейшая история». №1. 2005.
130. Дипломатический словарь. Т. 3. М., 1973.
131. Дитрих А. Л., Юридические последствия пакта «Молотова-Рибентроппа» для балтийских государств. <http://www.hot.ee/russconference/objekt/objekt-00.html>
132. Дранг нах остен. Составители: А. Иерусалимский, Н. Державин. Тб., 1944.
133. Жиро Р., Франция в 1939 год. Жур. «Новая и новейшая история». №2. 1991.
134. Жуков Ю., Сталин: тайны власти. М., 2005.
135. Жюгжда Р., Несколько дней в августе. Газ. «Известия». №234. 1987.
136. Золотарев В. А., Второй фронт против Третьего Рейха. СПб., 2005.
137. Зорге Р., Тюремные записки. Жур. «Новая и новейшая история». №2. 1995.
138. Зубок В., Когошин А., Упущенные возможности 1939 года. Жур. «Международная жизнь». №1. 1989.
139. Ивашин И. Ф., Международные отношения и внешняя политика СССР накануне второй мировой войны (март-сентябрь 1939 г.). М., 1951.
140. Ивашин И. Ф., Мюнхенский сговор и развязывание войны в Европе. Борьба СССР за коллективный отпор фашистским агрессорам. М., 1949.
141. Ивашин И. Ф., Политический кризис 1939 года в Европе. Борьба СССР за коллективный отпор агрессорам. М., 1948.
142. Историки спорят. Редактор В. С. Лельчук. М., 1988.
143. История внешней политики СССР, 1917-1985. Т. 1. М., 1985.
144. История второй мировой войны 1939-1945. В двенадцати томах. Главная редакционная комиссия: А. А. Гречко (председатель), Г. А. Арбатов, В. А. Виноградов, П. В. Волобуев, Б. Г. Гафуров.... Редакционная коллегия первого тома: Г. А. Деборин (главный редактор), О. Ф. Сувениров, В. Г. Клевцов, Е. Ф. Никитин, Ю. А. Поляков, В. П. Серегин, К. К. Шириня. Т. 1. М., 1973.

145. История Германии. Учебное пособие в 3-х тт. Под общей редакций Б. Бонвеча, Ю. В. Галактионова. Т.2. От создания Германской империи до начала XXI века. Ответственный редактор Ю. В. Галактионов. М., 2008.
146. История дипломатии. Под редакцией А. А. Громыко. М., 1965.
147. История дипломатии. Под редакцией В. П. Потемкина. М., - Л., 1945.
148. История дипломатии. Составитель А. Лактионов. М., 2005.
149. История и сталинизм. Составитель А. Н. Мерцалов. М., 1991.
150. История новейшего времени стран Европы и Америки. 1918-1945 гг. М., 1989.
151. История Отечества. Под редакцией В. М. Борисова, Г. Д. Комкова, А. П. Березовского. М., 1998.
152. История России в вопросах и ответах. Составитель С. А. Кислицын. Ростов-на-Дону, 1997.
153. История России XX в. Ответственный редактор В. П. Дмитриенко. М., 1998.
154. История России XX начала XXI века. Под редакцией Л. В. Милова. М., 2009.
155. История России с начала XIX до начала XXI в. Под редакцией А. Н. Сахарова. М., 2003.
156. Казанцев Ю. И., Международные отношения и внешняя политика России. Новосибирск, 2002.
157. Карпов В., Генералиссимус. Кн. I. Калининград, 2002.
158. Кеннан Дж., Дипломатия второй мировой войны глазами американского посла в СССР. М., 2002.
159. Кериллис А., От Балтики до Черного моря. Газ. «Известия». №30. 1989.
160. Кирсанова Н., Англичане штудиируют Геббельса. Жур. «Эхо планеты». №32. 1992.
161. К истории заключения советско-германского договора о ненападении 23 августа 1939 года (документальный обзор). Жур. «Новая и новейшая история». №6. 1989.
162. Киш Г., Гитлер и другие. М., 1934.
163. Клавинг В., Западный фронт. Германия в войне 1939-1945. М., 2005.
164. Климовский Д. С., Зловещий пакт. Из истории германо-польских отношений межвоенного двадцатилетия. Минск, 1968.

165. Кобляков И. К., Борьба СССР за мир и коллективную безопасность (1938-1941 гг.) М., 1975.
166. Ковалев Ф., Бирюков Д., Уроки прошлого. Выводы на будущее. Газ. «Известия». №236. 1989.
167. Ковалев Ф., Ржешевский О., Так начиналась война. Газ. «Правда». №274. 1988.
168. Кондрашев С., Два августа. Газ. «Известия». №243. 1989.
169. Корнев Н., От Носке до Гитлера. М., 1934.
170. Корнилов Н., Ночь черного ворона. Газ. «Известия». №76. 1989.
171. Кох-Хиллебрехт М., Ното Гитлер: психограмма диктатора. Минск, 2003.
172. К событиям в Чехословакии. Ответственный по выпуску Н. Ф. Богачевский. Сталинград, 1938.
173. Кульбакин В. Д., Германия в 1918-1939 годах. М., 1952.
174. Кульбакин В. Д., Милитаризация Германии в 1928-1930 гг. М., 1954.
175. Макси К., Упущенные возможности Гитлера. СПб., 2001.
176. Манфред А. З., Англо - французские отношения. М., 1947.
177. Медведев Р., Дипломатические и военные просчеты Сталина. Жур. «Новая и новейшая история». №4. 1989.
178. Мельников Д. Е., Черная Л. Б., Адольф Гитлер - преступник №1. М., 1987.
179. Мельников Д. Е., Черная Л. Б., Империя смерти. М., 1987.
180. Мельтюхов М.И., Идеологические документы мая-июня 1941 года. О событиях Второй мировой войны. Журн. «Отечественная история». №2. 1995.
181. Мельтюхов М.И., Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941 гг. (Документы, факты, суждения). М., 2000.
182. Мэнвэлл Р., Франкель Г., Генрих Миллер. Ростов-на-Дону, 2000.
183. Мерцалова Л. А., Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ. М., 1990.
184. Миляев В., Вестник МИД СССР. Газ. «Неделя». №39. 1988.
185. Млечин Л., Председатели органов госбезопасности. М., 2003.
186. Монтефиоре С. С., Сталин. Двор красного монарха. М., 2005.
187. Мюллер-Гиллебранд Б., Сухопутная Армия Германии. 1933-1945 гг. М., 2002.

188. Мунчаев Ш. М., Устинов В. М., Политическая история России. М., 1999.
189. Начало Великой Отечественной войны: Современная историография. Сборник обзоров и рефератов. Отв. редактор Минц М. М. М., 2011.
190. Наджафов Д. Г., Начало Второй мировой войны. О мотивах сталинского руководства при заключении пакта Молотова-Риббентропа // Война и политика, 1939 - 1941. М., 1999.
191. Наджафов Д. Г., Газ. «Независимая газета». 31. 03. 1998.
192. Наджафов Д. Г., Советско-германский пакт 1939 года. Переосмысление подходов к его оценке. Жур. «Вопросы истории». №1. 1999.
193. Наджафов Д. Г., СССР в послевоенной Европе. Октябрь 1938 г.-март 1939 г. Журн. «Отечественная история». №2. 2000.
194. Невежин В. А., Если завтра в поход... (Подготовка к войне и идеологическая пропаганда в 30-х - 40-х годах). М., 2007.
195. Невежин В. А., Собирались ли Сталин наступать в 1941 г. Жур. «Кентавр». №1. 1995.
196. Некрич А. М., 1941, 22 июня. М., 1995.
197. Несладба Ф., Сражение, проигранное без боя. Жур. «Новое время». №39. 1988.
198. Новейшая история Отечества XX в. Под редакцией А. Ф. Киселева, Э. М. Щагина. Т. 2. М., 1999.
199. Овсяный И. Д., Тайна, в которой война рождалась. М., 1971.
200. Овсяный И. Д., 1939: последние недели мира. Как была развязана империалистическая вторая мировая война. М., 1981.
201. Ольштинский Л. И., Разгром фашизма. СССР и англо-американские союзники во второй мировой войне (политика и военная стратегия: факты, выводы, уроки истории). М., 2010.
202. О политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года (постановление Съезда народных депутатов Союза Советских Социалистических Республик 24 декабря 1989 г.). Газ. «Правда». 28.XII 1989.
203. Орлов А. С., Крушение «Третьего рейха». Жур. «Новая и новейшая история». №2. 2005.
204. Орлов А. С., СССР - Германия: август 1939 - июнь 1941. М., 1991.

205. Открывая новые страницы. Международные вопросы, события и люди. Сборник. Составители Н. В. Попов. М., 1989.
206. Паль Л., Все тайны Третьего Рейха. М., 2010.
207. Панкрашова М., Сиполс В., Почему не удалось предотвратить войну. Московские переговоры СССР, Англии, и Франции 1939 г. (Документальный обзор). М., 1970.
208. Петакко А., Мюнхенский сговор – шаг к войне. Газ. «За рубежом». №23. 1988.
209. Петерс И. А., СССР, Чехословакия и европейская политика накануне Мюнхена. Киев, 1971.
210. Петерс И. А., Чехословацко-советские отношения (1918-1934). Киев, 1965.
211. Печатнов В. О., Стрельба холостыми. Советская пропаганда на запад в начале холодной войны. М., 1998.
212. Пешерский В., Сокровище по имени Оте. Жур. «Новое время». №13. 1995.
213. Погодин А. Л., Кутшеба С., Шумов С., История Польши. М., 2002.
214. Политические переговоры СССР, Великобритании и Франции 1939 г. в свете французских дипломатических документов. Жур. «Новая и новейшая история». №6. 1989.
215. Пономарев А. Н., Полковник перевел неточно. Жур. «Новое время». №33. 1989.
216. Потемкин В. П., Политика умиротворения агрессоров и борьба Советского Союза за мир. М., 1943.
217. Поцелуев В. А., История России XX столетия. Основные проблемы. М., 1997.
218. Прасолов С. И., Чехословакия в европейской политике 1935-1938 гг. М., 1989.
219. Пронин А. А., Советско-германские соглашения 1939 г. Истоки и последствия. Журн. «Международный исторический журнал». №10-12. 2000.
<http://militera.lib.ru/research/pronin/index.html>
220. Протопопов А. С., Козьменко В. М., Елмакова Н. С., История международных отношений и внешней политики России. 1648-2000. М., 2001.
221. Публикуется впервые. Документы. Газ. «Правда». №245. 1988.
222. Рейнольдс Д., Великобритания и «третий рейх» 1933-1940

- гг. Жур. «Новая и новейшая история». №3. 1991.
223. Рид Д., Хотел ли Гитлер войны: к истокам спора о сионе. М., 2010.
224. Ржешевский О., Упущенная возможность. 1939 г. Уроки истории. М., 1990.
225. Роговин В. З., Мировая революция и мировая война. М., 1998.
226. Роговин В. З., 1937 год. М., 1996.
227. Розанов Г. Л., Сталин - Гитлер. 1939-1941 гг. М., 1991.
228. Розанов Г. Л., Так была развязана Вторая мировая война. Жур. «Знание». №8. 1989.
229. Россия и СССР в войнах XX в. Потери вооруженных сил. Под общей редакцией Г. Ф. Кривошеева. М., 2001.
230. Ротштейн Эн., Мюнхенский сговор. М., 1959.
231. Рошин А., Парижские контрасты середины 30-х. Жур. «Международная жизнь». №8. 1989.
232. Самсонов А. М., Вторая мировая война 1939-1945. М., 1985.
233. Севостьянов П. П., Перед великим испытанием. М., 1981.
234. Семиряга М. И., Советский Союз и предвоенный политический кризис. Жур. «Вопросы истории». №9. 1990.
235. Семиряга М. И., Тайны сталинской дипломатии 1939-1941. М., 1992.
236. Сергунов С., Угроза Чехословакии - угроза всеобщему миру. М., 1938.
237. Сидоров А. Ю., Клейменова Н. Е., История международных отношений. 1918-1939 гг. Учебник. М., 2008.
238. Сиполс В. Я., Внешняя политика Советского Союза. 1933-1935 гг. М., 1980.
239. Сиполс В. Я., Внешняя политика Советского Союза. 1936-1939 гг. М., 1987.
240. Сиполс В. Я., Дипломатическая борьба накануне второй мировой войны. М., 1989.
241. Сиполс В., За несколько месяцев до 23 августа 1939 года. Жур. «Международная жизнь». №5. 1989.
242. Сиполс В., Торгово-экономические отношения между СССР и Германией в 1939-1941 гг. в свете новых архивных документов. Жур. «Новая и новейшая история». №2. 1997.
243. Сиполс В. Я., Советский Союз в борьбе за мир и безопасность 1933-1939. М., 1974.
244. Случ С. З., Речь Сталина, которой не было. Жур.

«Отечественная история». №1. 2004.

- 245. Смирнов Г., Возвращение к урокам. Жур. «Новое время». №35. 1987.
- 246. Смирнов В. П., Франция в XX веке. М., 2001.
- 247. Советский энциклопедический словарь. М., 1983.
- 248. Соколов Б., Третий рейх. Мифы и действительность. М., 2005.
- 249. Сообщение Комиссии по политической и правовой оценке советско-германского договора о ненападении от 1939 года (Доклад председателя комиссии А.Н. Яковлева 23 декабря 1989 года на II Съезде народных депутатов СССР). Газ. «Правда», 24.XII. 1989.
- 250. СССР в борьбе против фашистской агрессии 1933-1945. Ответственный редактор академик А. Л. Нарочницкий. М., 1986.
- 251. Сталин. Рузвельт. Черчилль. Де Голль. Политические портреты. Составитель В. Велеско. М., 1991.
- 252. Страницы истории советского общества. Составитель Г. В. Клоков. М., 1989.
- 253. Суворов Е., Ледокол: кто начал Вторую мировую войну? М., 1992.
- 254. Судоплатов П. А., Разведка и Кремль. М., 1997.
- 255. Сьюард Д., Наполеон и Гитлер. Смоленск, 1995.
- 256. Табуи Ж., 20 лет дипломатической борьбы. М., 2005.
- 257. Такер Р., Сталин. История и личность. М., 2006.
- 258. Терещенко Ю. А., История России XX начала XXI вв. Ростов-на-Дону, 2004.
- 259. Типпельскирх К., История Второй мировой войны. 1939-1943 гг. Т. 2. СПб., 1994.
- 260. Трухановский В. Г., Уинстон Черчилль. М., 1989.
- 261. Уолл В., Франция и советско-французский договор о взаимной помощи. Л., 1935.
- 262. Уткин А. И., Вторая мировая война. М., 2003.
- 263. Уткин А. И., Дипломатия Вудро Вильсона. М., 1989.
- 264. Уткин А. И., Дипломатия Франклина Рузвельта. Свердловск, 1990.
- 265. Уткин А. И., Первая мировая война. М., 2001.
- 266. Уткин А. И., Уинстон Черчилль. М., 2002.
- 267. Ушаков В. Б., Внешняя политика гитлеровской Германии. М., 1961.
- 268. Фалин В., Два разных договора. Газ. «Аргументы и факты».

№23. 1989.

269. Фалин В., Почему в 1939-м? Жур. «Новое время». №39. 1987.
270. Фальсификаторы истории (историческая справка). М., 1948.
271. Фашистская Германия - Очаг войны. Сборник статей. Партиздат ЦК ВКП(б). М., 1938.
272. Фейс Г., Черчилль. Рузвельт. Сталин. Война, которую они вели, и мир, которого они добились. М., 2003.
273. Фест И., Адольф Гитлер. В 3-х томах. Т. 3. Пермь, 1993.
274. Фест И., Путь наверх. М., 2006.
275. Фест И., Триумф и падение в бездну. М., 2006.
276. Фляйшхауэр И., Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии, 1938-1939. М., 1991.
277. Фомин В. Т., Агрессия фашистской Германии в Европе 1933-1939 гг. М., 1963.
278. Хайнц Х., Черный орден СС. М., 2003.
279. Хасс Г., Гитлера можно было остановить. Газ. «Правда». №245. 1988.
280. Хаффнер С., Самоубийство германской империи. М., 1972.
281. Черняев А. С., Особая миссия Давида Канделаки. Жур. «Вопросы истории». №3. 1991.
282. Черушев Н.С., 1937 год: Элита Красной Армии на голгофе. М., 2003.
283. Чикваидзе А. Д., Английский кабинет накануне второй мировой войны. Тб., 1976.
284. Что раскрывают архивы. Газ. «Известия». №289. 1988.
285. Чубарян А., Август 1939 года. Газ. «Известия». №243. 1989.
286. Чубарян А., Война и политика, 1939 - 1941. М., 1999.
287. Цернак К., Конец эпохи великих держав в европейской политике. Жур. «Вопросы истории». №5. 1993.
288. Широкопад А. Б., Германия. Противостояние сквозь века. М., 2008.
289. Ширер У., Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента. М., 2002.
290. Ширер У., Взлет и падение третьего рейха. Т. 1. М., 1991.
291. Ширер У., Взлет и падение третьего рейха. Т. 2. М., 1991.
292. Ширер У., Крах нацистской империи. Смоленск, 1999.
293. Штейн Б. Е., Внешняя политика Гитлера. Ташкент, 1942.
294. Шумейко И., Гитлеровская Европа против СССР. М., 2009.
295. Эдмонс Р., Начало войны 1939 года. Жур. «Вопросы

- истории». №10. 1989.
296. Энциклопедия Третьего рейха. Составитель В. Телицын. М., 2003.
297. Юссила О., Хентиля С., Политическая история Финляндии. М., 1998.
298. Яковлев Н. Н., Перл-Харбор: был и небыл 7 декабря. М., 1988.
299. Якушевский А., Захват. Газ. «Неделя». №13. 1989.
300. Янсен К. Х., Как Гитлер шел к мировой войне. Газ. «За рубежом». №37. 1989.

ტირაჟი 100

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. შავაშვილის ბაზ. 19, ☎: 2 22 36 09, 5(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge